ALAN İZLEME RAPORLARI

İKTİSAT İZLEME RAPORU

2020

İLKE
ilim kültür eğitim vakfı

ALAN İZLEME RAPORLARI

İLKE
ilim kültür eğitim vakfı

ALAN İZLEME
RAPORLARI

İLKE YAYINLARI: 98
ALAN İZLEME RAPORLARI: 6

İKTİSAT İZLEME RAPORU 2020

Proje Yürütücüsü: Lütfi Sunar

Proje Danışmanı: Nihat Erdoğmuş

İktisat Alan Sorumlusu: Taha Eğri

Bölüm Yazarları: Furkan Yıldız, Özer Selçuk, Ayça Doğaner, Hadin Öner, Betül Mutlugün, Lütfi Sunar, Taha Eğri

Farklı Bakıştan Yazarları: Tahsin Öztiryaki, Mehtap Demir, Nihat Alayoğlu, Sayım Yorğun

Uzman Görüşü Yazarları: Yüksel Bayraktar, Taha Eğri

Katkıda Bulunanlar: M. Hüseyin Ergören, Merve Soylu, Osman Paldır, M. Gazali Kılınç

© İLKE İlim Kültür Eğitim Vakfı, İstanbul 2021
ISBN: 978-625-7684-35-4 | E-ISBN: 978-625-7684-36-1
DOI: http://dx.doi.org/10.26414/air06

Tasarım: Seyfullah Bayram

Baskı ve Cilt: Limit Ofset
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi ZA13 Topkapı-Zeytinburnu/İstanbul
Tel: 0212 567 45 35

İLKE
ilim kültür eğitim vakfı

İLKE Vakfı, ilk günden itibaren yaptığı nitelikli çalışmalarla toplumu her açıdan geliştirmeyi kendisine şiar edinmiştir. Bu çalışmalarına temel faaliyet alanlarındaki gelişmeleri izleyerek daha nitelikli bir alanın oluşumuna katkı sağlamak hedefiyle "Alan İzleme" Projesini eklemiştir. Bu kapsamda her yıl İktisat, Eğitim, Hukuk ve Sivil Toplum alanlarında İLKE Vakfı Araştırma Yayın Birimi yıllık izleme ve değerlendirme raporları hazırlamaktadır. Bu raporlarda ilgili alanda bir yıl boyunca yaşanan gelişmeler ve gerçekleşen önemli hadiseler veriler, göstergeler ve değerlendirmeler ışığında ele alınmaktadır.

ikam
İSLAM İKTİSADI ARAŞTIRMA MERKEZİ

Bu Alan İzleme Raporu İslam İktisadı Araştırma Merkezi (İKAM) tarafından hazırlanmıştır. İKAM, yeni bir iktisadi düşüncenin külli bir şekilde inşası için yetkin fikir ve teorilerin üretilmesini teşvik etmeyi amaçlamaktadır.

Aziz Mahmut Hüdayi Mah. Türbe Kapısı Sk. No: 13 Üsküdar/ İstanbul | +90 216 532 63 70 | bilgi@ilke.org.tr | ilke.org.tr

© Tüm hakları saklıdır. İLKE İlim Kültür Eğitim Vakfı'nın yazılı izni olmadan bu eserin hiçbir kısmı elektronik ya da mekanik yollarla çoğaltılamaz. Raporda belirtilen görüşler yazara aittir ve İLKE İlim Kültür Eğitim Vakfı'nı bağlamaz.

İKTİSAT İZLEME RAPORU

- 2020 -

İLKE İlim Kültür Eğitim Vakfı
İstanbul, 2021

İçindekiler

2020 MAKROEKONOMİK GÖRÜNÜM
Furkan Yıldız
32

STRATEJİK SEKTÖRLERİN 2020 YILI DEĞERLENDİRMESİ
Özer Selçuk
46

TURİZM SEKTÖRÜ 2020 YILI DEĞERLENDİRMESİ
Ayça Doğaner
60

2020 YILINDA TÜRKİYE'DE İSLAM İKTİSADININ GENEL DURUMU
Hadin Öner
72

TÜRKİYE'DE GELİR DAĞILIMI VE SOSYAL ADALET
Betül Mutlugün
84

2020'DE TÜRKİYE'DE ÇALIŞMA HAYATI
Lütfi Sunar
98

COVID-19 SALGINI BAĞLAMINDA TÜRKİYE EKONOMİSİ
Taha Eğri 110

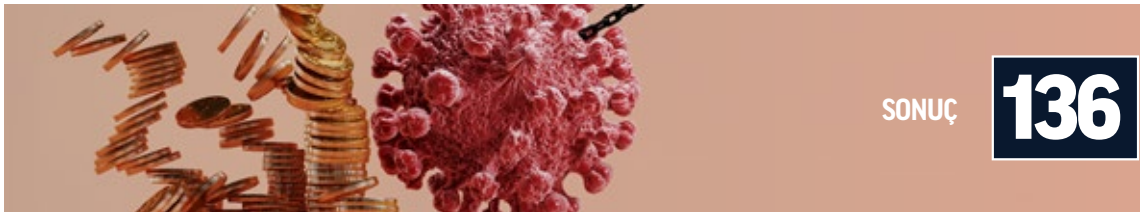

SONUÇ 136

Uzman Görüşü

Toplam Faktör Verimliliği ve Türkiye Ekonomisi
Prof. Dr. Yüksel Bayraktar 130

Küresel Borç Krizi!
Taha Eğri 132

Farklı Bakıştan

Üreticinin Gözünden 2020
Tahsin Öztiryaki 57

Asgari Ücret Üzerine Düşünceler
Dr. Mehtap Demir 96

2020 Yılında Türkiye Ekonomisi ve İstanbul Ticaret Odasının Salgındaki Rolü
Prof. Dr. Nihat Alayoğlu 125

2020 yılında Yaşanan Küresel Salgının Türkiye'deki Sendikal Faaliyetlere Etkileri
Prof. Dr. Sayım Yorğun 128

Kısaltmalar

AA: Anadolu Ajansı
AAOIFI: İslami Mali Kuruluşlar Muhasebe ve Denetleme Kurumu
AB: Avrupa Birliği
ABD: Amerika Birleşik Devletleri
AEs: Gelişmiş Ülkeler
AMECO: Avrupa Birliği'nin yıllık makroekonomik veri tabanı
ASELSAN: Askeri Elektronik Sanayii
AVM: Alış-veriş Merkezi
BDDK: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
BES: Bireysel Emeklilik Sistemi
BMC: Britanya Motor Kuruluşu
BMDTÖ: Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü
BTK: Bilgi teknolojileri ve İletişim Kurumu
CDS: Kredi Temerrüt Takası
DİBS: Devlet İç Borçlanma Senedi
DİBS: Devlet İç Borçlanma Senedi
DİSK: Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DİSK-AR: DİSK Araştırma Enstitüsü
EGM: Emniyet Genel Müdürlüğü
EMs: Gelişmekte Olan Ülkeler
EPDK: Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu
ETC: Avrupa Seyahat Komisyonu
EUROSTAT: Avrupa İstatistik Ofisi
G20: Gelişmiş 20 Ekonomi
GES: Gelire endeksli Senetler
GOS: Gelir Ortaklığı Senetleri
GSS: Genel Sağlık Sigortası
GSYH: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GYKA: Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırmasıdır
HBA: Hanehalkı Bütçe Anketi
IISS: Uluslararası Stratejik Çalışmalar Enstitüsü
ILO: Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF: Uluslararası Para Fonu
ISCO: Uluslararası Standart Meslek Sınıflaması
ISO: Uluslararası Standartlar Teşkilatı
İDDMİB: İstanbul Demir ve Demir Dışı Metaller İhracatçıları Birliği
İGİAD: Türkiye İktisadi Girişim ve İş Ahlakı Derneği
İHA: İnsansız Hava Aracı
İİT: İslam İş birliği Teşkilatı
İKAM: İslam İktisadı Araştırma Merkezi
İMMİB: İstanbul Maden ve Metaller İhracatçı Birlikleri
İŞKUR: Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü
İTO: İstanbul Ticaret Odası
KDV: Katma Değer Vergisi
KKO: Kapasite Kullanım Oranı
KOBİ: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
KOSGEB: Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
KTO: Konya Ticaret Odası
LIDCs: Düşük Gelirli Gelişmekte Olan Ülkeler
LTV: Kredi-Değer Oranı
NUTS: İstatistiki Bölge Birimleri Nomenklatörü
OECD: İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı
OKS: Otomatik Katılım Sistemi
PMI: İmalat Sanayi Satın Alma Yöneticileri Endeksi
RKGE: Reel Kesim Güven Endeksi
ROKETSAN: Roket Sanayii ve Ticaret A.Ş.
SİDA: Silahlı İnsansız Deniz Aracı
SİHA: Silahlı İnsansız Hava Aracı
STM: Savunma Teknolojileri Mühendislik ve Ticaret A.Ş.
SÜE: Sanayi Üretim Endeksi
TCCB: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı
TCMB: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TEFAS: Türkiye Elektronik Fon Dağıtım Platformu
TGE: Tüketici Güven Endeksi
TİHA: Taarruzi İnsansız Hava Aracı
TKBB: Türkiye Katılım Bankaları Birliği
TOBB: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TUSAŞ: Türk Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş.
TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu
TVF: Türkiye Varlık Fonu
Ur-Ge: Uluslararası Rekabetçiliğin Geliştirilmesi
ÜFE: Üretici Fiyat Endeksi
ÜTS: Ürün Takip Sistemi
WTI: West Texas Intermediate / Yüksek Kaliteli Ham Petrol
WTTC: Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi
YEP: Yeni Ekonomi Programı

Şekiller ve Tablolar Listesi

Şekiller

Şekil 1. Ekonomik Büyüme 34
Şekil 2. Sektörel Büyüme 34
Şekil 3. Yıllara Göre Ekonomik Büyüme (2011-2020) 35
Şekil 4. İşsizlik 35
Şekil 5. Sektörel İstihdam 36
Şekil 6. Yıllara Göre İşsizlik ve Genç İşsizlik Göstergeleri 36
Şekil 7. Tüketici Fiyat Endeksi (Bir Önceki Yılın Aynı Ayına Göre %) 37
Şekil 8. Tüketici Fiyat Endeksi (Bir Önceki Aya Göre %) 37
Şekil 9. Üretici Fiyat Endeksi (Bir Önceki Yılın Aynı Ayına Göre %) 38
Şekil 10. Üretici Fiyat Endeksi (Bir önceki yılın Aralık ayına göre % değişim) 38
Şekil 11. Yıllara Göre Kurlardaki Değişim 40
Şekil 12. CDS Primi 40
Şekil 13. Sanayi Üretimi Endeksi 41
Şekil 14. Kapasite Kullanım Oranı 41
Şekil 15. Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler için GSYH Projeksiyonları (20194Ç=100) 49
Şekil 16. Türkiye'nin GSYH'si ve Reel Büyüme Oranları 49
Şekil 17. Türkiye'nin Dış Ticareti (Milyar $) 49
Şekil 18. Türkiye'nin İşgücüne Katılma, İstihdam ve İşsizlik Oranları 50
Şekil 19. Türkiye'nin Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık Sektörü 50
Şekil 20. Tarımsal Destek Miktarları ve Reel Büyümeleri) 51
Şekil 21. Tarım Sektörü İstihdamı ve Toplam İstihdam İçindeki Payı 51
Şekil 22. Tarımsal Girdi Fiyat Endeksi ve Üretici Fiyat Endeksindeki Değişimler 51
Şekil 23. Türkiye'nin Büyükbaş-Küçükbaş Hayvan Sayıları ve Beyaz Et Üretimi 52
Şekil 24. Türkiye'nin Elektrik Enerjisi Toplam Kurulu Gücü (MW) 52
Şekil 25. Türkiye'de Ortalama Elektrik Fiyatları (Kuruş/kWh) 53
Şekil 26. Türkiye'nin GSYH'si ve Reel Büyüme Oranları 53
Şekil 27. Türkiye'nin Doğalgaz Alım Kontratları (bcm/yıl) 53
Şekil 28. Türkiye'nin Savunma Projesi Sayısı ve Toplam Sözleşme Bedeli 54
Şekil 29. Türkiye'nin Savunma Sanayii İhracatı (Milyar $) 54
Şekil 30. Türkiye'nin Bilgi ve İletişim Sektörü Üretimi ve Büyüme Oranları 55
Şekil 31. İşletmelerde Sabit Genişbant Kullanımı (%) 55
Şekil 32. Hanelerde İnternet Kullanımı ve Bağlantı Tipleri (%) 55
Şekil 33. Yıllık Turizm Geliri (Bin Dolar) 62
Şekil 34. İşletmelerde Sabit Genişbant Kullanımı (%) 62
Şekil 35 Turizm Sektörünün Millî Gelir İçindeki Payı (%) 62
Şekil 36. Dünyada Seçili Ülkelerde 2020 Yılında Turist Sayısındaki Gerileme (%) 64
Şekil 37 Avrupalıların Yurt Dışı Tatil İçin İlk 10 Tercihi 66

Şekil 38. Sigortacılık Sektörü ve Katılım Sigortacılığı Şirket Sayıları 76
Şekil 39. Katılım 30 Endeksi Performansı 78
Şekil 40. Katılım 50 Endeksi Performansı 79
Şekil 41. Faizsiz Bireysel Emeklilik Fonları Performansı 79
Şekil 42 2020 Yılı Katılım Portföy Getirileri 80
Şekil 43. 2013-2020 Arası Sukûk İhraç Hacimleri 80
Şekil 44. Tasarrufa Dayalı Finans Sektörü Şube Sayıları 81
Şekil 45 Eş Değer Hanehalkı Kullanılabilir Gelirin %20'lik Gruplara Göre Dağılımı 87
Şekil 46. %10'luk Gruplara Göre Sıralanmış Eş Değer Hanehalkı Kullanılabilir Gelirin Zaman İçerisinde Değişimi (2006-2019) 88
Şekil 47. Türkiye'de Gelir Eşitsizliği (2002-2019) ve Yoksulluk 88
Şekil 48. En Güncel Verilerle 165 Ülke ve 8 Bölge için GINI Endeksi Değerlerinin Sıralaması 89
Şekil 49. Ülke İçi ve Bireyler Arası Servet Eşitsizliklerinin Seyri: Türkiye ve Ülke Gruplarıyla Bir Karşılaştırma 90
Şekil 50. Türkiye'de Servetin En Zengin %10 ve Kalan %90 Arasında Bölüşümü (2000-2019) 91
Şekil 51. Türkiye'de Servetin Farklı Kesimler Arasında Bölüşümü (2018-2019) 91
Şekil 52. Hanehalkı Tipine ve Eğitim Durumuna Göre Yoksulluk Oranları (2018-2019) 92
Şekil 53. Yoksulluk Sınırı Yöntemlerine Göre Fert Yoksulluk Oranları (2002-2018) 92
Şekil 54. 2018 Yılı Vergi ve Transferler Öncesi Ve Sonrası Gini Katsayısı Ve Yoksulluk Oranı (%50 93
Şekil 55. İş Gücüne Katılım Sayıları (2011-2020) 100
Şekil 56. İstihdam ve İşsizlik (2011-2020)) 100
Şekil 57. Kamu Kesimi İstihdam (2011-2020) 101
Şekil 58. Asgari Ücretler ve Enflasyon (2011-2020) 101
Şekil 59. ABD'de İşlerin Uzaktan Yapılabilme Dizeyi 105
Şekil 60. Sıkılık Endeksi: Türkiye* 114
Şekil 61. Salgının Başından Buyana Ziyaretçi Sayılarının Değişimi, Türkiye 115
Şekil 62. Ana Harcama Kalemlerinin Son Üç Yıldaki Değişimi 115
Şekil 63. İç Borç/Alacak (net) 116
Şekil 64. Sosyal Koruma Kalkanı 119
Şekil 65. Hükûmetlerin Mali Destek Miktarları (% GSYH) 119
Şekil 66. TCMB Faiz Oranları 121
Şekil 67. Bireysel Krediler 121
Şekil 68. Yükselen Ekonomiler ve Düşük Gelir Ülkelerin Kamu Borçları, 2007-2021 133
Şekil 69. Dış Borcun Milli Gelire Oranı ve TCMB Borçlanma Miktarı, 2002-2020 134

Tablolar

Tablo 1. Dış Ticaret Verileri (Milyon ABD $) 39
Tablo 2. Seçilmiş Kurlar (31 Aralık) 39
Tablo 3. Çeşitli Endeksler 41
Tablo 4. Bazı Seçilmiş Ülkeler ve Makro Göstergeler 42
Tablo 5. 2018-2021 Yılları için Seçilmiş Küresel Ekonomik Göstergeler (%) 48
Tablo 6. Piyasa Yıllarına Göre Toplam Tahıl Üretiminin İhtiyacı Karşılama Oranları (%) 50
Tablo 7. Türkiye'ye Gelen Yabancı Ziyaretlerin Dağılımı 65
Tablo 8. Türkiye Turizm Verileri 65
Tablo 9. Türkiye'de Faaliyet Gösteren Katılım Bankaları Finansal Büyüklükler (Bin TL) 75
Tablo 10. Katılım Bankaları ve Bankacılık Sektörü Finansal Büyüklükler (Milyon TL) 75
Tablo 11. Türkiye'de Faaliyet Gösteren Katılım Sigorta Şirketleri ve Ortaklık Yapısı 77
Tablo 12. Türkiye'de Faaliyet Gösteren Katılım Sigorta Şirketleri ve Sektörün 2009-2020 Yılları Prim Üretimleri 77
Tablo 13. Türkiye'de 2006-2019 Yılları Arası İstihdam Edilenlerin İşteki Durumu, Yıllık Ortalama İş Gelirleri ve Toplam Gelirin Gelir Türlerine Göre Dağılımı 90
Tablo 14. Kurumsal Olmayan Nüfusun Yıllar ve Cinsiyete Göre İş Gücü Durumu (15+ yaş, bin kişi) 103
Tablo 16. Sendikalı Çalışan Sayıları 128
Tablo 17. Sektörlere göre Küresel Toplam Borç %GSYH 134
Ek 1. Türkiye Mali Destek Özet Tablosu 122
Ek 2. Ocak 2020 itibariyle Ülkelere ait Mali Önlemler (ABD milyar dolar ve % GSYH 123

ikam
İSLAM İKTİSADI ARAŞTIRMA MERKEZİ

İslam İktisadı Araştırma Merkezi (İKAM) İslam iktisadı alanında giderek genişleyen talep ve ihtiyacı karşılayabilmek amacıyla İLKE İlim Kültür Eğitim Vakfı çatışı altında kurulmuş bir araştırma merkezidir.

Ülkemizde ve dünyada genel olarak İslam iktisadı çalışmaları sınırlı kalmakta ve çalışmaların çeşitlendirilmesi gerekmektedir. Kapitalist sisteme dair bütün antitezler gün geçtikçe çürütülmekte ve bu adaletsiz sisteme karşı çare olacak bir alternatif geliştirilememektedir. İslam iktisadı, önerdiği sistem ve uygulamalarla daha adil bir iktisadi hayat ve bölüşüm sağlama potansiyeline sahiptir. Zira İslam iktisadı çabası ve iddiası inançtan kaynaklanmaktadır ve bu öğreti Müslümanlara yaptıkları ve söyledikleri bakımından sorumluluklar yüklemektedir. Bu bağlamda, geçmiş birikimlerin ışığında, yeni çalışmalara yoğunlaşarak yetkin araştırmacıların bu alana yönelmesine ihtiyaç duyulmaktadır. İKAM gerçekleştirdiği faaliyetlerle "İslam iktisadı" düşüncesinin külli bir şekilde inşası için yetkin fikir ve teorilerin üretilmesini teşvik etmeyi ve yeni çalışmalara zemin teşkil etmeyi amaçlamaktadır.

Bu doğrultuda ders/okuma grupları, yoğunlaştırılmış seminerler, araştırma ve ülke raporları, çalışma tebliğleri ve araştırma notları, İslam iktisadı atölyesi serisi, yuvarlak masa toplantıları, konferanslar, İslam iktisadı bibliyografya projesi, İslam iktisadı temel eğitim programı İKAM'ın gerçekleştirdiği faaliyetler arasındadır. Kurmuş olduğu İktisat Yayınları ile yayın alanında da faaliyetlerine devam eden İKAM, verdiği İslam İktisadı ödülleri ile de bu alana emek veren araştırmacı ve kurumları da teşvik etmeyi amaçlamaktadır.

Gerçekleştirilen ders/okuma grupları, ilgili literatürün ve alanın temel meselelerinin araştırmacılar tarafından eleştirel bir bakış açısıyla ele alınmasına ortam hazırlamaktadır. Yoğunlaştırılmış seminer programları ile İslam iktisadının belli bir çalışma alanında uzmanlaşmış akademisyenler, ilgililere çalışmalarını sunma imkânı bulmaktadır. Araştırma ve ülke raporları özellikle belli temel meseleleri ve bölgeleri ele alan özel raporlar olup, ilgili alanda çalışan araştırmacılar için bir literatür oluşturmaktadır. İslam iktisadı atölyeleri, İKAM'ın yedi senedir gerçekleştirdiği bir atölye serisidir. Bu atölyelerde her sene İslam iktisadının temel kavramlarından biri ele alınmakta, yurt içi ve yurt dışından bu konuda çalışan araştırmacı ve akademisyenler, tartışma ve müzakere ortamı içerisinde bu konuları gündeme alma imkânı bulmaktadır. Bu atölyelerde sunulan bildiriler gerekli düzenlemelerin de gerçekleşmesiyle kitaplaştırılarak literatüre kazandırılmaktadır. Konferanslar ile yurt içi ve yurt dışından

deneyimli araştırmacı ve akademisyenler İKAM Hakkında İKAM Hakkında 9 çalışmalarını alanın ilgilileriyle paylaşmaktadır. İKAM, İslam iktisadı çalışmalarının nabzını tutmanın ve ilgili literatüre katkı sağlamasının yanı sıra yürüttüğü İslam İktisadı Bibliyografyası projesiyle araştırmacıların bu literatüre ulaşabilmesi için bir platform da oluşturmuştur.

Bibliyografya 5 dilde toplam 10.435 eseri bünyesinde barındırmaktadır. İKAM'ın alanında öncü olarak gerçekleştirdiği bir diğer projesi olan İslam İktisadı Temel Eğitim programı İKAM'ın İslam iktisadı ve finansı alanına ilgi duyan farklı alandan araştırmacılara, alanın genç araştırmacılarına ve alana ilgi duyan herkese olmak üzere temel seviyede eğitim verdiği bir programdır. 2019 senesinde İKAM, araştırma merkezinde gerçekleştirdiği ilk temel eğitim programı sonrasında 15 Kasım 2019 Adana ve 30 Kasım 2019 Ankara programlarıyla birlikte şehir dışında da temel eğitim programları gerçekleştirmeye başlamıştır. Dördüncü temel eğitim programı 12 Aralık 2020'de çevrimiçi olarak dijital platformlardan gerçekleşmiştir. İKAM gerçekleştirdiği bu faaliyetlerin yanında kurduğu İktisat Yayınları ile alana yayıncılık bağlamında da destek vermektedir. İktisat Yayınları bünyesinde İslam iktisadı ile ilgili geniş çaplı bir külliyat oluşturulması hedeflenmektedir. Alanda, yurtiçinde ve yurtdışında yapılan çalışmaları, gerek derleyerek gerekse çeviri faaliyetleriyle yayına hazırlayarak Türkiye'de artan araştırma ve eğitim faaliyetlerine katkı sağlamaktadır. Bu anlamda, yeni açılan lisans ve lisansüstü programlara kaynak teşkil edecek olan çeviri ve telif eserler, Türkçe literatürdeki birikim için önemli bir katkı sunmaktadır.

ADİL
BİR DÜNYA
BEREKETLİ
BİR İKTİSAT
İÇİN

Takdim

Lütfi Sunar

İLKE Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı

Alan İzleme Raporları Projesi Koordinatörü

İLKE İlim Kültür Eğitim Vakfı olarak toplumsal ihtiyaçların giderilmesi için faydalı işler yapmayı ve sosyal problemleri çözmek üzere fikirler geliştirmeyi kendimize şiar edindik. Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu alanlarda bilgi, politika ve strateji üretmekte, karar alıcılara yol gösterecek araştırmalar yapmakta ve gelecek için gerekli birikimin oluşmasına katkı sağlamaktayız.

Bu doğrultuda eğitim, iş ahlâkı, sivil toplum, hukuk ve yönetim alanlarında pek çok çalışma gerçekleştirdik. Günümüzde insanlığı ilgilendiren meselelere dair sahih bir düşünce ile çalışmalar yapmak daha büyük bir önem taşımaktadır. Biz de bugün ve gelecek için stratejik öneme haiz alanlarda araştırmalar yaparak oluşturduğumuz bilgi ve birikimle ışık tutmaya çalışmaktayız.

Eğitim, ekonomi, hukuk ve sivil toplum alanlarının, bir toplumun refah ve gelişmişlik düzeyinde önemli bir gösterge olduğunu ve bu alanların yıllık olarak izlenip değerlendirilmesinin önemli olduğunu düşünüyoruz. Yasalar çıkarılıp planlamalar yapılırken bu alanlara dair toplanmış verilerin istifade edilebilir bilgiye dönüşmesi noktasında İLKE Vakfı olarak veriye dayalı gerçekçi bilgi üretmeyi ve politika yapma süreçlerine katkı sağlamayı hedefliyoruz.

Elinizdeki raporda 2020 yılında ekonominin durumu ve gidişatı değerlendirilmektedir. Raporda 2020 yılına damgasını vurmuş olan COVID-19 salgınının ekonomiye etkisi geniş bir şekilde ele alınmıştır.

Bu süreç hem küresel hem ulusal piyasalardaki dengeleri değiştirmiş ve ekonominin gidişatına dair yeni tartışmaların ortaya çıkarmıştır.

Ekonomide yaşanan gelişmeler ve sorunlar kadar gündeme gelmeyen ve ihmal edilen boyutlar da raporda kendisine yer bulmuştur. Bu bakımdan raporda tekil sorunlar ve meselelerden ziyade genel süreçler değerlendirilmiştir.

Raporda her biri alanda uzman kişiler tarafından kaleme alınmış yedi temel bölüm bulunmaktadır. İlk bölümde Furkan Yıldız 2020 yılının genel makroekonomik görünümünü analiz etti. İkinci bölümde Özer Selçuk daha önce hazırladığımız Geleceğin Türkiyesi projesinde belirlediğimiz tarım, enerji, bilişim ve savunma sanayii çerçevesinde stratejik sektörler bakımından Türkiye ekonomisinin durumunu ele aldı. Hadin Öner de 2020 yılında Türkiye'de İslam iktisadının genel durumunu ele alarak rapora katkıda bulundu. Her yıl alan izleme raporları kapsamında bir sektörü özel olarak

inceleyeceğiz. 2020 yılında küresel salgın koşullarından ötürü turizm sektörünü incelemeyi uygun bulduk. Bölümü Ayça Doğaner kaleme aldı. Taha Eğri de genel olarak COVID-19 salgınının ekonomik etkilerini inceledi. Betül Mutlugün Türkiye ekonomisini sosyal adalet ve gelir dağılımı ekseninde değerlendirdi. Lütfi Sunar da çalışma hayatı ve işlerin durumunu analiz etti. Raporun ekonominin genel bir resmini çizmesi kadar özel olarak da yönlendirici ve destekleyici bilgileri içerdiğini düşünüyoruz.

Bu rapor bir yıllık yoğun bir izleme ve değerlendirme sürecinin neticesinde ortaya çıktı. Onlarca uzman ve alandan ismin destek ve değerlendirmesi ile rafine edilerek kamuoyunun takdirine sunuldu. Katkı yapan tüm isimlere müteşekkiriz. Raporun yaşanan tecrübelerin değerlendirilmesi, analiz edilmesi ve bu doğrultuda geleceğe yönelik sağlam ve doğru adımların atılması için bir vesile olmasını temenni ederiz.

Yönetici Özeti

Son yüzyılın en büyük salgını olan COVID-19, 2020 yılında dünya çapında büyük bir yayılım göstererek küresel ölçekte derin bir etki bıraktı. Salgın sebebiyle ortaya çıkan bu etkilerin izdüşümleri genel olarak sağlık, ekonomi, eğitim, siyaset ve toplum alanlarında görülmüştür. Şüphesiz bu etkinin en derinden hissedildiği alan sağlık sektörüdür fakat bunun yanında küresel ölçekte tüm dünya ülkelerinin derinden etkilendiği bir diğer alan salgınla beraber ortaya çıkan ekonomik krizdir. Salgının ortaya çıkardığı küresel ekonomik kriz ülkeleri etkilediği gibi bu trendin etkisiyle Türkiye de yoğun şekilde etkilenmiştir. Ancak alınan önlemler ve yaz aylarında yaşanan normalleşme süreci ile Türkiye ekonomisi kısmi bir toparlanma yaşayarak yıl sonunu pozitif büyüme oranıyla bitirmiştir.

Birçok ülkeye kıyasla Türkiye ekonomisinin yıl sonunda pozitif bir büyüme elde etmesi büyük bir başarı olsa da makroekonomik göstergelerde bozulmalar da ortaya çıkmıştır. Makroekonomik göstergeler arasındaki enflasyon, işsizlik ve kur rakamları bu bozulmanın en yoğun hissedildiği alanlar olmuştur. Türkiye ekonomisinde makroekonomik göstergelerin yanı sıra ekonomik sektörel yapı da salgından etkilenmiştir. Bu etkilenmeye rağmen Türkiye'nin en önemli sektörlerinden tarım, enerji, bilişim ve savunma sanayi sektörleri yılı pozitif bir katkı oranıyla bitirmiştir. Öte yandan 2020 yılında salgın sebebiyle küresel uçuşların azalması, uluslararası fuarların iptal edilmesi ve dünya çapında seyahat yasaklarının gelmesi turizm sektörünü pandemiden olumsuz etkilenen sektörlerin başında gelmesine neden olmuştur.

2020 yılı içerisinde, ekonomideki önemli ve kritik gelişmelerden biri İslam ekonomisi ve finans alanında görülen gelişmelerdir. Faizsiz finans kuruluşlarının ve akademik çalışmaların artması alana dair ilginin artması ile sonuçlandı. Alandaki bir diğer önemli gelişme ise mevcut katılım bankalarının yanı sıra Türkiye'nin ilk faizsiz finans prensiplerine uygun bir şekilde faaliyetlerini icra edecek olan bir yatırım bankasının kurulmuş olmasıdır.

Bu gelişmeler ışığında 2020 İktisat Alan İzleme Raporu, COVID-19 etkisi altındaki Türkiye Ekonomisinde yaşanan gelişmeleri ve değişimleri veriler ile ele almaktadır. Bu kapsamda, 2020 yılı önemli ekonomik gelişmeler, 2020 makroekonomik görünüm, stratejik sektörler, İslam iktisadı, gelir dağılımı ve sosyal adalet, çalışma hayatı ve salgın bağlamında Türkiye ekonomisi olmak üzere birçok farklı konu bu raporda ele alınacaktır.

Yedi ana bölümden oluşan raporun ilk bölümünde sayısal göstergeler ile Türkiye'nin makroekonomik görünümü incelenmiştir. Makroekonomik göstergelerden ekonomik büyüme, istihdam, enflasyon, cari işlemler, döviz piyasaları, ekonomik güvene dair veriler ışığında mevcut ekonomik görünüm ortaya konulmuştur. Bölümde 2020 yılında ortaya

çıkan salgının dışsal bir faktör olarak ortaya çıkmasının yanı sıra Türkiye'nin iç dinamiklerinden kaynaklarının risklerin de ülkenin makroekonomik göstergelerinde etkili olduğu saptanmıştır. Bölümün sonuç ve değerlendirme kısmında, ekonomi yönetiminin dışsal ve geçici olan unsurlardan çok iç dinamiklerinden kaynaklanan olumsuzlukları öncelemesine ve buna uygun politika tercihlerine vurgu yapılmıştır. Bunun yanı sıra bu bölümde Türkiye'nin küresel ekonomilerdeki yerini göstermek amacıyla uluslararası karşılaştırmalar ve değerlendirmeler de yer almaktadır.

Raporun ikinci bölümünde Türkiye için stratejik sektörler arasında yer alan tarım, enerji, savunma ve bilişim sektörlerinin 2020 görünümleri incelenmiştir. Tarım sektörünün, COVID-19 salgını sebebiyle beklentilerin altında kalan ülke ekonomisine kıyasla iyi bir performans gösterdiği görülmüştür. Tarım sektörüne benzer şekilde enerji sektörü de 2020 yılı içerisinde birçok atılım sayesinde iyi bir performans sergilenmiştir. Karadeniz'de keşfedilen doğalgaz rezervleri ve Doğu Akdeniz'deki arama faaliyetleri dönemin en önemli gelişmeleri arasında yer aldı. Fakat, enerji fiyatlarındaki artışın ülkenin rekabet fırsatına zarar vereceği tespit edilmiştir.

Bu sektörlerin yanı sıra bilişim sektöründe COVID-19 nedeniyle sektör ürünlerine yoğun bir talep oluşmuştur. Uzaktan eğitim ve çalışma sebebiyle talepleri karşılama ve rekabet ortamında güçlü kalma noktasında bilişim alt yapısının yetersiz olduğu saptanmıştır. Savunma sanayi de 2020 yılında hayata geçirilen yerli projeler sayesinde yıl sonunu ekonomik olarak pozitif bir katkı ile neticelenmiştir.

Raporun üçüncü bölümünde ise turizm sektörünün 2020 yılındaki seyri, küresel turizmdeki genel düşüşün içerisinde Türkiye'nin güvenli turizm adımları, resmi düzenlemeler ve maddi destekler ile elde ettiği avantajlar ilişkilendirilerek değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler neticesinde, turizm sektöründe yıllandırılmış planlamalarla sürecin yeniden yapılandırılması, sektör çalışanlarının durumlarını da göz önünde bulundurarak bir hasar tespit raporu hazırlanıp yaşanan kayıpların telafi edilmesi ve turizm sektörünün ekonomiye tekrar kazandırılması noktalarında politika önerilerinde bulunulmuştur.

Raporun dördüncü bölümünde, 2020 yılında Türkiye'de İslam iktisadının genel durumu; faizsiz finans, bankacılık sektörü, katılım sigortacılığı, katılım endeksi, faizsiz bireysel emeklilik fonları ve katılım portföy fonları alt başlıkları dahilinde incelenmiştir. COVID-19 salgını sebebiyle tüm ekonomik ve finansal faaliyetlerde gözlemlenen daralma ve düşüşe rağmen İslam iktisadı alanında yapılan faaliyetler pozitif yönde bir ilerleme kaydetmiştir. Bölümde, bu ilerleme kapsamında İslam iktisadı ve finansın hukuki zeminin sağlamlaştırılmasına dair politika önerileri ve İslam iktisadı alanında devletin desteğiyle birçok noktada söz sahibi olacağı yoğun bir döneme girileceğine dair öngörüler ve değerlendirmeler yer almıştır.

Raporun beşinci bölümünde ise Türkiye'de gelir dağılımı ve sosyal adalet meselesinin 2000 yılı sonrası veri setleri yardımıyla mevcut durumunun ortaya konulması hedeflenmiştir. Veri setlerinin ortaya koyduğu fotoğraf sayesinde ücret payındaki düşüş trendi ve bireysel gelir eşitsizliklerinin artması dikkate alındığında iktisadi eşitsizliklerin yakın gelecekte devam edeceği sonucuna varılmıştır. Ayrıca bölümde salgına karşı uygulanan mali önlemlerinin yetersizliğinin özellikle KOBİ,

perakende ve kayıt dışı istihdamda etkisinin büyük olduğu saptanmış ve bu etkinin yoksulluğu büyük oranda artıracağına yönelik beklentileri güçlendirdiği tespit edilmiştir.

İstihdam, işsizlik ve ücret verileri ışığında Türkiye'de çalışma hayatının iş kayıpları ve uzaktan çalışma düzeni etrafında değerlendirilmesi de raporun altıncı bölümünün konusunu oluşturmaktadır. Bölümde Türkiye'nin teknolojik ve katma değer üretme düzeyi yüksek işlerin gelişmesi için hükümet programlarının oluşturulması ve dijital dönüşüm projelerinin hayata geçirilmesi önerilmiştir. Ayrıca iş gücü nitelik uyuşmazlığı tespit edilmiş ve bu soruna karşı eğitim planlarının ve istihdam programlarının uyumlu hale getirilmesi noktasında önerilerde bulunulmuştur. Bölümde COVID-19 ile birlikte küresel bir kırılma olarak karşımıza çıkan istihdam düzeyindeki bozulmalara dikkat çekilmiştir. İstihdam düzeyindeki bozulmadan en çok etkilenen genç ve kadın istihdamını artırıcı özel politikalara ihtiyacın olduğu ortaya konulmuştur.

Raporun ilgili bölümlerinde ise farklı bakıştan yazıları ve uzman görüşleri ile İstanbul Ticaret Odasının pandemideki rolü, küresel salgının sendika faaliyetlerine etkisi, küresel borç krizinin boyutu ve mahiyeti, üreticilerin gözünden 2020 yılı incelenmiştir. Sahadan paydaşların ve alandan uzmanların yazılarıyla 2020'nin etkileri ilk elden anlaşılmaya gayret edilmiştir.

Giriş

2020 yılı, tarih sayfalarında insanlığın tamamını etkileyen ve son yüzyılın en büyük salgını olan COVID-19 salgınıyla anılacak. Çıkış sebebi bilinmeyen bir virüsün sebep olduğu milyonlarca can kaybının yanında küresel sistemi de tıkanma noktasına getirmesi kuşkusuz gelen yıllarda birçok değişime de sebep olacak. Salgının tüm dünyanın tedarikçisi konumunda olan Çin'de çıkması ve sıkı kapanma uygulamalarından başka bir önlem alınamaması, tedarik zincirinin ilk halkasında kopmasına yol açarak bir arz şokuyla 2020'ye girilmesine neden oldu. Daha sonrasında hastalık diğer ülkelere yayıldıkça bu kopuş derinleşti. Bunun da ötesinde kapanma politikalarının getirdiği kısıtlar talep şokunu da piyasaların üzerine yükledi. Tüm bunların sonucunda, IMF ve Dünya Bankası raporlarında belirtildiği üzere dünya ekonomisi 1929 Büyük Buhranı'ndan sonra en büyük iktisadi krizle karşı karşıya kalındı. Küresel çıktı düzeyi ve ticaret rakamlarının görülmemiş bir şekilde düşeceği tahminleri yapıldı. Ortaya çıkan karamsar tablo ülkeleri bir taraftan sağlık savaşı verirken bir taraftan da ekonomik alanda mücadeleye sürüklemiş oldu. 2020'nin görece daha az etkilendiği birinci çeyreği sonrası ikinci çeyrek de büyük bir durgunluk tüm ülkeleri esir aldı. V , U, veya W tipi hatta kötü senaryoda L tipi bir toparlanma mı olacak tartışmaları sonrasında 2020 hızlı bir toparlanmayla geride kaldı. V tipi bir çıkış yaşansa da birçok ülke toplamda durgunluğa da mahkûm oldu.

Ekonomik Kriz ve Pozitif Büyüme

Bu şartlar altında, Türkiye ekonomisi de kendi payına düşeni aldı. Küresel trendle paralel olarak vakaların Çin dışında nadir olduğu 2020'nin ilk ayları sonrasında, ilk vakanın görülmesiyle alınan tedbirler ikinci çeyrek ekonominin daralmasına yol açtı. Ancak alınan önlemler ve yaz aylarında yaşanan kısmi normalleşme ekonominin toparlanmasını sağlayarak 2020 pozitif bir büyüme oranıyla tamamlandı. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerle kıyaslandığında yakalanan bu çıkış muhakkak ki önemli bir başarı oldu. Fakat diğer taraftan, yaşanan iktisadi krizin etkileri ve genişletici politikalar makroekonomik göstergelerde bozulmalara da yol açtı. Kamuoyunda yakinen tanınan kadim enflasyon canavarı, yeniden boy göstermeye başladı. 2019 yılında yaşanan daralma ve artan döviz kurlarının da etkisiyle yükselişte olan fiyatlar genel seviyesi 2020 yılında da bu hareketine devam etti. Hem tüketici hem de üretici fiyatlarındaki bu yükseliş eğilimi, durgunlukla mücadele edildiğinden dolayı göz ardı edildi. Diğer taraftan, emek piyasasında COVID-19 salgını nedeniyle iş gücüne katılım oranı düşse de işsizlik oranlarındaki artış da devam etti. Türkiye ekonomisi için önemli iki gösterge olan enflasyon ve işsizlik oranlarında 2020 negatif bir resim çizdi.

Makroekonomik alanda kuşkusuz 2020'nin en sıcak konusu da döviz piyasalarındaki dalgalanma ve artan kur rakamlarında gözlendi. Salgının küresel ekonomiyi etkilemesi, ihracat, turizm ve finansal piyasalardaki hareketliliğe darbe vurması tüm gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi TL'de de değer kayıpları yaşanmasına sebep oldu. Üzerine bölgesel risklerin artışı ve iç piyasada beklentilerin bozulmasıyla bu kayıplar diğer ülkelerden daha fazla yaşanmış oldu.

Kritik Sektörler ve 2020 Performansları

İLKE Vakfı tarafından hazırlanan "Geleceğin Türkiye'sinde Ekonomi" raporunda, ülkemizin rekabet gücünü artırmak ve dışa bağımlılığını azaltmak için odaklanılması ve teşviklerle desteklenmesi gerektiği belirtilen stratejik sektörler olarak tarım, enerji, savunma ve bilişim sektörleri sıralanmıştı. Bu sektörlerin ileriki yıllarda Türkiye için merkezi konumda olması dolayısıyla performanslarının da takip edilmesi gerekiyor. Geçtiğimiz yıl özellikle tarım ve savunma sanayi öne çıkarak, krizlere rağmen ekonomiye pozitif katkı verdi. 2020 yılı bitkisel üretimimiz, yaşanan kuraklığa rağmen tarihin en yüksek seviyesine ulaşarak 124 milyon ton olarak gerçekleşti.

Benzer şekilde, savunma sanayi de hayata geçirilen yerli projelerin hem ithalata faturasını azaltması hem de ihraç edilen ürünlerle döviz rezervlerine katkı yaptı. Krizlerden veya salgınlardan hiç etkilenmeyen askerî harcamalar, küresel olarak da artış göstermeye devam etti. Küresel savunma harcamalarının GSYH'ye oranı ise 2019 yılında 1,85 iken 2020 yılında %2,08'e yükseldi. Askerî ve ekonomik olarak önemli bir sektör olan savunma sanayi, Türkiye ekonomisi için klasik ekmek mi silah mı ikileminin ötesine geçen bir boyuta ulaştı. Ar-Ge faaliyetleriyle, savunma harcamaları kaynakları tüketen bir ölü sektör olmaktan çıkıp ekonomiye katkı veren bir hâle geldi. Bu bağlamda, dünyanın en büyük 100 savunma sanayi firmasının listelendiği "Defence News Top 100" listesindeki Türk şirketlerinin sayısı 2016 yılında sadece 2 iken, 2020 yılında 7'ye çıktı.

Diğer taraftan kritik bir öneme sahip olan enerji sektörü için 2020 önemli bir yıl oldu. Karadeniz'de keşfedilen doğalgaz rezervleri ve Doğu Akdeniz'deki arama faaliyetleri ve siyasi mücadeleleri geçtiğimiz yılın en önemli konularıydı. Artan yatırımlarla elektrik enerjisi kurulu gücündeki artışlarda devam etti. Özellikle, 2021 Ocak ayında elektrik üretimimizin %21,3'ü rüzgârdan sağlanarak tüm zamanların rekoru kırılmış oldu. Son kritik alan olan bilişim sektörü de 2020 yılında önemini bir kez daha gösterdi. Uzaktan eğitim ve çalışma zorunluluğu bu alanda harcama ve yatırımların artışıyla sonuçlandı. TÜİK verilerine göre 2020 yılında, dünya ile paralel bir şekilde, Türkiye bilgi ve iletişim sektörü %13,6 büyüme kaydetti. Ayrıca bilişim alanında ihracat rakamları da artarak ekonomiye katkı verdi.

Kritik sektörlerin yanında salgın bu yıl turizm sektörünü hassas bir konuma taşıdı. Büyük bir umutla girilen 2020 yılında turizm salgından en büyük darbeyi gördü. Özellikle Mart ayından itibaren küresel uçuşların azalması, uluslararası fuarların iptal edilmesi ve dünya çapında seyahat yasaklarının gelmesi, 2020 yılı yaz aylarına ilişkin yapılan tatil rezervasyonlarının ve önceden alınan uçak biletlerinin iptal edilmesine, bir kısmının da ertelenmesine neden oldu. İhracat rakamları içerisinde ciddi bir paya sahip olan turizmdeki kayıplar döviz rezervlerinden hizmet sektöründeki istihdama kadar birçok alanda sorunlara yol açtı.

İslam Ekonomisi ve Faizsiz Finansman Araçlarına İlgi Arttı

İslam ekonomisi ve finansı alanına baktığımızda, alanın gelişme ve büyümesine devam ettiği görülmektedir. 2020 yılında da finansal piyasalardaki faizsiz finans kuruluşlarının büyümesi sürerken, akademik çalışmalar da gelişme kaydetti. 2019 yılında kurulan kamu katılım bankalarıyla gelişen faizsiz finans sektörüne, Türkiye'nin ilk faizsiz finans prensiplerine uygun bir şekilde faaliyetlerini icra eden yatırım bankası eklendi. Bunların yanında, katılım sigortacılığına artan ilgiyle, tekafül sektörünün toplam sigortacılık sektörü içerisindeki payı yaklaşık %5'ine ulaştı. 2020 yılında finansman sektörüne damgasını ise tasarrufa dayalı finans kurumları vurarak toplam şirket sayısı 40'a ulaştı. Sektörde yaşanan bu artışla birlikte ortaya çıkan yasal düzenleme ihtiyacı ise 2021 başında giderilmiş oldu.

Gelir dağılımı ve Servet Bölüşümünde Artan Kutuplaşma

Alan izleme raporunda ekonomik sektörlerin yanında gelir dağılımı konusunda yaşanan gelişmelerde ele alındı. Makroekonomik göstergelerde yaşanan iyileşmelerin her zaman tabana yayılmadığı herkesin malumudur. Ancak Türkiye ekonomisi gibi gelişmekte olan ülkelerde gelir ve servet dağılımında bozulma sürekli bir hâl almaktadır. Artan toplam refah sayesinde, gelir dağılımı adaleti ve yoksulluk oranında 2000'li yıllardan bu yana bir miktar iyileşme olsa da ücretin toplam gelirden aldığı payın sürekli olarak azalmakta ve servet bölüşümünde kutuplaşma artmaktadır. Gelir dağılımıyla ilgili verilerin gecikmeli olarak yayınlanması nedeniyle salgının etkileri 2021 yılı sonunda tespit edilebilecek olsa da son on yıllık trend bize, gelirin emek piyasası politikaları, vergi ve transferler yoluyla yeniden bölüşümünün eşitsizlik ve yoksulluğun toplumda yarattığı gerilimi azaltmakta yetersiz kaldığını göstermektedir. Bireysel gelir dağılımında tutarlı olumlu eğilime rağmen derin bir gelir uçurumu bulunmaktadır. 1990'lı yıllardan bu yana emeğin kullanılabilir hanehalkı gelirinden aldığı pay düşerken sermaye geliri artmış ve bilindiği üzere tipik olarak gelirden daha eşitsiz bir görünüm sergileyen servet daha da yoğunlaşmıştır. Diğer taraftan, çalışma hayatında da benzer değişimler yaşandığı görülmektedir. Uzun dönemde değişimler kaydeden istihdam piyasası yapısında kendi hesabına çalışanlar azalması ve ücretli çalışanların oranı artmıştır. Diğer bir ifadeyle, küresel düzeyde tartışılan *prekaryalaşma* ve *işçileşme* eğilimi Türkiye'de dramatik bir hızda seyretmektedir. Artan ücretli kesimin varlığıyla, salgının çalışma hayatında etkileri de yoğun ve kapsamlı olmuştur. Salgına karşı alınan önlemler çalışma hayatında kesintilere meydana getirmiş ve pek çok işin yapılış biçimi farklılaşmaya başlamıştır. Salgın sürecinde alınan tedbirler istihdam üzerindeki baskıları kısa vadede dengelemiş olsa da uzun vadede yapısal tedbirler alınması gerekmektedir.

Küresel olarak devam eden salgınla mücadele sağlık alanında aşılarla birlikte yeni bir boyut kazansa da ekonomik olarak etkileri birkaç yıl daha sürecektir. 2020 yılında bireyden devlete ekonominin her alanını etkileyen bu iktisadi kriz de bu raporun şekillenmesine neden olmuştur. Makroekonomik göstergeler, kritik sektörler, gelir dağılımı ve çalışma hayatında yaşananlar raporun ilgili bölümlerinde detaylı olarak ele alınmaktadır. Geçtiğimiz yıllarda ortaya çıkan gelişmelerden alınacak dersler ileri yıllardaki ekonomik kararları etkileyecektir.

Kronoloji: 2020'de Ne Oldu?

EKONOMİK GELİŞMELER

Ocak

- COVID-19 salgını ile mücadele için Türkiye Sağlık Bakanlığı bünyesinde Koronavirüs Bilim Kurulu oluşturuldu.

Şubat

- Rekabet Kurulu, Google'ye genel arama pazarındaki hâkim durumunu kötüye kullanarak çevrim içi alışveriş hizmetleri pazarındaki rakiplerinin faaliyetlerini zorlaştırmak suretiyle 98,3 milyon lira idari para cezası verilmesini kararlaştırdı.

Mart

- Salgın kapsamında, 100 milyar liralık mali desteği içeren Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi açıklandı.
- Salgınla mücadele sürecinde ciddi talep artışı yaşanan solunum cihazı, koruyucu maske, tulum, gözlük ve steril eldiven gibi ürünlerin ihracı ön izne bağlandı.
- Salgın kapsamında, restoranlar, spor salonları, düğün salonları, kuaför-berber ve güzellik salonları gibi pek çok işletmenin faaliyetleri geçici olarak durduruldu.
- Türkiye'de düzenlenmesi planlanan 16 Mart-30 Nisan dönemindeki tüm ulusal ve uluslararası fuarlar, COVID-19 tedbirleri kapsamında ertelendi. Yurt içi ve yurt dışı uçuşlara ara verilirken, seyahat kısıtlamaları da uygulandı. Gümrük kapılarında COVID-19 tedbirleri hayata geçirildi.

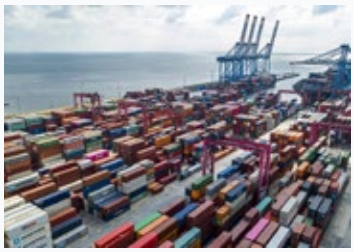

- Cumhurbaşkanı Kararı ile Ulaştırma ve Altyapı Bakanı Mehmet Cahit Turhan'ın görevine son verilerek, yerine Bakan Yardımcısı Adil Karaismailoğlu atandı.
- Türkiye, Türkiye'nin ihracatını olumsuz yönde etkilemeye yönelik uygulamaları içeren Avrupa Birliği'nin (AB) çelik ürünleri ithalatına uyguladığı korunma önlemi için Dünya Ticaret Örgütünde dava süreci başlattı.

Nisan

- COVID-19 önlemleri nedeniyle nisan ve mayıs aylarında ihracatta %40'lara varan gerileme yaşanırken, özellikle nisanda sanayi üretim, sektörel güven, ekonomik güven ve tüketici güven endeksleri gibi verilerde düşüş görüldü.
- Üretici, tedarikçi ve perakende işletmelerin fahiş fiyat artışı ve stokçuluk uygulamalarına yönelik her türlü tedbiri almak amacıyla Haksız Fiyat Değerlendirme Kurulu oluşturuldu.
- 11 Nisan- 6 Haziran 2020 tarihleri arasında 30 büyükşehirde ve Zonguldak'ta hafta sonları sokağa çıkma kısıtlaması getirildi.
- Enerji piyasaları Batı Teksas (WTI) tipi ham petrol fiyatlarındaki tarihte görülmemiş düşüşün şokuyla sarsıldı. WTI tipi ham petrolün mayıs vadeli ve fiziki teslimli sözleşmelerinde, vade sonuna bir gün kala düşük hacimle de olsa tarihte ilk defa eksi fiyattan işlemler gerçekleşti.

Mayıs

- Rekabet Kurulu, Reklam Kurulu gibi kuruluşlar, maske ve dezenfektan gibi ürünler ile market fiyatlarında yaşanan haksız fiyat artışları sebebiyle yaptırım uygularken, vatandaşların maskelere kolay erişmesi için de önlemler uygulandı.

Haziran

- COVID-19 salgınıyla mücadele kapsamında alınan önlemler nedeniyle ikinci çeyrekte diğer ülkelerdeki gibi yavaşlama süreci yaşandı.
- Salgınla mücadele kapsamında haziranla birlikte normalleşme sürecine girildi. Bu ayda faaliyetlerine ara verilen pek çok işletme yeniden açıldı, uçak ve tren seferleri de yeniden başladı. Gümrük kapıları bu süreçle yeniden faaliyete geçti.

- Normalleşme sürecinin etkisiyle ekonomi yeniden hareketlendi. Haziranda güven endekslerinde toparlanma görüldü. Normalleşme sürecinin ekonomik verilere etkisi haziran ayı sonrasındaki ekonomik göstergelerde daha net hissedildi.
- COVID-19 kapsamında hayata geçirilen sektörel kampanyalar ve normalleşme adımları, haziranda konut satışında rekorların görülmesini sağladı. Haziranda bir önceki aya göre %449 yükselişle 101 bin 504 ipotekli konut satışı gerçekleşti.
- Sanayi Üretim Endeksi, haziranda aylık bazda %17,6 yükselirken, Türkiye bu artış oranıyla Avrupa'da ilk sırada yer aldı.
- 1 Haziran 2020 tarihinde sokağa çıkma kısıtlamaları kaldırıldı.

Temmuz

- Sanayi Üretim Endeksi, temmuzda da aylık bazda %8,4 yükselerek yurt içinde ilk vakanın görüldüğü mart ayındaki seviyesinin üzerine çıktı.
- Konut satışlarında yıllık bazda %124,3 artış görülürken, tüm zamanların satış rekoru kırıldı.
- Temmuz ayına ilişkin ekonomik güven endeksi verileri de hazirana göre %11,8 artarak 82,2 değerine yükseldi.
- Ticaret Bakanlığı, haziran ayı ihracatının, mayıs ayına göre %35, 2019'un aynı ayına göre %15,8 artış kaydettiğini açıkladı. Temmuz ayında da ihracat bir önceki aya göre %11,5 artış kaydetti.
- Turizm ile doğrudan ve dolaylı ilgili olan konaklama hizmeti, yeme-içme sektöründe verilen hizmetler ile sinema, tiyatro, opera, operet, bale ve müze giriş ücreti gibi kültürel faaliyetlerin %8 olan KDV oranları da yıl sonuna kadar geçici olarak %1'e indirildi.
- Esnaf, tüccar, serbest meslek erbabı ve şirketlerin iş yerleri için yapılan kira ödemeleri üzerinden yine yıl sonuna kadar geçerli olmak üzere %20 yerine %10 gelir vergisi kesintisi yapılması kararlaştırıldı.

Ağustos

- Cumhurbaşkanlığı Genelgesi ile kamu kurum ve kuruluşlarında, uzaktan ve dönüşümlü çalışma gibi esnek çalışma yöntemleri uygulanmaya başlandı.
- Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Karadeniz'de yapılan sondaj faaliyetleri sonucunda 320 milyar metreküp doğal gaz keşfedildiğini açıkladı.

Eylül

- Hazine ve Maliye Bakanlığı ile Strateji ve Bütçe Başkanlığınca, 2021-2023 dönemini kapsayan "Yeni Dengelenme, Yeni Normal, Yeni Ekonomi" ana temasıyla hazırlanan büyüme, işsizlik ve enflasyona yönelik Yeni Ekonomi Programı (YEP) açıklandı.

Ekim

- Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Karadeniz'de 85 milyar metreküp doğal gaz bulunduğunu açıkladı.

Kasım

- Hazine ve Maliye Bakanlığına Lütfi Elvan getirildi.
- Türkiye ekonomisi, COVID-19 salgınının etkilerine rağmen yılın üçüncü çeyreğinde %6,7 büyüdü.
- 17 Kasım 2020 hafta sonları ve hafta içi sokağa çıkma kısıtlamaları tekrar getirildi.

Aralık

- Cumhurbaşkanı kararı ile restoran hizmetlerinden yolcu taşımacılığına, konser, fuar ve lunapark giriş ücretlerinden düğün, nikah, balo ve kokteyl salonlarında verilen organizasyon hizmetlerine, berberlik ve kuaförlük hizmetlerinden bakım ve onarım hizmetlerine kadar pek çok sektörde KDV oranı yıl sonuna kadar %18'den %8'e düşürüldü.

- Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Başkanı Murat Uysal görevinden alınarak, yerine Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanı Naci Ağbal atandı.

SEKTÖREL GELİŞMELER

Savunma

Ocak

- Türkiye'nin ilk Turbodizel Millî Havacılık Motoru TEI- PD170'in seri üretim ilk partisi teslim edildi. (TUSAŞ'a)

Nisan

- Delillerin daha hızlı toplanmasını sağlayan Yeni nesil kriminal inceleme aracı "Kıraç" Emniyet Genel Müdürlüğüne teslim edildi. (Katmerciler Araç Üstü Ekipman Sanayii ve Ticaret AŞ. Tarafından üretilecek)

Mayıs

- Türkiye'nin 5. nesil muharip uçak üretmesi amacıyla Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayi Başkanlığı tarafından Millî savaş uçağı için yazılım çalışmalarına başlandı.

Haziran

- Dikey İniş Kalkışlı Kargo İHA Projesi için sözleşme imzalandı.

Temmuz

- Türkiye'nin ilk millî silahlı drone sistemi Songar güvenlik güçlerinin kullanımına sunuldu. ("Yerli Malı Belgesi" almaya hak kazandı.)
- Türkiye'nin ilk yerli ve millî PorSav alçak irtifa hava savunma sistemi SUNGUR envantere girmeye hazır hâle getirildi.

Ağustos

- İlk yerli sonda roketi uzay sınırını geçen ilk Türk aracı oldu. (Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı projesiyle)
- ROKETSAN Uydu Fırlatma Uzay Sistemleri ve İleri Teknolojiler Araştırma Merkezi ile Patlayıcı Ham Madde Üretim Tesisi Açılış Töreni gerçekleşti.
- Bayraktar Akıncı TİHA'nın ikinci protipi ilk uçuş testini yaptı.

Eylüll

- STM tarafından geliştirilen Taşınabilir Mühimmat Sistemleri DM-5 ve DM-7 güvenlik güçlerinin kullanımına sunuldu. (makineli tüfekler için geliştirilen ve şarjör değiştirmeye gerek duyulmadan kesintisiz olarak yüzlerce mermi (yaklaşık 400 mermi) ateşlemesini sağlayan sistem)

Ekim

- Dünyanın en prestijli savunma sanayi listesi olarak kabul edilen Defense News Top 100' deki Türk Şirket sayısı 5'ten 7'ye yükseldi. (Havelsan ve FNSS listeye girdi)
- Millî İHA'lar için geliştirilen yerli uydu hava terminalleri teslim edilmeye başlandı.
- Türk Savunma Sanayisi bünyesinde geliştirilen zırhlı muharebe aracı TULPAR, testleri tamamlandı, seri üretime hazır hâle getirildi.

Kasım

- ASELSAN tarafından geliştirilen Karakulak Yüksek Frekans Kestirme ve Dinleme Sistemi, Türk Silahlı Kuvvetlerinin kullanımına hazır hâle getirildi. (haberleşme yerlerinin belirlenmesi, dinlenmesi, kaydedilmesi işlemini yerine getirir.)
- Tükiye'nin ilk silahlı insansız deniz aracı (SİDA) ULAQ tanıtıldı.

Aralık

- Türkiye'nin ilk millî helikopter motoru TEI-TS 1400 teslim edildi. (TUSAŞ'a)
- Türkiye'nin ilk millî ve yerli hava savunma füze sistemi Hisar-A+'nın son kabul testi yapıldı. (ASELSAN ve ROKETSAN tarafından geliştirilen)
- Savunma Sanayii Başkanlığı tarafından yürütülen P-72 Deniz Karakol Uçağı, Deniz Kuvvetleri komutanlığına teslim edildi.
- TUSAŞ, 49 saat havada kalarak rekor kıran AKSUNGUR SİHA seri üretime geçti.
- ASELSAN Konya Silah Sistemleri fabrikası üretime başladı.

Bilişim

Ocak

- COVID-19 Türkiye Platforfumunun oluşturulmasına yönelik ilk toplantı gerçekleştirildi. (Aşı ve tedavi odaklı ilaç geliştirme maksatlı 17 proje, 49 farklı kurum, 436 araştırmacı yer alıyor.)

Şubat

- Sanal teknolojilerdeki verilerin korunması amacıyla Ulusal siber güvenlik stratejisi BTK'de belirlendi.

Mart

- 20 Mart 2020 tarihinde ilk yerli solunum cihazı üretildi.
- Dezenfaktan üretiminde kullanılan yerli etil alkol miktarı 5 kat arttırıldı (Etil alkol üreticilerinin akaryakıt sektörüe ürün tedarik etmelerini zorunlu kılan benzinde %3 biyoetanol harmanlaması düzenlemesi EPDK tarafından askıya alındı).
- Konya dezenfaktan üreticilerinin ihtiyacı olan günlük 350 bin litre etil alkolün fiyatı sabitlendi.
- COVID-19 tedbirleri kapsamında arz güvenliği için tıbbi maske, solunum cihazı, etil alkol ithalatında ilave gümrük vergisi kaldırıldı.
- Dezenfektan, koruyucu elbise, gözlük, maske, eldiven gibi ürünleri yerli üretenlere KOSGEB'ten 6 milyon liraya kadar destek paketi açıklandı.

Mayıs

- Maske üretimi için yerli makine yatırımları yapıldı. (Değerinin 3 katına ithal edilen ve termin süresi 1 yıla kadar uzayan makineler için 12 şirket çalışmalara başladı.)
- A&S Holding tarafından %100 yerli, hijyenik, ultrasonik şekilde el değmeden cerrahi maske üretimine başlandı. (15 günde üretilen yerli makineler tarafından dakikada 200 maske üretilen bir sistem) - Aylık 1,5 milyara yakın maske üretildi. İhracatlar yapıldı.
- Kamu Bilişim Dijital Zirvesi gerçekleştirilerek "Kamuda Dijital Dönüşüm" konuşuldu.

Haziran

- Ülkenin e-ticaret verilerinin de açıklanacağı "Elektronik Ticaret Bilgi Sistemi" Tanıtım toplantısı gerçekleşti. / uygulamaya koyuldu. /

Temmuz

- CTech Bilişim Teknolojileri AŞ çalışmalara başladı. (CTech geliştirdiği sistemlerin teknolojik trendlere uygun olarak her türlü hareketli platformda kullanılması ve güncel askeri tehditlere karşı güvenli olmasını önceliğine alarak çalışmalar yapıyor.)

Ekim

- ASELSAN tarafından geliştirilen Karakulak Yüksek Frekans Kestirme ve Dinleme Sistemi, Türk Silahlı Kuvvetlerinin kullanımına hazır hâle getirildi. (haberleşme yerlerinin belirlenmesi, dinlenmesi, kaydedilmesi işlemini yerine getirir.)
- Tükiye'nin ilk silahlı insansız deniz aracı (SİDA) ULAQ tanıtıldı.

Kasım

- Bilişim vadisinde tasarım stüdyoları, iş geliştirme merkezi, prototip atölyesi yapılarınn olacağı Tasarım Kümelenmesi açıldı.

Aralık

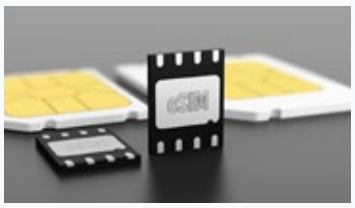

- Yerli ve millî e-SIM teknolojisi tanıtıldı. *

* "Salgından dolayı, dışarı çıkmadaki kısıtlamalar, uzaktan eğitim-ticaret ve çalışma zorunluluğu, dijital erişim ve iletişimde talep ve kapasite kullanımını artırmıştır. 2020 yılında bilişim sektörümüzün büyüme oranı; %14'e yaklaştı" –Bilgi teknolojileri ve iletişim kurumu-

Kültür- Turizm

Mart

- Arkeoloji çalışmaları kapsamında, kaçakçılıkla mücadele için Kaçakçılıkla Mücadele Daire Başkanlığı kuruldu. Çalışan uzman sayısı 3 kat arttırıldı.
- BDDK artan tüketim kredilerini frenlemek amacıyla vatandaşların giderleri için belge şartı düzenlemesinin hazırlığına başladı. (Banka krediyi satışı yapan mağaza veya iş yerine yapacak.)

Şubat

- Turizmi teşvik amacıyla Antalya Patara Antik Kenti'ne istinaden 2020 yılı Patara Yılı ilan edildi.

Nisan

- Turistik tesislerde COVID-19 virüsünün bulaşmasını önlemek, müşterilerde oluşan virüs bulaşma endişesini gidermek, müşterilerin yüksek hijyen ve güvenlik beklentilerini karşılamak amacıyla, Kültür ve Turizm Bakanlığı öncülüğünde Güvenli Turizm Kriterleri oluşturuldu.
- COVID-19 tanı kitlerinin ithalatı konusunda yayınlanan tebliğ ile ÜTS'de kayıtlı olma haricide ön izin belgesi şartı da getirildi.

Temmuz

- COVID-19 salgınının sektördeki olumsuz etkilerini azaltmak ve turizm hareketlerinin Türkiye'ye yönelmesini sağlamak için "Güvenli Turizm Sertifikasyon Programı" başlatıldı.

- Dünyanın en büyük havalimanı müzesi olan bin metrekarelik İstanbul Havalimanı Müzesi 2020'de ziyarete açıldı.

İslamî Finans

Ocak

- AAOIFI ve TKBB arasında İslamî Finans bilinci ve tanıtımını arttırma konusunda iş birliği anlaşması imzalandı. (Mutabakat Zaptı)
- AAOIFI, Path Solution tarafından geliştirilen İMAL, İslamî finans yazılımlarının AAOIFI standartlarına uygunluğunu onaylayan bir sertifika yayınladı.
- AAOIFI üç yeni standart yayınladı. (1- GS10 İslamî Finansal Kurumlar için şer'i uygunluk ve güven değerleri, 2- İslamî finansal kurumlar için iç şer'i denetim, 3- sukuk yönetişimi)

Şubat

GOLDEN GLOBAL BANK

- Türkiyede Faizsiz ilk yatırım bankası Golden Global Yatırım Bank faaliyete geçti.
- TKBB desteğiyle Abdullah Tivnikli Öğrenci Yurdu açıldı.

Mayıs

- İslam İktisadı Araştırma Merkezi'nde (İKAM) görev değişimi yaşandı.

Haziran

- 12. Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Konferansı düzenlendi.
- 12. Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Konferansında, Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından ülke kaynaklarının yurt dışına çıkışının önüne geçilmesi için "Katılım Reasürans Fonu" kurma sürecinin başlatıldığı ilan edildi.

Temmuz

- AlbarakaTürk bünyesindeki fintechler için yeni bir şirket kurmaya karar verdi.
- Hazine, ABD doları cinsi Devlet İç Borçlanma Senedi (DİBS) ve Kira Sertifikası ihracı gerçekleştirdi.
- Açık bankacılık Elektronik bankacılık hizmeti kapsamında yürürlülüğe girdi. (Elektronik dağıtım kanalı)

Ağustos

- Türkiye Finans Brandon HAll'dan "Liderlik Gelişim Programı", "kredi Yetkilileri Sertifika Programı", "Çapraz Satış ve Müşteride Derinleşme Gelişim Programı" olmak üzere üç programı ile 3 ödüle hak kazandı.

Eylül

- BDDK Aktif rasyosunu mevduat bankaları için %90'a, katılım bankaları için %70'e indirdi.

Ekim

- Ziraat Katılım, Social Media Awards Turkey 2020'de en etkin katılım finansı kuruluşu seçildi. (Türkiye'nin sosyal medyada en etkin katılım finans kurumu oldu. Altın ödül kazandı.)
- İİT Borsalar Kurumu 14. toplantısını gerçekleştirdi.
- Katılım Emeklilik, The Global Economics Awards'ta "2020 En Hızlı Büyüyen Kurumsal Sağlık Sigortası Şirketi" ve "2020 En Hızlı Büyüyen Tekâfül Sigortası Şirketi" olarak iki ödüle layık görüldü.
- Finansal teknoloji (fintek) ekosisteminin, faizsiz finansal ürün ve hizmet çeşitliliğinin Türkiye'de gelişmesine yönelik yol haritası oluşturularak, İstanbul Finans ve Teknoloji Üssü kurulacağı açıklandı.

Kasım

- Faizsiz finansal araçlarının haftalık performansları Yeni Şafak gazetesinde yayınlanmaya başladı.
- Finansevim kalite yönetim sistemi standartları olan ISO 9001 Kalite Yönetim sistemi, ISO 14001 Çevre Yönetim Sistemi ve ISO 10002 Müşteri Yönetim Sistemi Belgesi almaya hak kazandı.
- TCMB Başkanı olarak Naci Ağbal göreve atandı.

Aralık

- Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu, Katılım Esasları Çerçevesinde Sigortacılık ve Bireysel Emeklilik Faaliyetlerine İlişkin Resmî Gazete'de yayınlanan yönetmeliğince, bu hayat sigortacılığı faaliyetinde bulunan şirketlerin faaliyetlerinin katılım esaslarına uygunluğunun sağlanması ve takibi amacıyla bünyelerinde danışma komitesi oluşturması zorunlu hâle getirildi.

- Mücevher İhracatçılar Birliği'nin yayımladığı rapora göre ocak-kasım döneminde Vakıfbank yaklaşık 6 ton külçe altın ihracatı yaptı. Vakıf Katılım "en fazla altın ihracatı yapan finansal kuruluş" oldu.

- Pazarlama dünyasının en iyilerinin ödüllendirildiği Kristal Elma'da Türkiye Finans Katılım Bankası 2 Gümüş 1 Bronz Ödül aldı.

2020 MAKROEKONOMİK GÖRÜNÜM

Furkan Yıldız
Kırklareli Üniversitesi

2020 yılını COVID-19 salgını etkisi ile kayıp bir yıl olarak tanımlamak mümkündür. Bu durum dünya ekonomisi için de geçerlidir. Bu yılda ülkeler salgının, insan sağlığı ve toplum üzerinde yarattığı riski minimize edebilmek için çeşitli seviyelerde hayatı durdurmuş, toplumun maruz kaldığı gelir kaybını önlemek adına bir takım kurtarma paketleri açıklamış ve bir şekilde toplumlarını ayakta tutmaya çaba göstermiştir. Bu süreçte küresel ekonomi küçülmüştür. Türkiye'de diğer ülkelerle benzer problemler yaşamış, özellikle 2020 yılının ikinci çeyreğinde çok kötü bir ekonomik performans gösterilmiştir. Bu kısımda Türkiye'nin 2020 yılına ait ekonomik performansı çeşitli makroekonomik göstergeler bağlamında resmedilecektir.

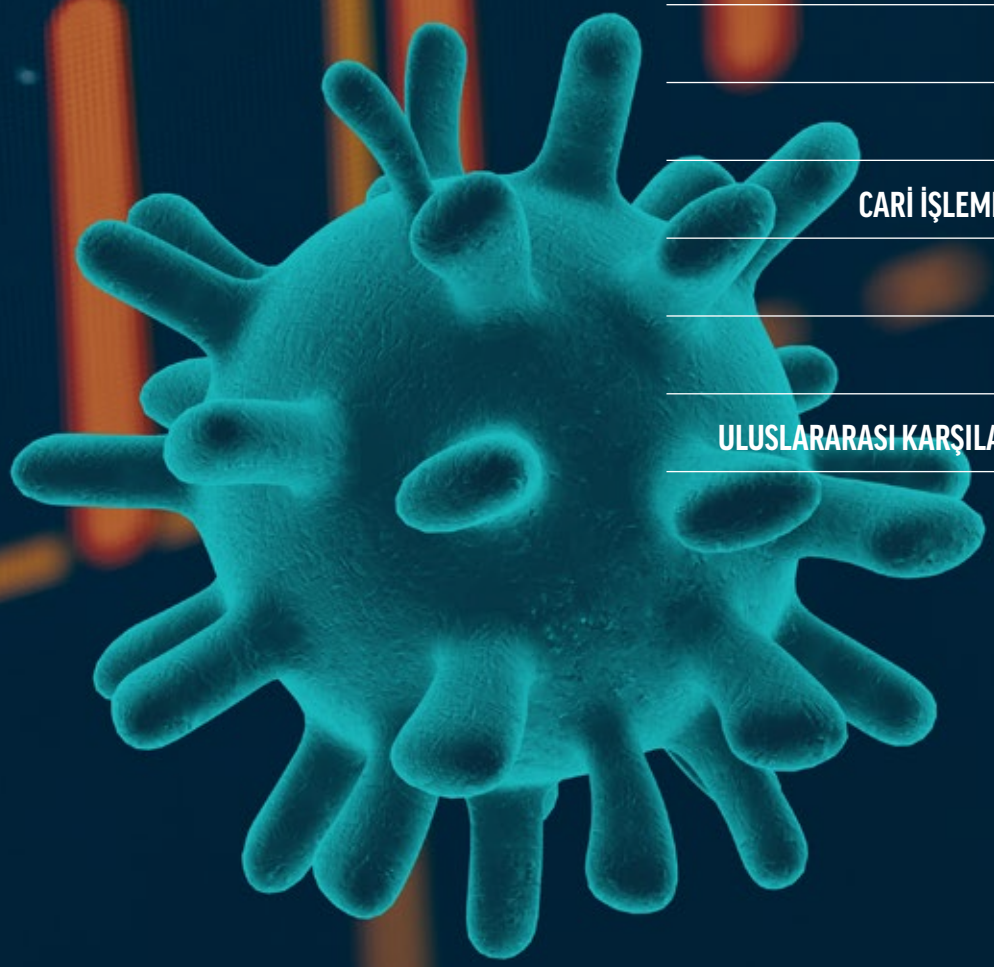

EKONOMİK BÜYÜME

İSTİHDAM

ENFLASYON

CARİ İŞLEMLER DENGESİ VE FİNANSMANI

DÖVİZ PİYASALARI

EKONOMİK GÜVEN

ULUSLARARASI KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME

Ekonomik Büyüme

2019 yılının Aralık ayında başlayan ve Türkiye'de ilk olarak Mart ayında görülen COVID-19 salgını ile birlikte ülkeler hem kendi içlerinde toplumsal hayatı sınırlandırmışlar hem de sınırlarını dış dünyaya kısmen kapatmışlardır. Söz konusu salgın tedbirleri üretim, yatırım ve istihdamın düşmesine neden olmuştur. Bu da ekonomik büyüme üzerinde ciddi bir baskı oluşturmuştur.

Yıllık bazda %1,8 büyüyen Türkiye'nin 2020 yılı çeyreklik büyüme verileri incelendiğinde henüz salgın sürecine girilmeyen ilk çeyrekte ekonominin %4,5 büyüdüğü göze çarpmaktadır. Ardından salgın koşullarının çok ciddi biçimde hissedildiği ikinci çeyrekte ekonomi büyük bir daralma sürecine girerek %10,3 küçülmüştür. Temmuz-Eylül ve Ekim-Aralık dönemlerinde ise salgının kısmen yavaşlaması ile beraber uygulanan önlemler azaltılmıştır. Sonrasında üretimde yaşanan artış ve turizm sektörünün kısmi de olsa olumlu etkisi ekonominin toparlanma sürecine girmesini sağlamıştır. Bu iki çeyrekte ekonomi sırasıyla %6,3 ve %5,9 oranında büyümüştür.

Şekil 1. Ekonomik Büyüme

Kaynak: TÜİK (2021)

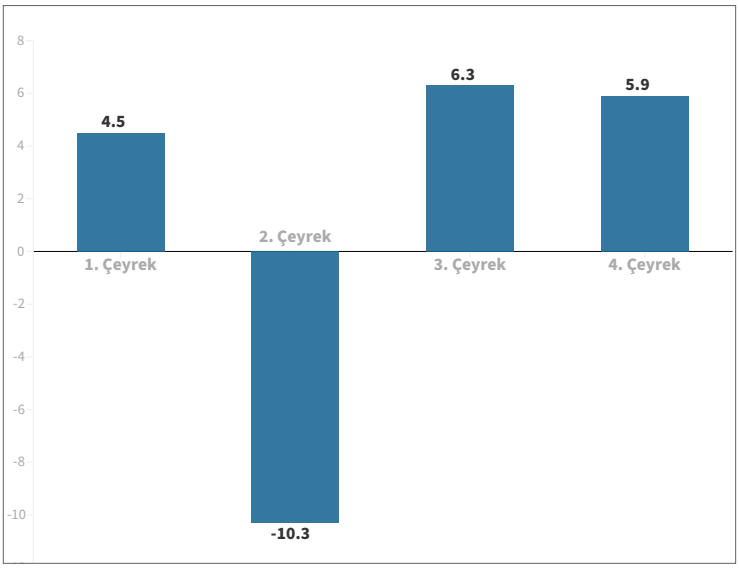

Şekil 2. Sektörel Büyüme

Kaynak: TÜİK (2021)

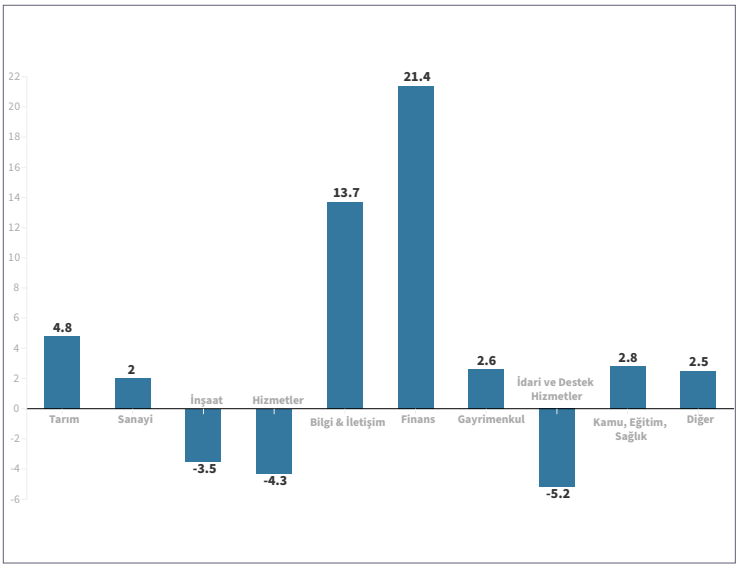

Türkiye'de 2020 yılında gerçekleşen sektörel büyüme rakamları ise şekil 2'deki gibidir. Buna göre en hızlı büyüyen sektör %21,4 ile finans sektörü iken en çok daralan sektör ise %5,2 ile idari ve destek hizmetleri sektörüdür. Dönem içerisinde inşaatlar, hizmetler ve idari ve destek hizmetleri sektörleri küçülürken diğer tüm sektörlerde farklı oranlarda büyüme gerçekleşmiştir. Buna göre tarım %4,8, sanayi %2, bilgi-iletişim %13,7 gayrimenkul %2,6, kamu-eğitim-sağlık %2,8 oranında büyümüştür. Bilgi-iletişim sektöründe yaşanan yüksek büyüme salgın nedeniyle insanların eve kapanmaları sebebiyle bu sektörlere olan talebin artması ile açıklanabilir.

Bilgi ve iletişim sektörü ile finans sektörünün genel görünümden ayrılarak yüksek büyüme trendine girmesine, salgın koşullarında bu sektörlere olan talebin artması neden olmuştur. Salgın süreci ile birlikte eğitim, çalışma hayatı gibi yaşamın en önemli alanlarında mecburi bir dönüşüm yaşanmış, uzaktan çalışma ya da uzaktan eğitim gibi yeni kalıplara bürünmüştür. Bu yeni uzaktan hayat ile birlikte bilgisayar, tablet, kamera, grafik tablet gibi iletişim teknolojisi araçlarına karşı yoğun bir talep artışı yaşandı. Ay-

rıca uzaktan eğitim ya da çalışmaya olanak sağlayan yazılımlara, internet ve iletişim sağlayıcı operatörlere de talep artışı yaşanmıştır. Dolayısıyla bilgi ve iletişim sektörü diğer sektörlere nazaran pozitif ayrışarak %13,7 oranında büyümüştür. Finans sektörünün %21,4 oranındaki pozitif ayrışması da salgın ile birlikte küresel ekonomide var olan belirsizliklerin daha da belirginleşmesi ile birlikte oluşmuştur. Bu dönemde ekonomik ajanların söz konusu belirsizlikten doğacak olası riskleri minimize etmek adına finansal varlık alım-satım işlemlerini hızlandırdığını ifade etmek mümkündür. Bu durum finans sektörünün pozitif ayrışmasını izah etmektedir. Gayrimenkul sektörünün salgına rağmen az da olsa büyümesinin arkasında da yaz aylarında bu sektöre sağlanan ucuz kredi politikası vardır. Bu dönemde konut satın alma maliyetlerinin kredilerdeki düşüşle birlikte azalması konut talebini artırmıştır. Bu süreçte inşaat sektörünün gayrimenkul sektöründen farklı bir biçimde küçülmesi de esasen ucuz kredi politikasının mevcut gayrimenkul stokunu eritmeyi amaçladığına, ancak yeni yatırımların bu süreçte anlamlı olmadığına işaret eden bir olgudur.

Yandaki şekilde ise 2011-2020 yılları arasında Türkiye'nin ekonomik büyüme verileri gösterilmektedir. Söz konusu dönemde büyümenin inişli çıkışlı olması hasebiyle istikrardan uzak olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. İncelenen on yıllık dönemin ortalama büyüme oranı ise %5,2 olmuştur. Bu on yıllık dönem Türkiye siyaseti için oldukça hareketli bir dönemdir. Dönem içerisinde Gezi olayları, darbe girişimi, başkanlık sistemine geçiş, küresel salgın gibi ekonomik performansı ciddi biçimde etkileyebilecek gelişmeler/dönüşümler yaşanmıştır. Dolayısıyla Türkiye ekonomisinin istikrarsız büyümesinin arkasında yatan nedenlerin toplumsal ve politik alanda görülen değişimler olduğunu ifade etmek yerinde bir tespit olacaktır.

İstihdam

Genel olarak COVID-19 virüsünün yıkıcı etkisiyle geçen 2020, istihdam anlamında da oldukça dalgalı geçmiştir. 2020 yılında istihdam göstergeleri salgının etkisini gösterir niteliktedir. Toplam işsizlik rakamları incelendiğinde salgının etkisinin görülmediği ilk çeyrekte işsizlik oranlarının azaldığı görülmektedir. 2020 Ocak itibariyle %14,1 olan işsizliğin ilk çeyreğin sonunda %13'e gerilediği göze çarpmaktadır. Toplam işsizlikteki düşüş

Şekil 3. Yıllara Göre Ekonomik Büyüme (2020-2011)

Kaynak: Dünya Bankası (*2020 yılı verisi TÜİK'ten alınmıştır)

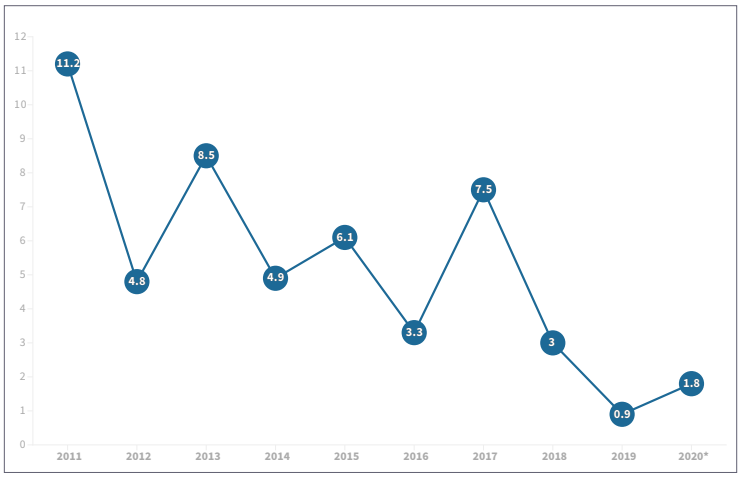

Şekil 4. İşsizlik

Kaynak: TÜİK (2021)

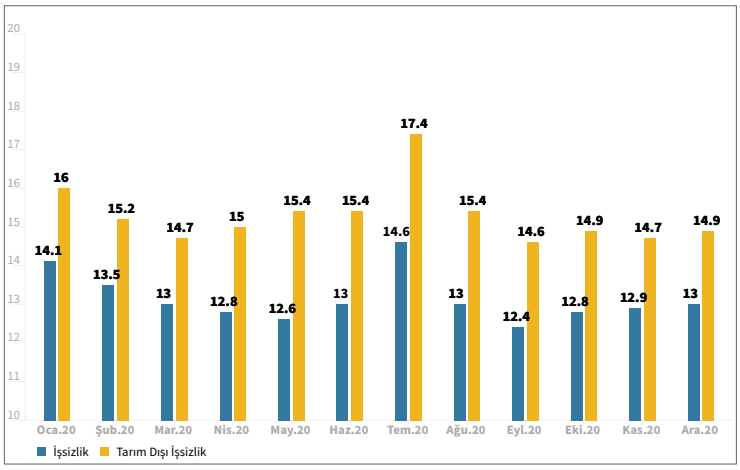

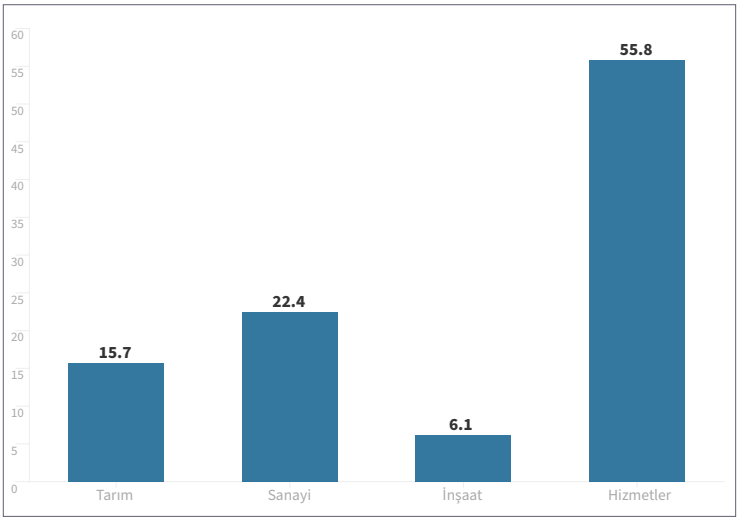

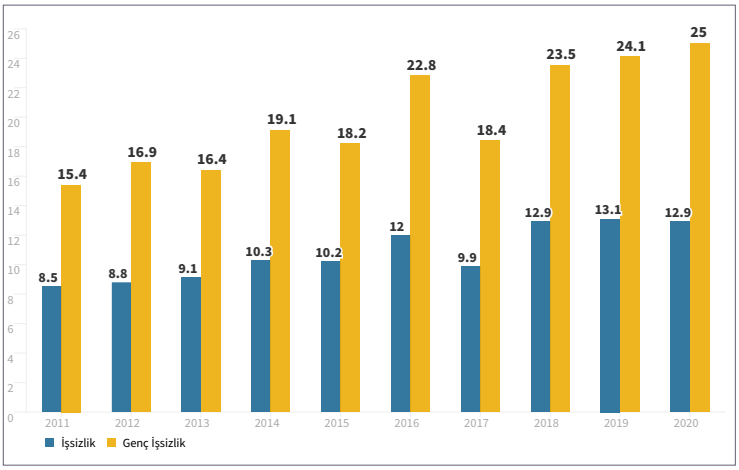

Şekil 5. Sektörel İstihdam

Kaynak: TÜİK (2021)

Şekil 6. Yıllara Göre İşsizlik ve Genç İşsizlik Göstergeleri

Kaynak: TÜİK (2021)

etkisini yitirerek olsa da Nisan ve Mayıs aylarında da devam etmiş ancak Haziran ayında tekrar yükselişe geçmiştir. Bu dönemde istihdamda sarsıcı bir etkinin yaşanmamasının arkasında hükûmetin almış olduğu kısa çalışma ödeneği politikası ve işten çıkarmayı kısıtlama gibi önlemler ve tarım, turizm gibi sektörlerde görülen istihdam artışının etkisi bulunmaktadır. Yılın en yüksek işsizlik oranı %14,6 ile Temmuz ayında yaşanmıştır. Temmuz sonrasında tekrar düşüşe geçen işsizlik Aralık ayına gelindiğinde tekrar %13 seviyesine gerilemiştir. Tarım dışı işsizlik rakamları da yine toplam işsizlik rakamlarıyla paralel bir görünüm sergilemektedir. 2020 yılı içerisinde istihdamda en büyük payı hizmet sektörünün oluşturduğu görülmektedir. %55,8 oranında bir istihdam payına sahip olan hizmetler sektörünü %22,4 ile sanayi, %15,7 ile tarım ve %6,1 ile inşaat sektörü takip etmektedir.

Şekil 6'da Türkiye'nin son on yıllık işsizlik ve genç işsizlik rakamlarını sergilemektedir. Veriler incelendiğinde son on yıllık süreçte işsizliğin ve genç işsizliğinin artan bir trend sergilediği görülmektedir. Aynı zamanda hem işsizlik hem de genç işsizlik oranlarının 2020 yılında en yüksek seviyede gerçekleştiği görülmektedir. Genç işsizlik rakamlarının incelen dönemin tamamında işsizlik rakamlarının yaklaşık iki katı olduğu ifade edilebilir. Bu durum emek piyasasının iş gücüne yeni katılan genç nüfusa iş yaratma kabiliyetinin düşük olduğunu gösteren bir durumdur. Bu bağlamda genç işsizliği azaltıcı politikaların güçlendirilmesi ve çeşitlendirilmesi gerekmektedir.

Enflasyon

Ekonomide belirli bir dönemde mal ve hizmet fiyatlarında meydana gelen sürekli artış anlamına gelen *enflasyon*, bireylerin reel satın alma gücü üzerinde olumsuz etkiler gösteren bir olgudur. Enflasyonun söz konusu etkisi yalnızca tüketiciler üzerinde kalmamakta, bunun yanında üretim, yatırım, istihdam, bölüşüm gibi makroekonomik göstergeler üzerinde de etkiler yaratabilmektedir. Bu bakımdan ekonomi yönetimleri fiyat değişimlerini dikkatle takip ederler.

Bir önceki yılın aynı ayına ait verilere göre tüketici fiyat endeksindeki değişimleri gösteren şekil 7'deki gibidir. Buna göre 2020 Ocak ayında %12,15 olan enflasyon yıl sonuna

gelindiğinde %14,6'ya yükselmiştir. Görece yüksek olarak değerlendirilebilecek bu oranın düşük büyüme hızının olduğu bir yılda yaşanması akıllara *slumpflasyonu*[1] getirmektedir. Hem durgunluğun hem de enflasyonun yaşandığı bu dönemlerde ekonomiyi rayına sokmak daha zordur. Çünkü büyümeyi uyarmak için uygulanacak genişletici politikalar zaten yüksek olan enflasyonu daha da hızlandırabilir ya da enflasyonu dizginlemek için uygulanması gereken daraltıcı politikalar durgunluğu daha da derinleştirebilir. Bu sebeple slumpflasyon dönemlerinde politika yapıcılar açısından hangi politikanın seçilmesi noktasında karar vermek oldukça zorlaşmaktadır.

2020 yılında tüketici fiyat endeksi ile paralel bir şekilde üretici fiyat endeksinde de yükseliş trendine şahit olunmuştur. 2020 üretici fiyat endeksi 2019 yılı Ocak ayına göre %8,84 artış göstererek yıla başlamıştır. Bu yükseliş salgın koşullarının şiddetlendiği yılın ikinci çeyreğinde azalan talep ve iktisadi faaliyetler sonucunda etkisini yitirmiştir. Ancak yılın ikinci yarısına girildiğinde gerek salgın önemlerinin hafifletilmesinin iktisadi faaliyetlerde yarattığı pozitif etki gerek de yılın ilk yarısında yaşanan kayıpları telafi etmek adına iktisadi faaliyetlerin hızlanması üretici fiyat endeksindeki yükselişe neden olmuştur. Yine bu yükselişin arkasında kurda yaşanan değersizleşmeyle birlikte girdi fiyatlarının artması da etkili olmuştur. 2020 yılı Temmuz ayında %8,83 olarak gerçekleşen ÜFE 2020 yılını %25,15 gibi ciddi bir yükselişle kapatmıştır.

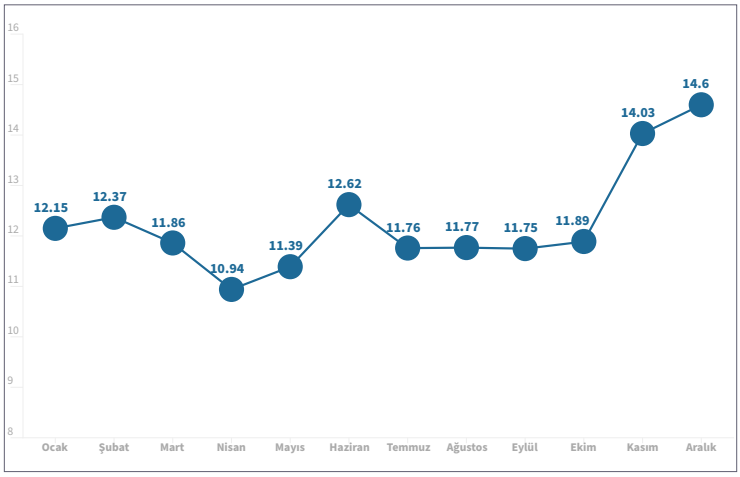

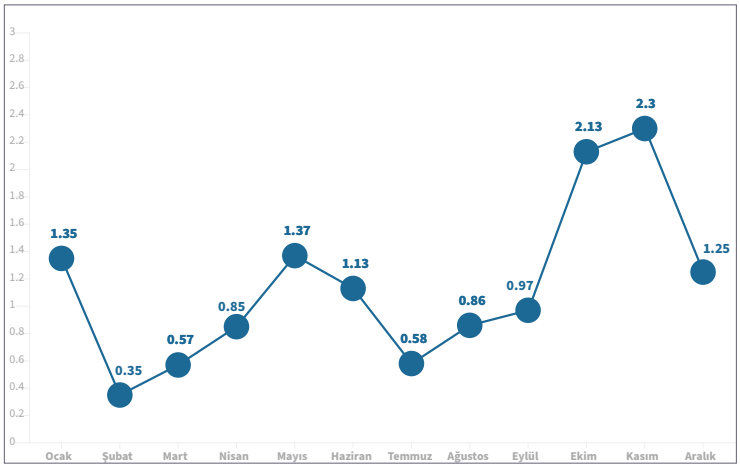

Şekil 7. Tüketici Fiyat Endeksi (Bir Önceki Yılın Aynı Ayına Göre %)

Kaynak: TÜİK (2021)

Şekil 8. Tüketici Fiyat Endeksi (Bir Önceki Aya Göre %)

Kaynak: TÜİK (2021)

Şekil 9'da Türkiye'de 2011-2020 yılları arasında gerçekleşen ÜFE oranlarını göstermektedir. Değerler incelendiğinde ÜFE'nin genel olarak dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. 20216 yılı itibariyle tek haneli rakamlardan çift haneli rakamlara geçen ÜFE'nin kur istikrarsızlığından olumsuz bir biçimde etkilendiği görülmektedir. Keza 2018 ve 2020 yılları sırasıyla yaşanan bir takım politik olaylar sebebiyle ve küresel salgın sebebiyle kur baskısının çok ciddi hissedildiği iki yıl olarak karşımıza çıkmaktadır. ÜFE'nin söz konusu yıllarda %33,64'lük ve %25,15'lik

1 Bir ekonomide enflasyon olgusu yaşanırken aynı zamanda GSYH'de düşüş yaşanması durumunu ifade etmektedir. 1974 Krizi sonrası ortaya çıkan stagflasyon kavramı enflasyon içerisinde durgunluğu ifade ederken, slumpflasyon kavramı yaşanan ekonomik küçülmenin daha büyük boyutta olduğunu göstermek için ortaya atılmıştır.

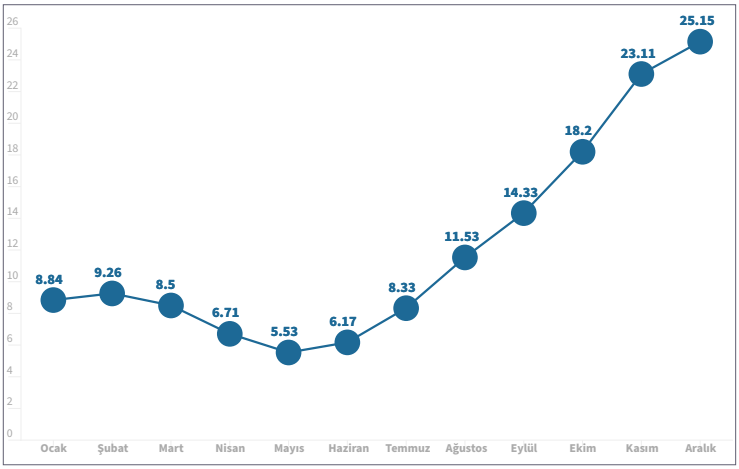

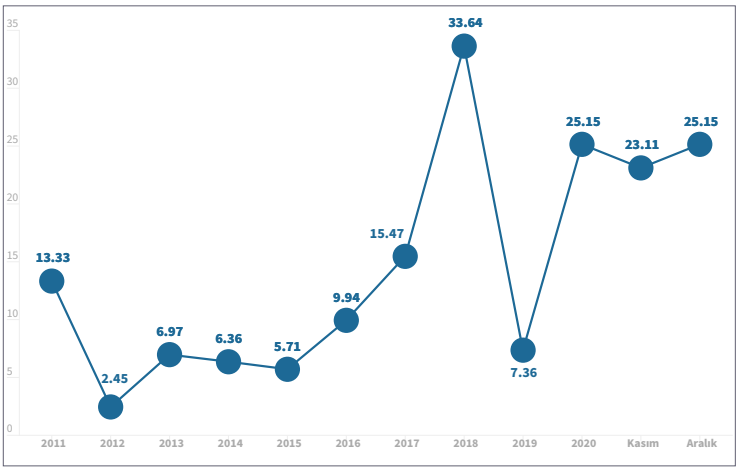

Şekil 9. Üretici Fiyat Endeksi (Bir Önceki Yılın Aynı Ayına Göre %)

Kaynak: TÜİK (2021)

Şekil 10. Üretici Fiyat Endeksi (Bir önceki yılın Aralık ayına göre % değişim)

Kaynak: TÜİK (2021)

oranlarla artması da bu saptamayı destekler niteliktedir.

Cari İşlemler Dengesi ve Finansmanı

Ülkenin dış alem ile yürütmüş olduğu mal-hizmet ticareti gibi iktisadi faaliyetlerin kaydedildiği hesap olan cari işlemler hesabı, ülkenin döviz ihtiyacını ortaya koyan önemli bir göstergedir. Yüksek cari açığa sahip olan ülkelerin döviz gereksinimleri de yüksek olmakta, dolayısıyla döviz kurları üzerinde etkili olmaktadır. Cari işlemler açığı, 2019 yılının Aralık ayına göre 473 milyon ABD doları artarak 3.210 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Bunun sonucunda 2020 yılı cari işlemler açığı 36.724 milyon ABD doları olmuştur. Bu gelişmede, hizmetler dengesi kaynaklı net girişlerin 1.163 milyon ABD doları azalarak 644 milyon ABD dolarına ve ikincil gelir dengesi kaynaklı net girişlerin 168 milyon ABD doları azalarak 80 milyon ABD dolarına gerilemesi etkili olmuştur (TCMB, 2021).

Altın ve enerji hariç cari işlemler hesabı 2019 yılının Aralık ayında 1.579 milyon ABD doları fazla vermişken bu ayda 940 milyon ABD doları fazla vermiştir. Ödemeler dengesi tanımlı dış ticaret açığı, 2019 yılının aynı ayına göre 329 milyon ABD doları azalarak 3.344 milyon ABD dolarına gerilemiştir. Hizmetler dengesi altında seyahat kaleminden kaynaklanan net gelirler, 2019 yılının aynı ayına göre 495 milyon ABD doları tutarında azalarak 617 milyon ABD dolarına gerilemiştir. Birincil gelir dengesi kaynaklı net çıkışlar, 2019 yılının aynı ayına göre 529 milyon ABD doları azalarak 590 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir (TCMB, 2021).

Cari işlemler hesabının alt hesabı olan dış ticaret hesabını oluşturan dış ticaret verileri de aşağıdaki gibidir. Tablo 1'de 2019 ve 2020 yılları için ihracat, ithalat, dış ticaret dengesi ve ihracatın ithalatı karşılama oranı verilmiştir. Verilere göre bir önceki yıla göre 2020 yılında ihracat yaklaşık %6 oranında azalmış, ithalat ise %4 oranında artmıştır. 2020 yılında dış ticaret hesabı 49 milyar 915 milyon dolar açık verirken ihracatın ithalatı karşılama oranı bir önceki yıla göre azalarak %86'dan %77,2'ye gerilemiştir.

Ekonomide cari işlemler hesabının verdiği açığın nasıl finanse edildiği, yani ekonominin ihtiyaç duyduğu dövizin nasıl elde edildiği (doğrudan yabancı yatırım, kısa vadeli

Tablo 1. Dış Ticaret Verileri (Milyon ABD $)

Yıl	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
2019	180.833	210.345	-29.512	%86
2020	169.482	219.397	-49.915	%77,2

Kaynak: TÜİK (2021)

Tablo 2. Seçilmiş Kurlar (31 Aralık)

Yıl	Dolar	Kayıp	Euro	Kayıp	Yen	Kayıp	Sterlin	Kayıp
2019	5.9596		6.6841		5.5132		7.8538	
2020	7.4439	%25	9.1466	%37	7.2555	%32	10.1821	%30

Kaynak: TCMB, (2021)

finansman, uzun vadeli finansman, vb.) ekonomi politikaların yönünü ve bağımsız ekonomi politikası üretimini etkileyen önemli bir unsurdur.

2020 yılı rakamları ülkeye giren doğrudan yabancı sermaye miktarının 836 milyon dolar olduğunu göstermektedir. Aynı yılda gerçekleşen net portföy yatırımlarının değeri ise 5 milyar 109 milyon dolardır. Yurt dışı yerleşikler hisse senedi piyasasında 269 milyon dolarlık, devlet iç borçlanma senetleri piyasasında ise 1 milyar 997 milyon dolarlık net alış hacmi gerçekleştirmişlerdir.

Yurt dışındaki tahvil ihraçları incelendiğinde bankaların 722 milyon dolar, genel hükûmetin ise 2 milyar 225 milyon dolar net borçlanma gerçekleştirdiği rakamlara yansımıştır. Diğer sektörler ise toplam 5 milyon dolar borçlanmıştır. Yurt dışından temin edilen kredilerin gerçekleşme miktarları ise sırasıyla bankalar, genel hükûmet ve diğer sektörler için 559 milyon dolar, 129 milyon dolar ve 604 milyon dolardır. Özet olarak 2020 yılında meydana gelen döviz gereksiniminin doğrudan yabancı yatırımlardan ziyade borçlanma şeklinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Döviz Piyasaları

Ülkelerin ulusal paralarının diğer paralar karşısındaki değeri ekonomilerdeki dış borç stoku, üretim miktarı, enflasyon, istihdam seviyesi gibi göstergeleri doğrudan etkilemesi bakımından oldukça önemli bir göstergedir. Bu bağlamda kurların istikrarlı, öngörülebilir bir yapı sergilemesi ekonomik istikrar adına önemlidir.

2020 yılı, kurdaki değişimler bakımından Türkiye için olumsuz bir yıl olarak seyretmiştir. Yukarıda tabloda Türk lirasının dolar, euro, yen ve sterlin gibi güçlü paralar karşısındaki performansını göstermektedir. Buna göre 2019 yılı itibariyle 5,9596 TL olan dolar kuru yaklaşık %25 oranında bir artışla 7,4439'a yükselmiştir. Türk lirası 2020 yılında en çok euro karşısında değer kaybetmiştir. 2019 yılı ortalama euro/TL kuru 6,6841 iken 2020 yılında %37 artarak 9,1466 olmuştur. Türk lirası Japon yeni karşısında ise %32 değer kaybetmiş ve kur 5,5132'den 7,2555'e yükselmiştir. Sterlin karşısında yaşanan kayıp ise %30 olarak gerçekleşmiştir. 7,8538 olan 2019 yılı sterlin/TL kuru 2020 yılında 10.1821'e yükselmiştir. TL'nin diğer ülke paraları karşısında yaşadığı bu değer kaybı kamunun ve özel

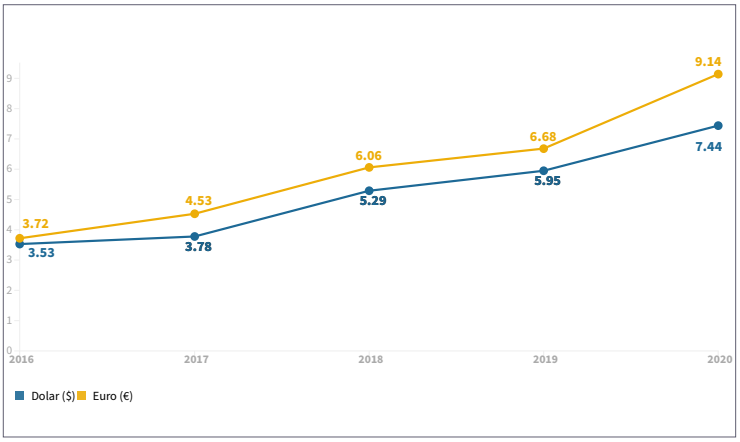

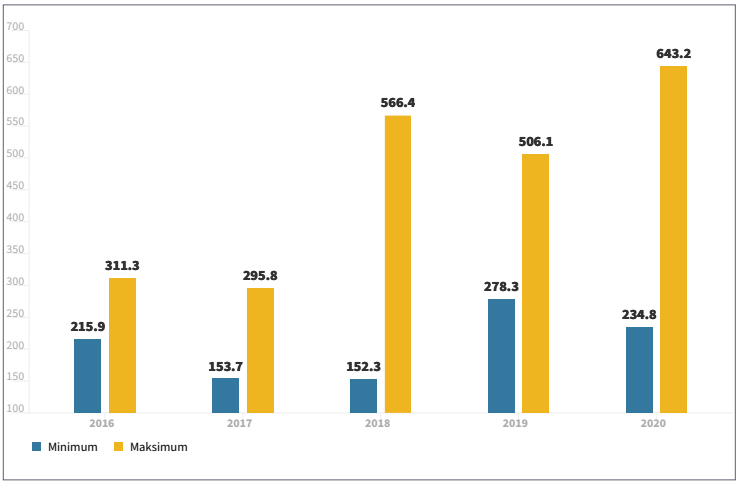

Şekil 11. Yıllara Göre Kurlardaki Değişim

Kaynak: TCMB, (2021)

Şekil 12. CDS Primi

Kaynak: World Government Bonds (2021)

kesimin dış borç yükünde ve cari açık üzerinde önemli bir baskı oluşturmaktadır.

Şekil 11'de 2016-2020 yılları arasında ₺'nin $ ve € karşısındaki performansı verilmektedir. Buna göre 2016 yılından 2020 yılına kadar her sene ₺'nin iki para birimi karşısında da değersizleştiği görülmektedir. 2016-2020 yılları arasında ₺ karşısında $ ve € sırasıyla yaklaşık 2,1 ve 2,5 kat değer kazandığı görülmektedir. Söz konusu yukarı yönlü trend özellikle 2018 ve 2020 yıllarında daha keskin olmuştur. Nitekim 2018 senesi ABD ile yaşanan S-400 ve Rahip Brunson krizlerinin yaşandığı yıldır. Bu süreçte özellikle 2018 Ağustos ayında ₺'nin çok kısa dönemde $ ve € karşısında değersizleşmiştir. Keza 2020 yılı da küresel salgın ve diğer birtakım iç ve dış makroekonomik problemler nedeniyle ₺ talebinin azalmasına, kısa dönemli olsa da ₺'den kaçış ve dolarizasyon süreçlerinin yaşanmasına sahne olmuştur. ₺'nin söz konusu aşağı yönlü trendi de cari açığın artmasına, borç stokunun artmasına ve özellikle maliyet enflasyonuna yol açmaktadır.

Ekonomik Güven

Hanehaklı, firmalar, dış alem gibi iktisadi aktörlerin iktisat politikalarına duydukları güven, istihdam, yatırım, büyüme gibi göstergeler açısından önemlidir. İktisadi ajanların iktisat politikalarına güven duyması söz konusu ülkenin daha iyi bir iktisadi performans sergilemesine yardımcı olmaktadır.

Bu göstergelerden birisi CDS primidir. Bir ülkenin ya da şirketin borçlarını ödeyememe riskini ölçen CDS primi arttıkça ekonomiye güven azalmaktadır. Aşağıda 2016-2020 yılları için Türkiye'ye ait CDS primleri bulunmaktadır. İlgili veriler 2016 yılından 2020 yılına kadar CDS priminin sürekli arttığını sergilemektedir. 2016 yılında CDS primi en fazla 311,3 olarak gerçekleşmişken 2020 yılında bu rakam iki kattan daha fazla artış göstermiş ve 643,2'ye erişmiştir. Mart 2021 itibariyle Türkiye'de 303,58 olan CDS primi ABD'de 10,7, Kanada'da 36,6, Fransa'da 15,20, Brezilya'da 190, Rusya'da 100, Endonezya'da 74,92 olarak gerçekleşmiştir (World Government Bonds, 2021). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülke örnekleri ile karşılaştırıldığında Türkiye'nin risk priminin oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Bu da Türk varlıklarına olan güvenin azalması, borçlanma maliyetlerini artması gibi olumsuz etkiler yaratmaktadır.

Tablo 3. Çeşitli Endeksler

	RKGE*		TGE**		PMI***	
Yıl	Min	Maks	**Min**	Maks	Min	Maks
2017	100,6	112,2	87,4	94,2	47,7	55,3
2018	90,4	110,9	78	93	42,7	55,7
2019	94,7	108,7	77	83,6	44,2	50
2020	62,3	110,4	79,3	83	33,4	56,9

Kaynak: * Reel Kesim Güven Endeksi, TCMB, (2021); ** Tüketici Güven Endeksi, TCMB (2021); *** İmalat Satın Alma Yöneticileri Endeksi, Investing.com (https://tr.investing.com/economic-calendar/turkish-manufacturing-pmi-1305)

Reel kesim güven endeksi (RKGE) , tüketici güven endeksi (TGE) ve imalat sanayi satın alma yöneticileri endeksi (PMI) gibi endeksler de ekonomiye güveni ölçen diğer önemli göstergelerdir. Türkiye'de reel kesimin ekonomiye olan güveninin maksimum değerler itibariyle 2017 yılında 2020 yılına kadar hemen hemen aynı kaldığı ifade edilebilir. Bu durum PMI için de geçerlidir. Ancak TGE 2017 yılından 2020 yılına gelinceye kadar geçen 4 yılda 94,2'den 83'e düşmüştür. 2020 yılı RKGE ve PMI için minimum rakamların görüldüğü yıl olmuştur. Bu noktada ortaya çıkan küresel salgın ve beraberinde getirdiği iktisadi olumsuzlukların büyük etkisi bulunmaktadır. 2020 yılı minimum rakamlarına göre RKGE 62,3, PMI ise 33,4 olarak gerçekleşmiştir. 2020 yılında minimum TGE ise 79,3 olarak gerçekleşmiştir. 2020 verilerine göre OECD için en düşük RKGE 96,97, en düşük TGE 97,8 ve seviyesindedir. Türkiye'ye ait RKGE ve TGE verilerinin OECD ortalaması ile karşılaştırıldığında yine oldukça düşük seviyelerde kaldığı görülmektedir (OECD, 2021).

Ekonomilerin performansının izlenmesi anlamında oluşturulmuş bazı endeks ve anketler bulunmaktadır. Bu endekslerdeki değişim izlenerek 2020 yılı ekonomik performansı gözler önüne serilebilir.

Ekonomide üretim miktarını ifade eden sanayi üretim endeksi (SÜE) ve kapasite kullanım oranı (KKO) verileri aşağıda gösterilmiştir. 2016 yılında ortalama 103,5 olan SÜE 2020 yılında ise yaklaşık %12'lik bir artış göstermiş ve 115,5'e yükselmiştir. 2020 yılında oldukça dalgalı seyir izleyen endeks ilk çeyrekte 117,1 olmuş, salgının ağırlığının iyiden iyiye

Şekil 13. Sanayi Üretimi Endeksi

Kaynak: TÜİK (2021)

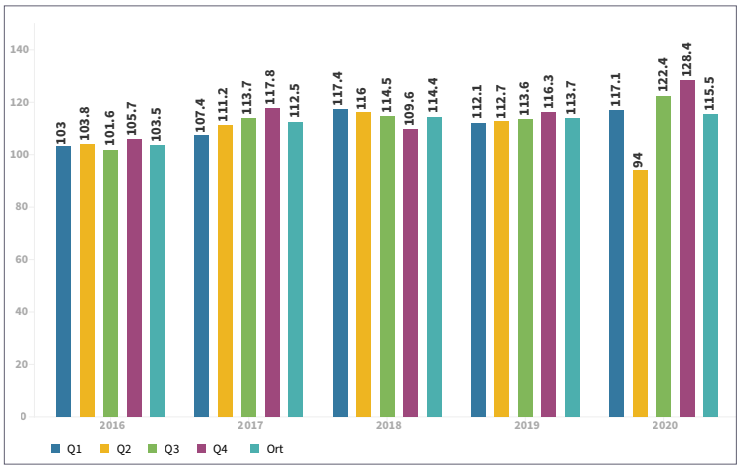

Şekil 14. Kapasite Kullanım Oranı

Kaynak: TÜİK (2021))

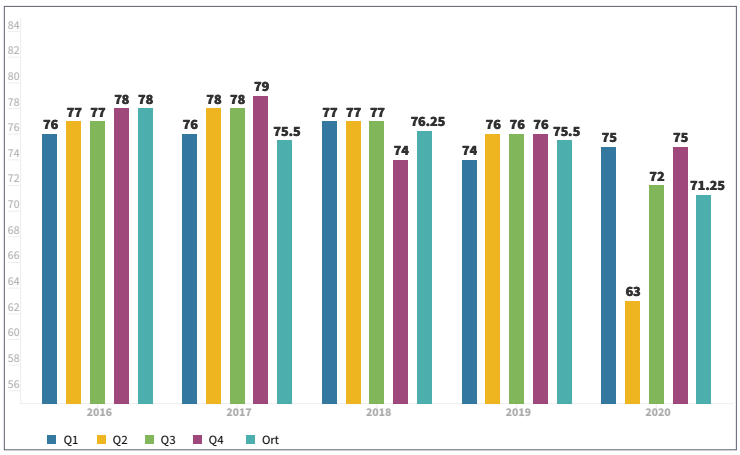

hissedildiği ikinci çeyrekte ise ciddi bir düşüş gerçekleştirerek 94'e gerilemiştir. Ardından salgın önlemlerinin gevşetildiği üç ve dördüncü çeyreklerde üretim endeksi hızlanarak 128,4 ve 115,5 olarak gerçekleşmiştir.

Kapasite kullanım oranlarına ait veriler de aşağıdaki gibidir. 2016 yılı ortalaması 78 olan kapasite kullanımı 2020 yılına gelindiğinde azalarak 71,25'e düşmüştür. 2020 yılı KKO için de SÜE gibi oldukça dalgalı bir yıl olmuştur. Birinci çeyrekte 75 olan endeks, hayatın yavaşladığı ikinci çeyrekte 63'e düşmüş, ardından gelen iki çeyrekte ise 72 ve 75 olarak gerçekleşmiştir.

Uluslararası Karşılaştırma ve Değerlendirme

2020 yılı genel olarak küresel anlamda COVID-19 salgınının gölgesinde geçmiştir. Salgın önceleri epidemik karakterdeyken 2020 yılının ilk aylarında pandemiye dönüşmüş ve küresel ekonomiyi de giderek artan şiddette etkisine almaya başlamıştır. Türkiye'de ise ilk vaka, 11 Mart 2020 tarihinde tespit edilmiş ve bu süreçte küresel salgının yarattığı ekonomik problemlerden nasibini almıştır.

2020 yılı genel olarak tüm ekonomileri derinden sarsan bir etki ortaya çıkarmıştır. Bu süreçte ekonomiler salgına karşı çeşitli seviyelerde bir çok önlem almışlardır. Bu önlemler genel olarak tam ya da kısmi kapanma, stratejik ürünlerin üretimi hariç üretimin yavaşlaması, ülke sınırlarını kapatma, durma noktasına gelen ekonomilerin çökmemesi adına çeşitli büyüklüklerde kurtarma paketleri şeklinde sıralanabilir. Salgının yarattığı insan sağlığını tehdit edici ortam sebebiyle oldukça sınırlanan iktisadi faaliyetler de ülke ekonomilerinin makro göstergelerinde ciddi problemlerin meydana gelmesine neden olmuştur.

Tablo 4'te bazı seçilmiş ülkelerin yine seçilmiş makroekonomik göstergelerine yer verilmiştir. Ülkelerin büyüme rakamları incelendiğinde Çin ve Türkiye haricinde

Tablo 4. Bazı Seçilmiş Ülkeler ve Makro Göstergeler

	Büyüme		Enflasyon		İşsizlik		Brüt Borç Pozisyonu (% GSYH)	
Yıl	2019	2020	2019	2020	2019	2020	2019	2020
ABD	2,2	-3,5	1,8	1,2	3,7	8,1	108,19	127,11
Almanya	0,6	-4,9	1,4	0,4	3,2	4,2	59,64	68,93
Brezilya	1,4	-4,1	3,7	3,2	11,9	13,2	87,66	98,94
Birleşik Krallık	1,4	-9,9	1,8	0,9	3,8	4,5	85,24	103,66
Çin	6,1	2,3	2,9	2,4	3,6	3,8	57,05	66,83
Güney Afrika	0,2	-7	4,1	3,3	28,7	29,2	62,15	77,06
Fransa	1,5	-8,1	1,3	0,5	8,5	8,2	98,07	113,46
İtalya	0,3	-8,9	0,6	-0,1	9,9	9,1	134,56	155,56
Rusya	1,3	-3,1	4,5	3,4	4,6	5,8	13,8	19,35
Türkiye	**0,9**	**1,8**	**15,2**	**14,6**	**13,1**	**12,9**	**32,6**	**36,76**

Kaynak: IMF (2021)

gelişmişlik seviyesi fark etmeksizin tüm ekonomilerde negatif büyüme yaşandığı görülmektedir. Bu gösterge bağlamında Çin ve Türkiye ise diğer ülkelerden pozitif ayrışarak sırasıyla 2, 3 ve 1,8 oranlarında büyümüştür. Özellikle yılın ikinci yarısında salgının etkisini yitirmesiyle birlikte ekonominin açılması ve geçmiş yıllardaki kadar olmasa da turizm sektörünün canlanması Türkiye'nin yılı pozitif büyüme ile kapatmasına olanak sağlamıştır.

Fiyat istikrarını gösteren enflasyon rakamları yine Türkiye'nin diğer ülkelerden ayrıştığını göstermektedir. Ancak bu sefer Türkiye yüksek enflasyon ile diğer ülkelerden negatif ayrışmıştır. 2020 yılı Türkiye için döviz temini noktasında zor bir yıl olmuştur. Bu dönemde Türk lirası, dolar karşısında %25, euro karşısında %37 değer kaybetmiştir. Söz konusu etki ithal girdilerin maliyetini artırarak ciddi bir maliyet enflasyonuna yol açmıştır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken asıl noktanın toplam talebin düşük olmasına rağmen yüksek enflasyonun yani *slumpflasyon* benzeri bir durumun yaşanmasıdır. Ekonomideki daralmaya karşın yüksek enflasyon anlamına gelen slumplasyon mücadele etmesi en zor iktisadi istikrarsızlıklardan biridir. Çünkü böylesi bir durumda durgunluğu azaltmak için toplam talebi artırmaya yönelik çabalar hâlihazırda yüksek olan enflasyonun daha da artmasına neden olabilecektir. Bu veçhede Türkiye'nin enflasyon problemine ciddi bir biçimde emek harcaması ve zaman ayırması gerekmektedir.

İşsizlik verilerinde yine genel görüntünün 2020 yılında işsizliğin artmış olduğudur. Ancak Fransa'da, İtalya'da ve Türkiye'de yine diğer ülkelerden farklı olarak istihdamın arttığı bir yıl olmuştur. Durgunluğun yaşandığı, toplam talebin azaldığı dönemlerde istihdamın korunması ekonomiler için oldukça hayati bir politikadır. Çünkü toplam talep yetersizliği nedeniyle üretimin, kapasite kullanım oranlarının azalması kar topu etkisi yaratarak işsizliğin de devasa boyutlara ulaşmasına neden olabilir. Ayrıca işsiz kalan her yeni birey toplam talebin bir birim daha düşmesine neden olacaktır. Böylelikle ekonomide bir kartopu etkisi yaşanacaktır. Türkiye salgın döneminde istihdamı dengede tutabilmek için emek piyasalarında işten çıkarmayı zorlaştırmış, kısa çalışma ödeneği gibi bir takım enstrümanlarla işvereni desteklemiştir. Böylelikle bu süreçte istihdam piyasasında istikrarı sağlamayı başarmıştır.

Salgının yarattığı bir diğer etki ise hükûmetler tarafından çeşitli büyüklüklerde açıklanan mali yardımlar, kurtarma paketleri gibi olağanüstü politikaların hazinede oluşturduğu ekstra yüktür. Türkiye gibi cari açık problemine gelişmekte olan ülkelerde bu duruma bir de salgın sebebiyle azalan döviz getirici iktisadi faaliyetlerin azalması eklenmiştir. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkeler için bir yandan da piyasaya döviz temin etme yükümlülüğü ortaya çıkmıştır. Bu gibi unsurlar ekonomilerin borç yükünü artıran unsurlardır. Bu bağlamda tüm ülkelerin brüt borç pozisyonlarının GSYH'lerine oranlarının artmış olduğu görülmektedir. Bu durum salgın koşullarının getirdiği bir diğer olumsuz durumdur.

Genel Değerlendirme

2020 yılı Türkiye ekonomisi için dünyanın hemen hemen her ülkesinde olduğu gibi oldukça zorlayıcı bir yıldır. Esasen Türkiye, 2020 yılına iyi bir performans sergileyerek başlamıştır. Bunun yansıması olarak ilk çeyrek büyüme oranı %4,5 olmuştur. Ardından yeni tip COVID-19 salgınının ülkemizde de görülmesi ile birlikte halk sağlığının korunması diğer tüm hedeflerin önüne geçmiş ve diğer alanlarda olduğu gibi iktisadi faaliyetlerde de ciddi kapanmalar gerçekleşmiştir. Dolayısıyla 2020 yılındaki pek de iç açıcı olmayan ekonomik performansın bir kısmının salgın ortamıyla ilişkilendirilmesi yanlış olmayacaktır. Ancak Türkiye'nin bir takım iç dinamiklerinden kaynaklanan ciddi risklerinin olduğu da göz ardı edilmemelidir. Bu riskler kur riski, yüksek enflasyon, katma değeri yüksek üretimin henüz yeterli seviyeye gelmemesi, ekonomi yönetimindeki istikrarsızlıklar ve bu durumun küresel piyasalarda oluşturduğu olumsuz Türkiye algısı ve Türk ekonomisine olan güveni azaltması şeklinde sıralanabilmektedir. Bu sebeple ekonomi yönetiminin dışsal ve geçici olan unsurlardan çok iç dinamiklerinden kaynaklanan olumsuzlukları öncelemesi ekonominin istikrarı için oldukça önemli ve gerekli bir politika tercihi olacaktır.

STRATEJİK SEKTÖRLERİN 2020 YILI DEĞERLENDİRMESİ

Özer Selçuk
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

COVID-19 salgını, sosyal hayatta yaptığı tahribatın yanında, üretim süreçleri ve tüketim alışkanlıklarında da köklü değişiklileri beraberinde getirmiştir. COVID-19 salgınının ekonomiler üzerindeki olumsuz etkilerinin 2008 Finans Krizi'ne kıyasla çok daha yıkıcı ve uzun süreli olacağı uzmanlar tarafından da dile getirilmektedir. Uluslararası Para Fonu (IMF) 2020 yılında küresel üretimin %3,5 küresel ticaret hacminin ise %9,6 daraldığını tahmin etmektedir. Bu tahminler ışığında, COVID-19 salgınının 1929 Büyük Buhranı sonrası dünyanın tecrübe ettiği en şiddetli ekonomik yıkıma sebep olduğu anlaşılmaktadır. Bu bölümde, ülkemiz için stratejik olduğu düşünülen söz konusu sektörlerinin 2020 yılı görünümleri incelenmiştir.

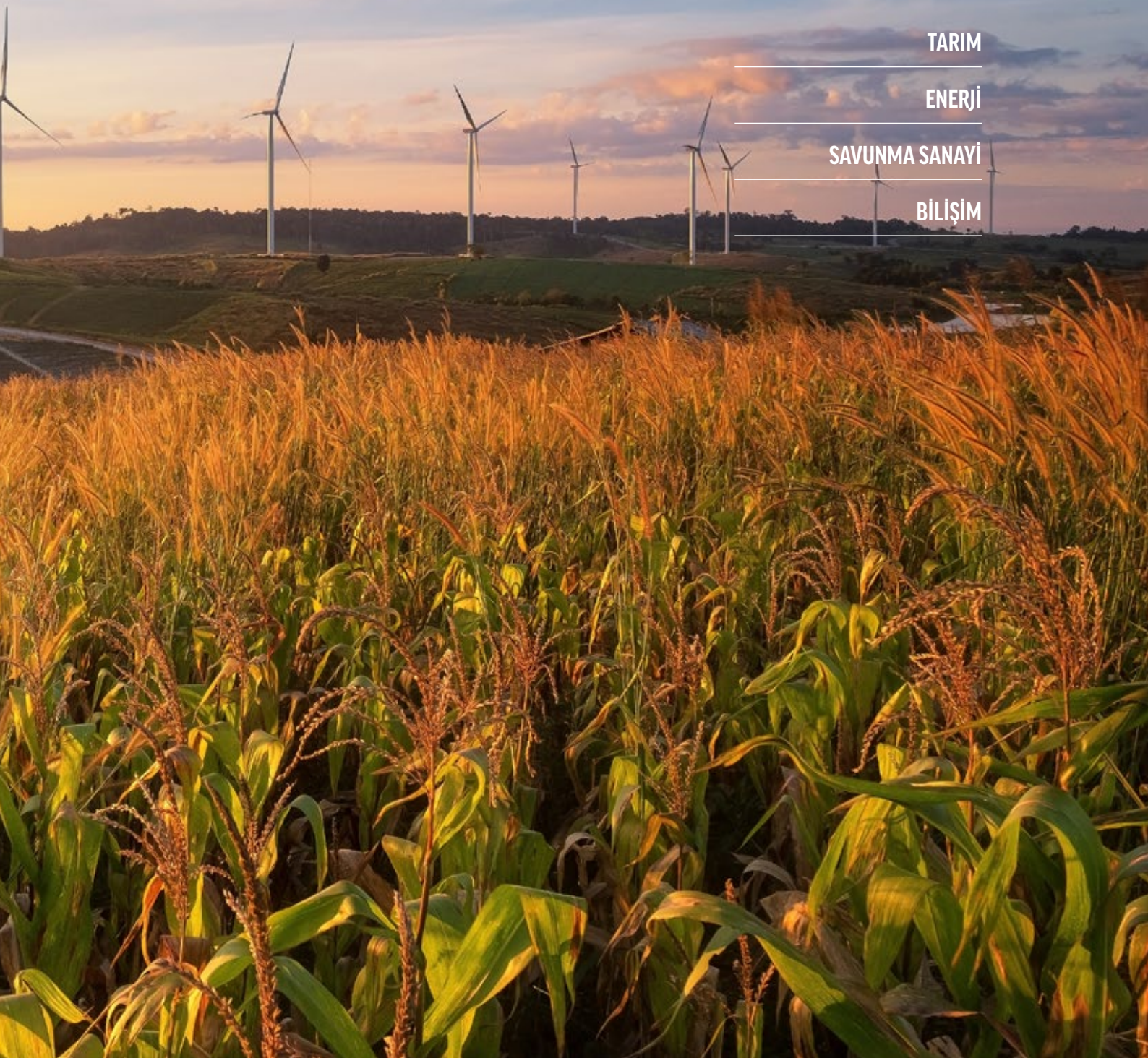

TARIM

ENERJİ

SAVUNMA SANAYİ

BİLİŞİM

Küresel ölçekte yaşanan bu ekonomik küçülmenin, gelişmiş ülkelerin GSHY'leri için ortalama %4,9 gelişmekte olan ülkeler için ise %2,4 oranında gerçekleşmesi beklenmektedir (IMF World Economic Output, Ocak 2021). Devletler, devasa boyutlara sahip destek paketleri açıklayarak COVID-19 salgınının vatandaşları üzerindeki sosyal ve ekonomik etkilerini hafifletmeye çalıştı. Yapılan bu destekler ve vergi gelirlerindeki azalmanın bir sonucu olarak, ülkelerin bütçe açıkları ve kamu borcunun GSYH'ye olan oranları artmıştır. 2020 yılında tüm dünya için bütçe açığının GSYH'ye oranının %11,8'e ulaştığı tahmin edilmektedir. Ayrıca, 2019 yılında dünyadaki toplam kamu borcunun GSYH'ye oranının dünya ortalaması %82,8 iken, bu oranın 2020 yılında %101,5'e yükselmesi beklenmektedir (IMF Fiscal Monitor Update, Ocak 2021).

Salgının olumsuz ekonomik etkileri 2020 yılının son çeyreğinde toparlanma emareleri göstermesine rağmen küresel ekonomi hâlen salgın öncesi seviyesinden oldukça uzaktadır. IMF'nin yaptığı projeksiyonlara göre ekonomik büyüklüklerinin 2019 seviyesine gelmesi, gelişmekte olan ülkeler için (Çin hariç) 2021 yılı 3. çeyreğini, gelişmiş ülkeler için ise 2021 yılı sonunu bulacaktır. Çin ise dünyanın geri kalanından ayrışmış, GSYH'sini 2020 2. çeyrek itibariyle 2019 sonu seviyesinin üzerine çıkarmayı başarabilmiştir. Bununla birlikte devletlerin artan borçluluk oranlarının, uzun yıllar boyunca küresel ekonomi üzerinde bir risk unsuru olarak varlığını sürdüreceği açıktır.

Dünyada pozitif reel büyüme oranına sahip sayılı ülkelerden biri olmasına rağmen, COVID-19 salgınının yol açtığı küresel ekonomik sarsıntı ülkemizi de etkilemiştir. Türkiye'nin 2020 yılı reel GSYH büyümesi %1,6 ile beklentilerin altında kalmış, üretim yöntemine göre cari fiyatlarla 5 trilyon 47 milyar 909 milyon TL olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 5. 2018-2021 Yılları için Seçilmiş Küresel Ekonomik Göstergeler (%)

	2018	2019	2020 (Tahmin)	2021 (Beklenti)
Küresel GSYH Büyümesi	3,6	2,8	-3,5	5,5
Gelişmiş Ülkelerin GSYH Büyümesi	2,2	1,6	-4,9	4,3
Gelişmekte Olan Ülkelerin GSYH Büyümesi	4,5	3,6	-2,4	6,3
Küresel Ticaret Hacmi Büyümesi	3,8	1	-9,6	8,1
Gelişmiş Ülkelerin Ticaret Hacmi Büyümesi	3,4	1,4	-10,1	7,5
Gelişmekte Olan Ülkelerin Ticaret Hacmi Büyümesi	4,5	0,3	-8,9	9,2
Küresel Mali Denge	-3,1	-3,8	-11,8	-8,5
Gelişmiş Ülkeler için Mali Denge	-2,7	-3,3	-13,3	-8,8
Gelişmekte Olan Ülkeler için Mali Denge	-3,8	-4,8	-10,3	-8,6
Küresel Kamu Borcu/GSYH Oranı	82,3	83,5	97,6	99,5
Gelişmiş Ülkeler için Kamu Borcu/GSYH	103,6	104,8	122,7	124,9

Kaynak: IIMF World Economic Outlook, Ocak 2021; IMF Fiscal Monitor Update (Ocak 2021)

2020 yılında küresel ticarette yaşanan daralma ile birlikte, ülkemizin 2020 yılı ihracatı da %6,2 azalarak 169 milyar 670 milyon dolar seviyesine gerilemiştir. İthalatımız ise %4,4 artarak 180 milyar 833 milyon dolara çıkmış, 2020 yılı için ihracatın ithalatı karşılama oranı %77'ye gerilemiştir. Bununla birlikte ülkemizin 2021 yılı ocak ve şubat ayları ihracatının, 2020 yılının aynı aylarına göre %5,96 artması; ithalattaki artışın ise 1,6 ile bunun altında kalması, dış ticaret açığının 2021 yılında daralacağına işaret etmektedir.

Ülkemizde 2020 yılı işsizlik oranı, 2019 yılına göre 0,5 puan azalarak %13,2 olmuştur. Bilindiği ürere, COVID-19 salgınının ekonomik etkilerini azaltılması amacıyla açıklanan tedbir paketi kapsamında işten çıkarma yasağı da uygulanmıştır. Bu yasağın özellikle hizmet sektörü istihdamında gerçekleşmesi beklenen düşüşü ve dolayısıyla işsizlik oranında çok daha olumsuz bir tablonun ortaya çıkmasını engellediği düşünülmektedir. Bununla birlikte, 2020 yılında istihdam ve iş gücüne katılma oranlarında dikkat çekici bir azalma söz konusudur. İş gücüne katılma oranındaki azalma, ülkemizdeki işsizlik oranının da düşük görünmesinin başlıca sebebi olduğu değerlendirilmektedir. 2019 yılı boyunca %53 olan iş gücüne katılma oranı, 2020 yılında %47'ye kadar gerilemiş, Nisan ayı sonrasında toparlanarak yılı %49 seviyesinde kapatmıştır. Benzer şekilde, istihdam oranı da %45'lerden %40'lara kadar gerilemiştir. Sektörel bazda incelendiğinde, sanayi sektöründe istihdam edilenlerin sayısının %1, tarım ve hizmet sektörlerinde ise istihdam edilenlerin sayılarının ise sırasıyla %7,48 ve %5,12 azaldığı görülmektedir.

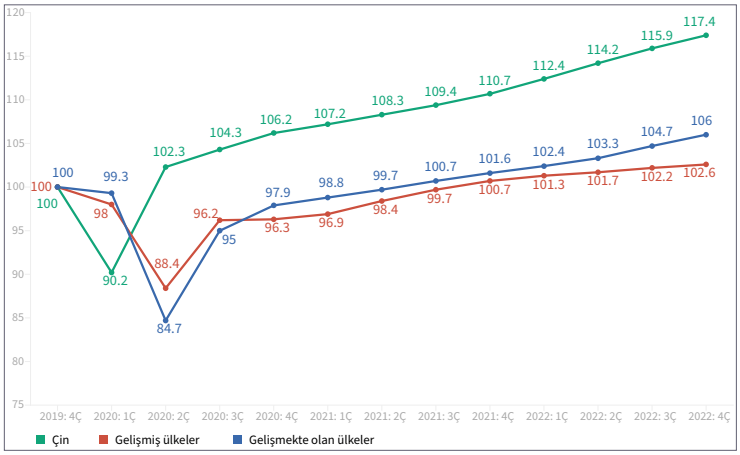

Şekil 15. Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler için GSYH Projeksiyonları (20194Ç=100)

Kaynak: IMF World Economic Outlook (Ocak 2021)

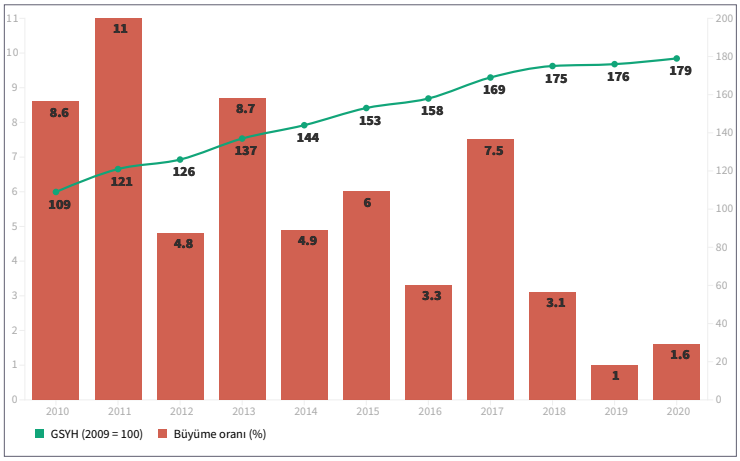

Şekil 16. Türkiye'nin GSYH'si ve Reel Büyüme Oranları

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

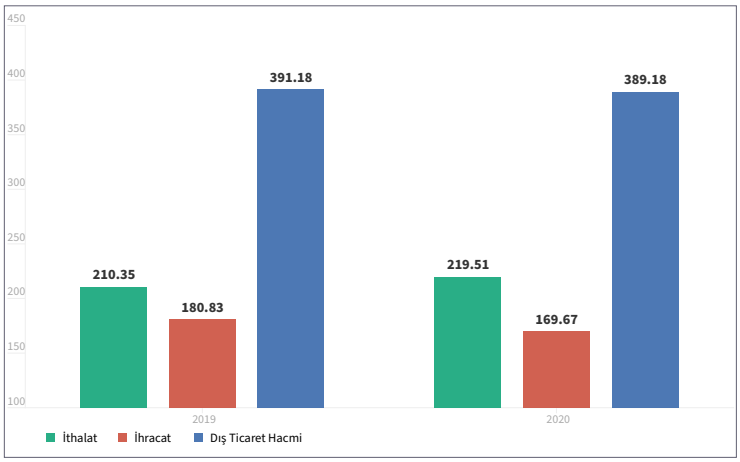

Şekil 17. Türkiye'nin Dış Ticareti (Milyar $)

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 18. Türkiye'nin İşgücüne Katılma, İstihdam ve İşsizlik Oranları

Şekil 19. Türkiye'nin Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık Sektörü

Kaynak: TÜİK verilerinden hazırlanmıştır.

Geleceğin Türkiye'sinde Ekonomi Raporu'nda, ülkemizin rekabet gücünü artırmak ve dışa bağımlılığını azaltmak için odaklanılması ve teşviklerle desteklenmesi gerektiği belirtilen stratejik sektörler olarak tarım, enerji, savunma ve bilişim sektörleri sıralanmıştır.

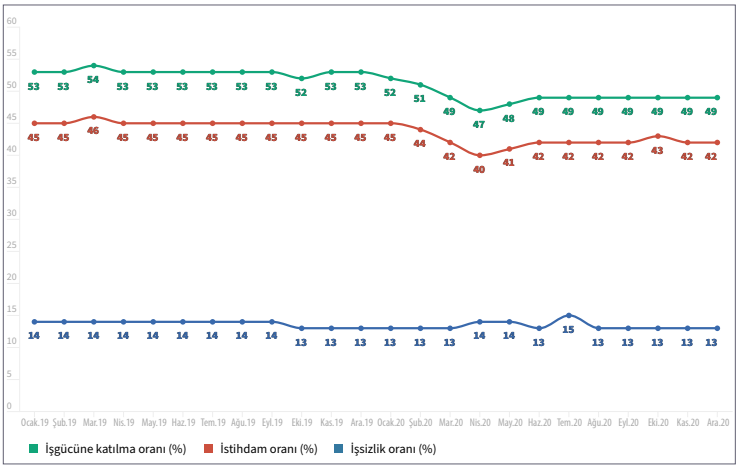

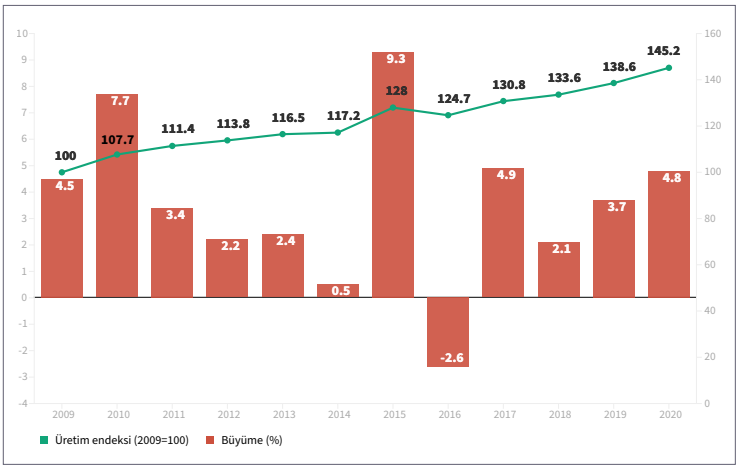

Tarım

COVID-19 salgını sebebiyle bazı ülkelerin tarım ürünlerinin ihracatına sınırlamalar getirmesi ve tedarik zincirlerinin aksaması sonucu tüketicilerin boş market rafları ile karşılaşması dikkatlerin tekrardan tarım sektörüne çevrilmesine sebep olmuştur. COVID-19 salgını, gıda güvenliğinin önemini ve tarımın stratejik bir sektör olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

Türkiye'nin tarımsal üretimi 2020 yılında reel olarak %4,8 artarak cari fiyatlarla 333 milyar 41 milyon TL seviyesinde gerçekleşmiştir. 2020 yılı bitkisel üretimimiz, yaşanan kuraklığa rağmen tarihin en yüksek seviyesine ulaşarak 124 milyon ton olarak gerçekleşmiştir.

Tarım sektöründeki bu büyümede tarımsal desteklerin rolünün büyük olduğu değerlendirilmektedir. 2020 yılında üreticiye yapılan nakit destek miktarı 2019 yılına kıyasla reel olarak %13,4 artarak 21,9 milyar TL'ye ulaşmıştır. Tarım Bakanlığının tahminlerine göre bu miktar 2021 yılında 24 milyar TL'ye çıkacaktır.

Türkiye'nin toplam istihdamındaki düşüş tarım sektöründe de kendini göstermiştir. 2019 yılında tarım sektöründe 5 milyon 97 bin kişi çalışırken, 2020 yılında bu sayı 4 milyon 716 bine gerilemiştir. Toplam istihdamdaki düşüş

Tablo 6. Piyasa Yıllarına Göre Toplam Tahıl Üretiminin İhtiyacı Karşılama Oranları (%)

2015-2016	2016-2017	2017-2018	2018-2019	2019-2020
110.2	97.2	98.0	92.4	87.8
2019-2020 Piyasa Yılı Çeşitli Tahıllar için Üretiminin İhtiyacı Karşılama Oranları				
Buğday	Arpa	Çavdar	Mısır	Yulaf
0.89	0.95	1.00	0.76	0.99

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

ile birlikte değerlendirildiğinde, tarım sektöründe çalışanların yaş ortalamalarının yüksek olması Türk tarımının hâlen çözüm bekleyen en önemli sorunlarından biridir.

2020 yılında, tarım sektörünün gösterdiği bu olumlu performansa rağmen tarımsal üretim maliyet endeksi ve gıda fiyatlarında ciddi artışlar söz konusudur. Özellikle gelirlerinin büyük bir kısmını gıda harcamasına ayıran düşük gelirli haneler için bu durum ciddi refah azalışı anlamına gelmektedir. Artan gıda fiyatları tüketicilerin bütçelerini zorlamakta, üretici ise tarla fiyatlarının maliyetlerini karşılamadığından yakınmaktadır. Ayrıca tarımsal ürünlerin tarla ve raf fiyatları arasındaki büyük fark gıda sektörünün etkin çalışmadığı sonucunu akla getirmektedir. Bununla birlikte uzun süredir beklenen ve gıda sektörünün daha etkin çalışmasını hedefleyen yeni hâl yasası ne yazık ki 2020 yılında da meclisten geçmemiştir.

Türkiye'nin tarımsal üretimi sebze ve meyve kategorilerinde ihtiyacını rahatça karşılarken, tahıl grubunda ise kendine yeterlilik oranları istenilen seviyede değildir. 2019-2020 piyasa yılında, özellikle hayvansal üretim için de girdi konumunda bulunan tahıl grubunda ülkemiz ihtiyacını karşılayamamış ve ithalat yapmak zorunda kalmıştır. Söz konusu tahılların üretiminin desteklenmesine ihtiyaç olduğu düşünülmektedir.

Bitkisel üretimin yanında, ülkemizin hayvansal üretimi de 2020 yılında artış göstermiştir. Ülkemizdeki büyükbaş hayvan sayısı %1,6 küçükbaş hayvan sayısı ise %11,6 artarak sırasıyla 18,2 milyon ve 54,1 milyona ulaşmıştır. Hayvan sayısındaki bu artışa paralel olarak kırmızı et ithalatımız düşmekle birlikte, kırmızı etin yurt içi fiyatları hâlen istenilen

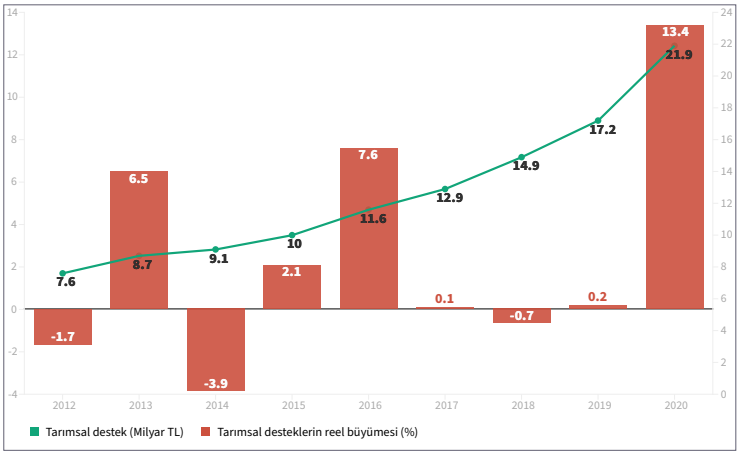

Şekil 20. Tarımsal Destek Miktarları ve Reel Büyümeleri)

Kaynak: Tarım Bakanlığı Yıllık Faaliyet Raporlarından hazırlanmıştır.

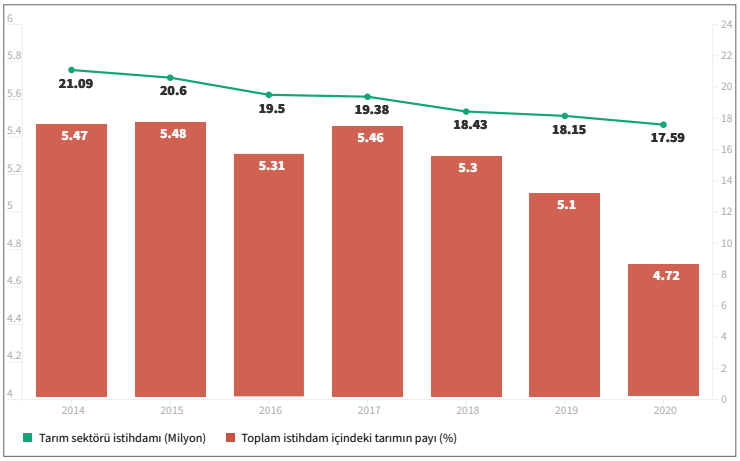

Şekil 21. Tarım Sektörü İstihdamı ve Toplam İstihdam İçindeki Payı

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

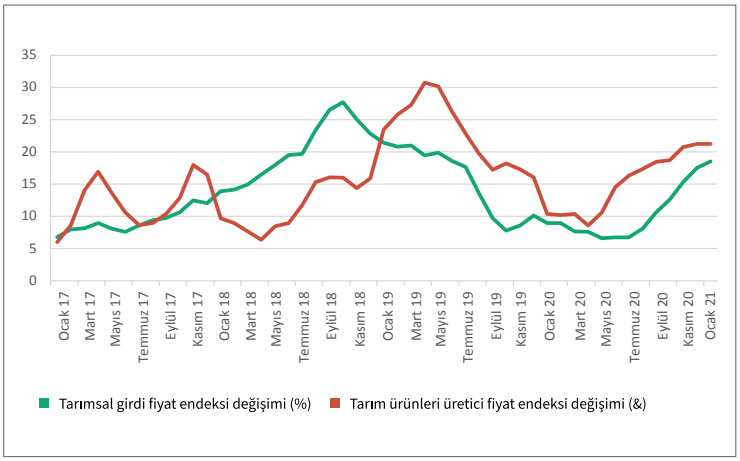

Şekil 22. Tarımsal Girdi Fiyat Endeksi ve Üretici Fiyat Endeksindeki Değişimler

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

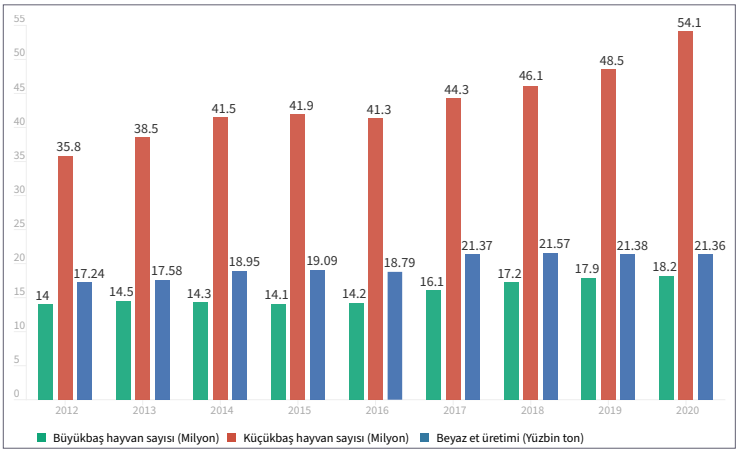

Şekil 23. Türkiye'nin Büyükbaş-Küçükbaş Hayvan Sayıları ve Beyaz Et Üretimi

Kaynak: Tarım Bakanlığı hayvansal üretim verilerinden hazırlanmıştır.

seviyede değildir. Beyaz et üretiminde ise 2016 yılı sonrasında gözlemlenen durağanlık 2020 yılında da devam etmiştir. İç pazarın doymuş olması sebebiyle, ülkemizdeki beyaz et üretimini artırmanın ancak yeni ihracat pazarlarına ulaşmakla mümkün olacağı düşünülmektedir.

Enerji

Türkiye'nin cari açığının en önemli kalemlerinden biri enerji ithalatıdır. Ülkemizin enerji ihtiyacını karşılamak için planlanan yatırımlar, mümkün olduğunca aksatılmadan devam etmiştir. Bunun sonucu olarak, 2020 yılında ülkemizin toplam elektrik enerjisi kurulu gücü %5,07 artarak 96.271 MW olmuştur.

Şekil 24. Türkiye'nin Elektrik Enerjisi Toplam Kurulu Gücü (MW)

Kaynak: TEİAŞ

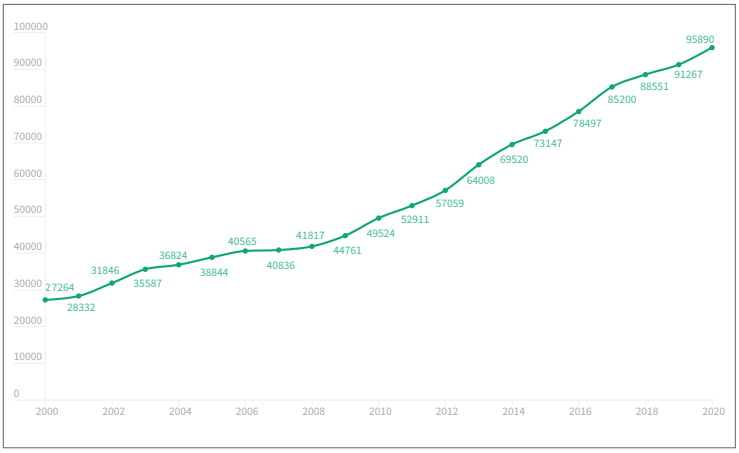

Toplam kurulu güç içerisinde güneş, rüzgâr ve jeotermal gibi yenilenebilir enerji kaynaklarının payı 2019 yılında %16,5 iken, 2020 yılında %17,8'e yükselmiştir. Nitekim 2021 Ocak ayında elektrik üretimimizin %21,3'ü rüzgârdan sağlanarak tüm zamanların rekoru kırılmıştır.

Kurulu güçteki dikkat çekici artışa rağmen ülkemizde 2017 yılında başlayan elektrik fiyatlarındaki yükseliş trendi 2020 yılında da devam etmiştir. 2018 yılı birinci dönem ile kıyaslandığında, 2020 birinci dönemde elektrik fiyatları nerdeyse iki katına çıkmıştır.

Euro bazında Avrupa ülkeleri ile kıyaslandığında, Türkiye'deki 2020 yılı birinci dönem ortalama elektrik fiyatları 2019 yılı aynı dönemine göre %17,7 yükselmiş, ülkemiz Litvanya ile birlikte elektrik fiyatları en fazla artan ülke olmuştur. Bu durum özellikle ülkemizin sanayi üretimindeki rekabet avantajımızı erozyona uğratan bir faktör olarak dikkate alınmalıdır.

2020 yılında enerji sektöründeki en önemli gelişmenin Karadeniz'de yapılan 405 milyar metreküplük doğalgaz keşfi olduğu düşünülmektedir. Türkiye, yıllık 50 milyar metreküp doğalgaz ithal etmekte ve bu ithalata yıllık yaklaşık 13 milyar dolar ödemektedir. Bununla birlikte, ülkemizin doğalgaz alım kontratlarının önemli bir kısmı 2024 yılı itibariyle sona erecektir. Dolayısıyla, söz konusu doğalgaz keşfinin ileriki yıllarda ülkemizin doğalgaz ithalatını ve cari açığını azaltma yolunda çok değerli katkılarının olacağı düşünülmektedir.

Karadeniz yanında, Doğu Akdeniz de sahip olduğu hidrokarbon potansiyeli açısından ülkemiz için büyük önem taşımaktadır. Amerika Birleşik Devletleri Jeolojik Araştırma Ku-

rumuna (United States Geological Survey) göre Doğu Akdeniz havzasında 1,7 milyar varil petrol ve yaklaşık 3,5 trilyon metreküp doğalgaz bulunmaktadır. Hâlihazırda İsrail, Mısır ve Güney Kıbrıs Rum yönetimi tarafından önemli gaz keşifleri yapılmıştır. Bunula birlikte, bölgenin hakkaniyete uygun bir şekilde paylaşımı noktasında kıyıdaş ülkeler anlaşamamış, özellikle Yunanistan ve Kıbrıs Rum Kesimi'nin maksimalist talepleri ile Doğu Akdeniz'de en uzun kıyı şeridine sahip olan ülkemizin hakları görmezden gelinmektedir. Avrupa Birliği ise Rus gazından daha maliyetli olacağı anlaşılan bölge gazına kaynak çeşitlendirmesi açısından ihtiyaç duymakta ve birliğin üyesi olan Yunanistan ve Kıbrıs Rum Kesimi'nin tezlerini desteklemektedir. 2020 yılında uluslararası baskılara rağmen ülkemiz Doğu Akdeniz'de kendi bölgesinde sondaj faaliyetlerine devam etmiştir. Önümüzdeki dönemde ise özellikle Avrupa Birliği'nin ülkemiz üzerindeki baskılarını daha da artıracağı, bu sebeple birlik ülkesi olmayan İsrail ve Mısır ile deniz yetki alanlarını belirleme antlaşması yapılmasının ülkemize fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Savunma Sanayii

Uluslararası Stratejik Çalışmalar Enstitüsüne (IISS) göre, COVID-19 salgınının berberinde getirdiği ekonomik daralma savunma harcamalarını azaltmamıştır. 2020 yılında küresel savunma harcaması %3,9 artarak 1,83 triyon dolara çıkmıştır. Küresel savunma harcamalarının GSYH'ye oranı ise 2019 yılında 1,85 iken 2020 yılında %2,08'e yükselmiştir.

Savunma sanayi de küresel salgına rağmen başarılı bir yıl geçirdiği söylenebilir. Dünya-

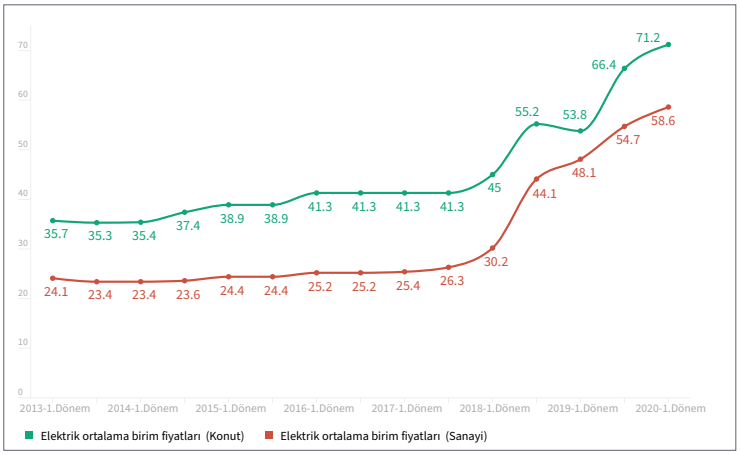

Şekil 25. Türkiye'de Ortalama Elektrik Fiyatları (Kuruş/kWh)

Kaynak: TÜİK verilerinden hazırlanmıştır.

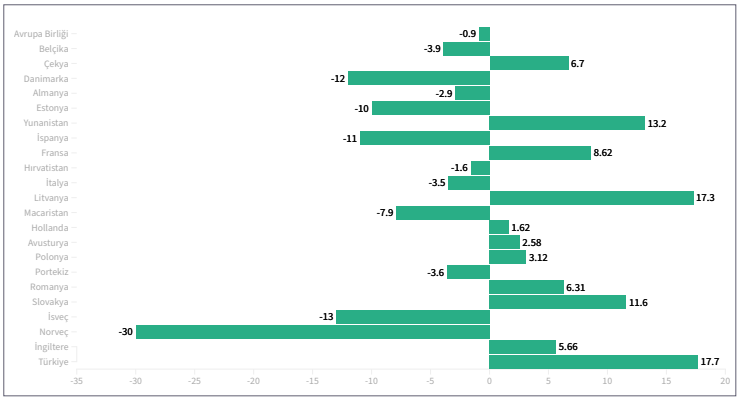

Şekil 26. Türkiye'nin GSYH'si ve Reel Büyüme Oranları

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

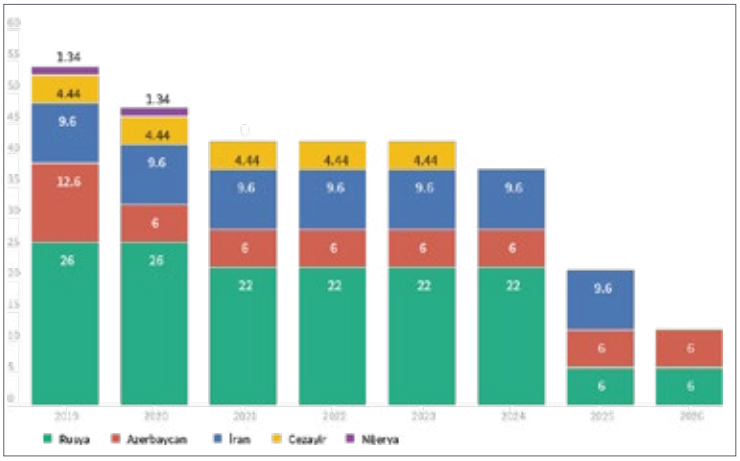

Şekil 27. Türkiye'nin Doğalgaz Alım Kontratları (bcm/yıl)

Kaynak: BOTAŞ

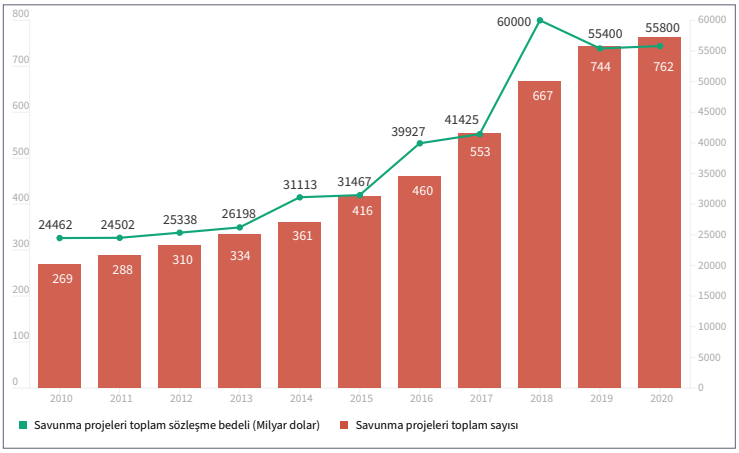

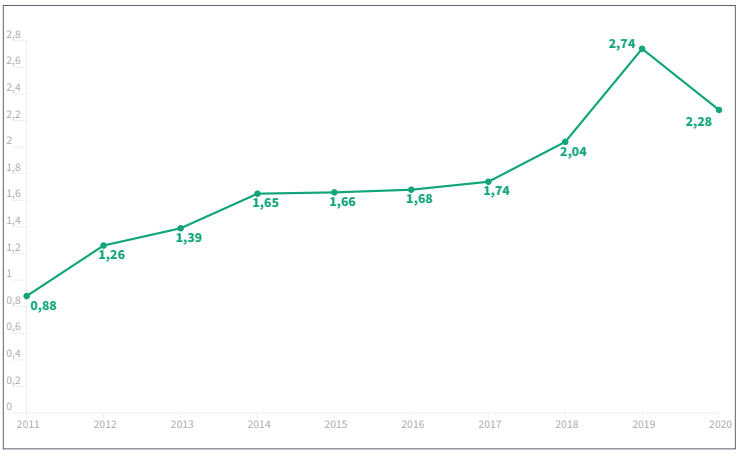

Şekil 28. Türkiye'nin Savunma Projesi Sayısı ve Toplam Sözleşme Bedeli

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı

Şekil 29. Türkiye'nin Savunma Sanayii İhracatı (Milyar $)

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı

nın en büyük 100 savunma sanayii firmasının listelendiği Defence News Top 100 listesindeki Türk şirketlerinin sayısı 2016 yılında sadece 2 iken, 2020 yılında 7'ye yükselmiştir. Bu listede ASELSAN 48, TUSAŞ 53, BMC 89, Roketsan 91 ve STM 92'nci sırada yer almış, Türkiye ise ABD'nin, İngiltere'nin ve Çin'in ardından en fazla firması bulunan 4'üncü ülke olmuştur. Ülkemizin toplam savunma proje sayısındaki artış 2020 yılında da devam etmiş ve toplam sözleşme bedeli 55,8 milyar dolar olan 762 projeye ulaşmıştır. Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsünün (SIPRI) verilerine göre 2011-2015 yılları ile kıyaslandığında, ülkemizin 2016-2020 yılları için silah ithalatı %59 azalmıştır.

Türkiye'nin kendi kendine yeten bir savunma sanayiine sahip olma arzusunun önündeki engellerden biri, sadece kendi ordusunun ihtiyaçlarını karşılayarak sektörü ayakta tutmakta zorlanacağı gerçeğidir. Bu sebeple, savunma sanayii ihracatı ülkemiz için büyük önem taşımaktadır. 2020 yılında ülkemizin savunma sanayii ihracatı %16,85 azalarak 2 milyar 279 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Bununla birlikte, kendini sahada ispatlamış savunma sanayii ürünlerimize olan talebin gelecekte artarak devam edeceği düşünülmektedir. Savunma Sanayii Başkanlığı tarafından hazırlanan 2017-2021 Uluslararası İşbirliği ve İhracat Stratejik Planı'nda Türk savunma sanayii ürünlerini satın almak isteyen ülkelere finansman desteği sağlanmasının planlandığı belirtilmiştir. 2020 yılında, bu uygulamanın ilk örnekleri olarak Ukrayna'ya ve Tunus'a destek verileceği duyurulmuştur.

Bilişim

COVID-19 salgını ile birlikte, önceden pek yaygın olmayan uzaktan çalışma, çevrimiçi eğitim gibi kavramlar hayatımıza girdi. Bu durum hem bilişim sektörünün önemini hem de bilişim sektörü ürünlerine olan talebi arttırmıştır. TÜİK verilerine göre 2020 yılında, dünya ile paralel bir şekilde, Türkiye Bilgi ve İletişim Sektörü %13,6 büyüyerek cari fiyatlarla 137 milyar 374 milyon TL'lik bir büyüklüğe ulaşmıştır. Ayrıca, Ticaret Bakanlığının verilerine göre 2020 yılında ülkemiz 3 milyar 557 milyon dolar değerinde yazılım ihracatı yapmıştır.

COVID-19 salgını ile birlikte ülkemizde internet kullanımı ve hızlı internet bağlantısına olan talep artmıştır. 100 Mbps ve üzeri sabit geniş bant internet bağlantısına sahip işletmelerin oranı 2019 yılında %21 iken, 2020 yılında %28,1'e yükselmiştir. Benzer şekilde, sabit geniş bant internet bağlantısına sahip hanelerin oranı %49,1'den % 50,8'e yükselmiştir.

Ülkemizin geniş bant internet bağlantısına sahip hanelerin oranı Avrupa Birliği ortalamasına yakın iken, ortalama internet hızı Avrupa ortalamasının oldukça altındadır. Speedtest.net verilerine göre 141 ülke arasında Türkiye ortalama 38.11 Mbps mobil internet hızı ile 57. sırada ve ortalama 31.48 Mbps sabit geniş bant internet hızı ile ise 103. sırada yer almaktadır. Türkiye Bilişim Sanayicileri Derneğinin yaptığı Türkiye'nin Dijital Dönüşüm Endeksi 2020 çalışmasında da ülkemizin internet altyapısında geri kaldığı sonucuna varılmıştır. Dünya Bankasının yaptığı araştırmaya göre sabit geniş bant internet bağlantısı yaygınlığında %10'luk bir yükseliş, gelişmekte olan ülkelerin GSYH büyümelerini %1,38 artırmaktadır. Bu bilgiler ışığında ülkemizin internet altyapısını geliştirecek yatırımları aksatmaması, bu alana ayrılan kaynak miktarını artırması gerektiği düşünülmektedir. Bununla birlikte, 2020 yılında T.C. Cumhurbaşkanlığının himayesinde Yazılım ve Donanım Endüstrileri Başkanlığının kurulacağı açıklanmıştır. Bu durum devletin bilişim sektörüne verdiği önemi göstermekte, sektörün geleceği hakkında olumlu bir sinyal olarak değerlendirilmektedir.

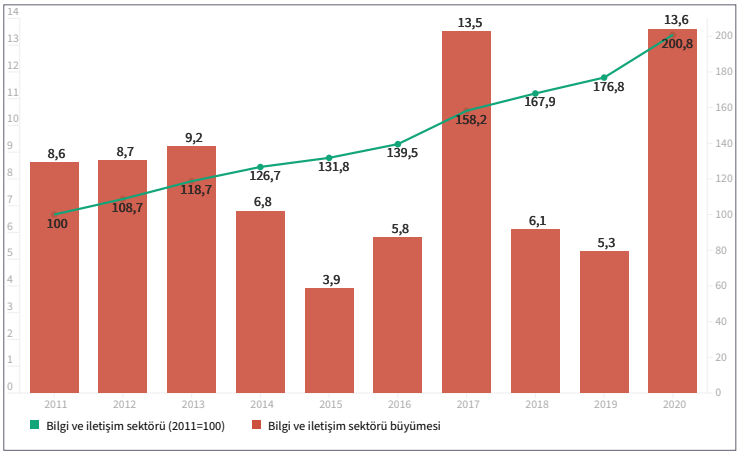

Şekil 30. Türkiye'nin Bilgi ve İletişim Sektörü Üretimi ve Büyüme Oranları

Kaynak: TÜİK verilerinden hazırlanmıştır.

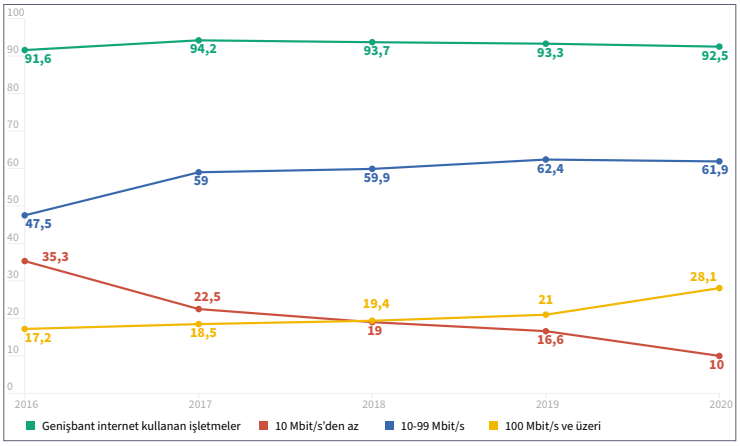

Şekil 31. İşletmelerde Sabit Genişbant Kullanımı (%)

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

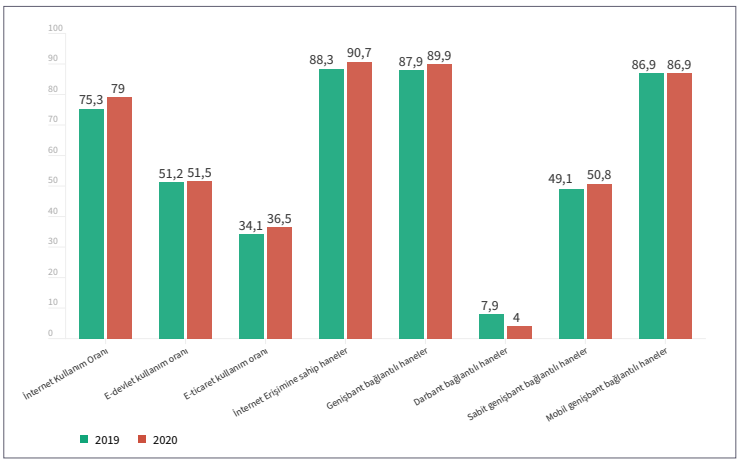

Şekil 32. Hanelerde İnternet Kullanımı ve Bağlantı Tipleri (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden hazırlanmıştır.

Genel Değerlendirme

Geleceğin Türkiyesi Raporu'nda Tarım, Enerji, Savunma Sanayii ve Bilişim sektörleri stratejik sektörler olarak tanımlanmış, ülkemizin geleceğinin şekillenmesinde bu sektörlerin önemli roller üstleneceği ve teşviklerle desteklenmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Tarım sektörünün 2020 yılı değerlendirildiğinde, COVID-19 salgını sebebiyle beklentilerin altında kalan ülkemiz ekonomisine kıyasla iyi bir performans gösterdiği görülmüştür. Bununla birlikte, sektörde hâlen devam eden ve gıda piyasalarının etkin çalışmadığı izlenimini doğuran fiyat ve maliyet artışları göze çarpmaktadır. Benzer şekilde enerji sektörü de yatırım ve üretim açısından 2020 yılında iyi bir performans göstermiştir. Ancak, enerji fiyatlarındaki artışın 2020 yılında da devam etmesi ülkemizin rekabet avantajına zarar vermektedir. COVID-19 salgını ile birlikte, tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de bilişim sektörü ürünlerine olan talep ve sektörün ekonomik büyüklüğü artmıştır. Sektördeki gelişimi ve rekabet için gerekli olan altyapı yatırımlarının ise istenilen düzeyde olmadığı düşünülmektedir. Savunma sanayii sektörünün sürdürülebilirliği açısından sektörün ihracatı büyük önem taşımaktadır. 2020 yılında savunma sanayii ihracatımız azalmakla birlikte, yapılan yatırımlar aksatılmadan devam etmiştir. Kendini sahada ispatlamış savunma ürünlerimizin gelecekte çok daha fazla ülke tarafından tercih edileceği ve dolayısıyla ihracattaki düşüşün kalıcı olmayacağı düşünülmektedir.

Üreticinin Gözünden 2020

Tahsin Öztiryaki

İş Adamı

Çin'deki salgın, Dünya Sağlık Örgütüne rapor edildiği 31 Aralık 2019 tarihinden itibaren çok kısa bir süre içerisinde tüm dünyayı etkisi altına alarak küresel salgına yani pandemiye dönüştü. Ülkemizde de 11 Mart'ta ilk COVID-19 vakasının görülmesi sonrasında, salgının yayılma hızını düşürmek amacı ile alınan önlemler neticesinde, dünya genelinde olduğu gibi ülkemiz ekonomik faaliyetinde de daralmalar yaşandı. Mart ayından sonraki dönemde siparişlerin durma noktasına geldiği, ulaşım ve pazarlama işlemlerinin yavaşladığı, üretimin düştüğü bir tablo ortaya çıktı. Bu, kimsenin öngöremediği bir gelişmeydi.

Salgın tabii ki ekonomimizi olumsuz etkiledi. Fakat dünyada başlamış ve ilerlemekte olan birçok eğilimi hızlandırdı. Bunlardan bize olumlu veya olumsuz etki edebilecekler vardır. Bize düşen ortaya çıkan duruma en hızlı şekilde adapte olarak sorunların üstesinden gelmek ve ortaya çıkabilecek avantajları da en iyi şekilde kullanmaktır.

Daha salgın başlamadan Çin ve Batı dünyası arasında başlayan çekişmenin ve Çin'de artan maliyetlerin bizim için yeni fırsatlar doğurabileceğini medya aracılığı ile ifade edilmişti. Çin ile gelişmiş ekonomiler arasında artan gerginlik salgın ile hızlandı. Her ne kadar öyle algılansa da bu sadece ABD'ye ve Trump yönetimine bağlı bir eğilim değildir. Bütün gelişmiş ülkelerde görülen ve kolay kolay tersine çevrilemeyecek bir eğilimdir. Çin'e bir tedarikçi olarak duyulan güven azalmıştır. Çin'de artan maliyetler de bu süreci destekler niteliktedir. Bu nedenlerle Çin'e bağımlı olmama, tedarikçilerini çeşitlendirme, tedarik sağlayan lokasyonları yakın mesafeye çekme eğilimi tüm dünyada görülmektedir. Avrupa'ya kapı komşusu olan en büyük üretim kapasitesine sahip ülke olarak Türkiye burada ön plana çıkacaktır.

Tabii bu avantaj otomatik olarak, çabasız bir şekilde ortaya çıkacak bir şey değildir. Bu fırsattan en iyi şekilde faydalanabilmek için bizim de burada güvenilir bir tedarikçi olacağımızı kanıtlamamız ve güven yaratmamız gerekmektedir. Bunun için ne teşvikler ve düzenlemeler gerekiyorsa yapılmalı ve bu avantaj üstüne odaklanılmalıdır. Doğru adımları atarsak, bu eğilim ekonomimizi ve ihracatımızı daha ileri bir seviyeye taşıyan bir fırsat olacaktır.

Geçmekte olduğumuz zor günlerde sektörlerimizin birçoğu hızla çalışanlarının güvenliğini ve sağlığını koruyucu tedbirlerini alarak, fabrikalarında ara vermeden üretmeye devam etti. Ofis çalışanları da mümkün olduğu ölçüde uzaktan çalışma sistemine yönlendirildi. Ama mesai gözetmeksizin çalışmaktan geri durulmadı. İhracatımızın devamlılığı için daha fazla efor sergilendi. İhracatta düşüşler oldu ama bu süreçte iş insanları olarak önceliğimiz tüm gücümüzü seferber ederek, bir tek çalışanımızı bile işten çıkarmadan işçi-işveren el ele verip ayakta ve hayatta kalıp, ihracatımızı daha da artırmak için çalışmak oldu.

Salgın tedbirleri dünya genelinde seyahatleri ve toplu etkinlikleri imkânsız hâle getirince, İhracatçı Birlikleri olarak 2020 Mart ayı ve sonrasında birçok fuarımız ve organizasyonumuz iptal edildi. Biz de değişen dünya düzenine adapte olmak için bu iptallerden oluşacak eksiklikleri dijital tanıtım faaliyetleri ile telafi etmek üzere kolları sıvadık. Değişen

dünya düzenine adapte olmak yetmiyor, bunu hızlı da yapmak icap etmektedir. Hâlen başkanlık görevini yürütmekte olduğum İstanbul Demir ve Demir Dışı Metaller İhracatçıları Birliği (İDDMİB) ve koordinatör başkanlığını yürüttüğüm İMMİB olarak üzerinde ciddi emek verdiğimiz Sanal Ticaret Heyetleri vasıtasıyla üyelerimizi salgın döneminde yeni ihracat pazarları ile buluşturmaya başladık. Bu durum bizlere fiziki ve geleneksel pazarlama yöntemleri dışında da satış yapmanın ve müşteri portföyünü artırmanın mümkün olabildiğini gösterdi.

Haziran aylarında ülkelerin normalleşmeye başladıklarını gördük. Yavaş yavaş başlayan yeni normalleşme ihracattaki düşüş ivmesini azalttı ve sektörün daha da derini görmeden toparlanacağı umudunu doğurdu. Çevresindeki diğer ülkelerden daha hızlı adapte olabilen ve hareket edebilen bir ülke olmamızın avantajlarını yaşadık ve dünyada hareketlenmenin başladığı yeni normalde de bu hareketlenmeye paralel hareket etmemizin faydamıza olacağının bilinciyle çalışmalarımızı sürdürdük.

İhracatçılar ve sanayiciler yeni normal olarak adlandırılan dönemde de ülke ekonomisine üretim, istihdam ve ihracat özelinde yüksek katma değer sağlamaya devam etti. Özellikle Birliğimizin düzenlediği Sanal Ticaret Heyetleri ile uluslararası ticaret köprüleri sağlamlaştırıldı. Sektörümüzün bilhassa ülke gruplarına göre ihracatına bakıldığında, ihracatçılarımızın Sanal Ticaret Heyetleri vasıtasıyla pazar çeşitlendirmesini gerçekleştirme noktasında ilerleme kaydettiği rahatlıkla söylenebilir.

2020 yılının ilk aylarında salgın sebebi ile ihracatımızdaki düşüşü 2020 yılının Haziran aylarında hızla kapatarak telafi şansı yakaladığımızı düşünürken, dünyada ve ülkemizde salgının seyrinin tekrar hızlanmayla yine kısıtlamalar gündeme gelmeye başladı.

Sanal heyetlere, eğitim ve bilgilendirme toplantılarına ilave olarak firmalarımızı yılın 365 günü yabancı satın almacılar ile buluşturacak web portal projemizi hayata geçirdik. İlgili portallarımızdan sektörümüzün ve firmalarımızın tanıtımını gerçekleştirmenin yanı sıra sanal ticaret heyetlerimizin devam görüşmelerini de gerçekleştireceğiz. Alüminyum, bakır, hırdavat, mutfak eşyaları, endüstriyel mutfak ekipmanları ve döküm alt sektörlerimize yönelik oluşturduğumuz portallarımızın tanıtımını Kasım ayı sonunda gerçekleştirmeyi planlıyoruz. Sektörümüzü besleyecek dijital eğitimler ve webinarlar yine gündemimizde olacak. Yine üyelerimizin sorunlarına eğilerek, devlet nezdinde kendilerine temsiliyet kazandırmaya, çözüm üretmeye devam edeceğiz.

Salgın birçok konuya bakış açımızı ve iş yapış şekillerimizi derinden etkiledi. Sürece zorunlu olarak uyum sağlamış olsak da uzaktan çalışma ve pazarlama faaliyetleri hem zaman hem maliyet açısından birçok avantaj sağladığı da göz ardı edilmemelidir. Salgın süreci sona erdiğinde de sanal faaliyetlerin kullanımında artış olacaktır. Birçok toplantımızı sanal ortamda yapacağız. Faaliyetlerimizi daha fazla bir oranda sanal ortamda düzenleyeceğiz.

Dünya artık eskisi gibi olmayacaktır. Birçok konuda kendine yeterliliğin bir zorunluluk olduğunu görülmektedir. Bu doğrultuda Birlik olarak özellikle üretimde girdi olarak kullanılan ara mamullerin ithalatının azaltılmasına büyük önem vermekteyiz. Gerek savunma sanayii gerek otomotiv sanayii olmak üzere çeşitli sektörlerimizin ihtiyacı olan mamul ve yarı mamul ihtiyacını büyük oranda yerli üretim ile karşılamaktayız. Ancak Türkiye'de üretilmeyen ve üretim yapmak için ithal etmek zorunda olduğumuz bir takım ara mamuller mevcut ki bu ara mamulleri tespit ederek üretmek sanayiciler olarak bizim görevimizdir. Son yıllarda devletin sağladığı kredi olanakları, Eximbank'ın katkısı ile ülkemizde birçok alanda yeni yatırım imkânları ortaya çıktı. Birlik olarak sektörle koordine şekilde bu işin de takipçisi olacağız.

Yerli malı kullanımının artırılması, ithal malların yurt içinde üretilmesi, katma değerli üretim, dünya markaları yaratmak, yüksek teknoloji ve tasarımda gelişmeler göstererek kalıcı ve istikrarlı şekilde cari fazla verir hâle gelmek her zamanki gibi önceliğimiz olacaktır.

Üretim perspektifinden çevre konusu 2020 ve sonrasında gündemden düşmeyecek konulardan biri olacaktır. Tabii çevre etkileri konularında da sektörümüzü geliştirecek projeler üzerinde çalışıyor olacağız. Önümüzdeki dönemde üretilen ürünlerin çevre üzerinde yarattığı etkinin de ihracatta ilave vergiler doğuracağı bir dönemin yaklaştığını söyleyebiliriz. Bu kapsamda düşük karbon ekonomisine dönüşümümüze hız vermemiz ve sanayimizin karbon ayak izini küçültmek için adımlar atmamız gerektiğinin bilincindeyiz. Bu hususta göstereceğimiz adaptasyon kabiliyeti yakın gelecekte rekabet gücümüz üzerinde de önemli bir etkiye sahip olacaktır.

Sonuç olarak 2020 ve sonrasında çok hızlı bir biçimde değişen bir ortamda faaliyet gösterdiğimizin bilinci ile ekonomik refaha erişmek için değişikliklere hızla adapte olarak, onları avantaja çevirerek üretmeye devam ediyoruz ve edeceğiz

TURİZM SEKTÖRÜ 2020 YILI DEĞERLENDİRMESİ

Ayça Doğaner
İstanbul Ticaret Odası

COVID-19 salgınının hemen hemen bütün dünyaya ulaşmasının ardından kısa zamanda ülkeler sınırlarını diğer ülkelere kapatmış, uçak seferleri durdurulmuştur. Aynı zamanda küresel ölçekte tüm seyahatler dururken, bu süreçte ülkemiz de kaçınılmaz olarak olumsuz etkilenmiştir. COVID-19 salgınının tüm dünyaya yayılması ile ülkeler vatandaşlarının yurt dışı ve şehir dışı seyahatlerini de kısıtlamaya başlamış, bu durum turizm faaliyetlerini durma noktasına getirmiştir.

Turizm sektörü ekonomi için oldukça önemli bir sektördür. Ülkeye önemli miktarda döviz girdisi sağlamasının yanı sıra istihdama da olumlu etki ederek, millî gelire katkı sağlamaktadır. Bacasız sanayi ifadesiyle ülkemizde yaygın olarak benimsenen turizm sektörü ile ülkeye döviz girişi sağlanır, dış ticaret dengesine olumlu katkılar yapılır, bağlantılı sektörlerde de büyüme görülür. Turizm sektörüne yapılan yatırımlar ile aynı zamanda bölge halkının da gelişmesi sağlanır.

Turizm sektörünün ödemeler dengesine, hanehalkı gelirine, istihdam ve ihracat alanındaki katkıları ile ekonomik gelişim sağlaması ve döviz girdisi yaratması gibi birçok nedenlerle ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde oldukça önemli etkileri bulunmaktadır. Bu nedenle turizm sektöründe oluşan sıkıntıların ekonomiye olumsuz etkileri katlanarak büyümektedir.

TURİZM GELİRLERİ

KÜRESEL TURİZM

GELEN YABANCI ZİYARETÇİLER

GÜVENLİ TURİZM ADIMLARI

RESMİ DÜZENLEMELER VE MADDİ DESTEKLER

SALGIN SONRASI ÖNGÖRÜLER, BEKLENTİLER

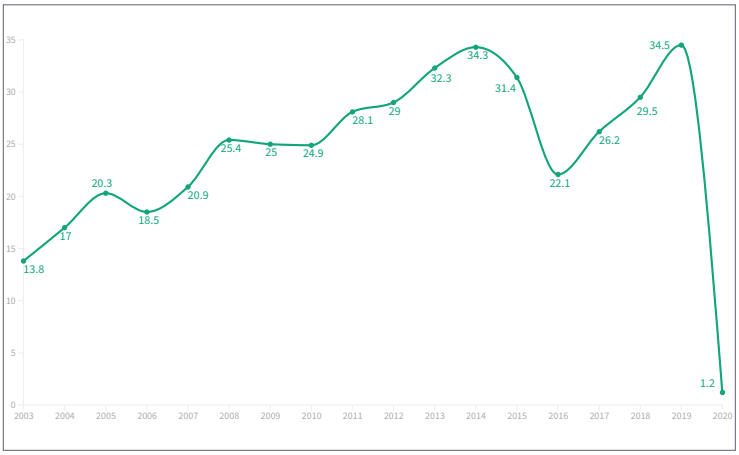

Şekil 33. Yıllık Turizm Geliri (Bin Dolar)

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı ve TÜİK verilerinden derlenmiştir.

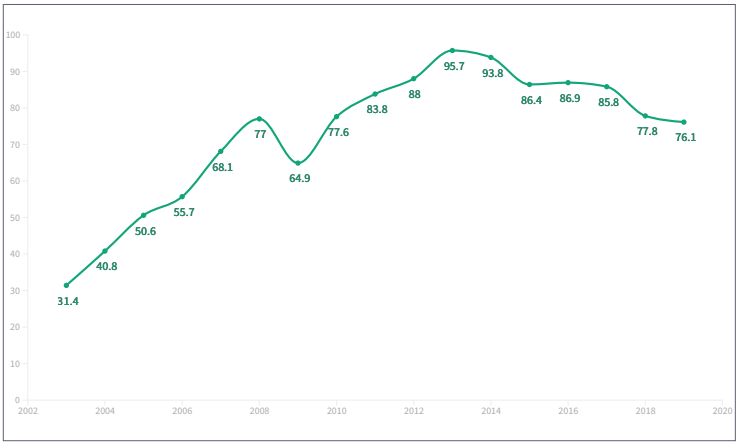

Şekil 34. İşletmelerde Sabit Genişbant Kullanımı (%)

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

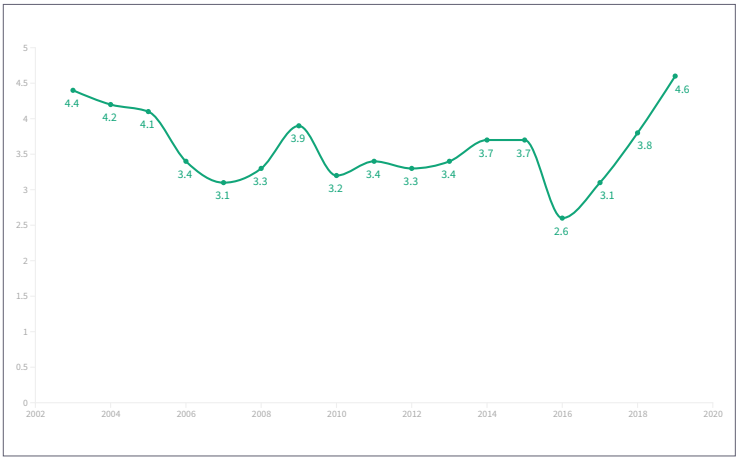

Şekil 35 Turizm Sektörünün Millî Gelir İçindeki Payı (%)

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı ve TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Turizm Gelirleri

Şekil 33'te yer alan veriler incelendiğinde turizm gelirlerinin 2007 ve 2016 yıllarında keskin bir düşüş yaşandığı görülmektedir. Turizm sektörünün uluslararası koşullardan oldukça etkilendiği bu verilerden de net bir şekilde anlaşılmaktadır. Genel anlamda değerlendirme yapıldığında, turizm geliri verilerinin olağanüstü koşullar haricinde yükselen bir eğilime sahip olduğu söylenebilir.

Şekil 34'te yer alan veriler ülkemizin millî gelir verileridir. Millî gelir verilerinin turizm sektörü gelirleri ile oldukça bağlantılı olduğu söylenebilir. Bunun net bir şekilde açıklanması için turizm sektörünün millî gelir içindeki payı rakamlarına bakmak gereklidir.

Şekil 35'te yer alan veriler incelendiğinde, turizm sektörünün ülkemiz ekonomisi için ne kadar önemli olduğu açıkça görülmektedir. Turizm sektörünün millî gelirdeki yıllar içindeki payının artış eğiliminde olduğu bu şekilde de net net olarak görülmektedir. Turizm sektöründe yaşanan sıkıntıların millî geliri doğrudan etkileyerek ülke ekonomisine olumsuz katkılar oluşturduğu barizdir.

Ülkemizde COVID-19'un ilk kez görüldüğü 2020 yılı Mart ayına kadar süregelen faaliyetler, vakanın ortaya çıkmasıyla birdenbire kesilmiştir. Salgın, ekonomide hem arz yönlü hem de talep yönlü sıkıntılara yol açmış olduğundan, neredeyse bütün iş kollarını olumsuz etkilemiştir. Ancak bazı sektörler diğerlerine göre daha fazla darbe almıştır. Bu sektörlerden belki de en önemlisi turizm sektörüdür. Tüm ülkelerde yasaklanan şehir dışı ve uluslararası seyahatler, iş toplantıları gibi turizm sektörünün en önemli gelir kaynaklarının yok olması ile birçok otel faa-

liyetlerini tamamen kapatırken, bazıları da kontrollü şekilde rezervasyon almaya devam etmiştir.

COVID-19 salgınının diğer ülkelere sıçrayıp, küresel bir salgın ilan edilene kadar geçen süreçte, turizm sektöründe faaliyetler devam etmiştir. Ancak ülkemizde büyük bir umutla girilen 2020 yılında, özellikle Mart ayından itibaren küresel uçuşların azalması, uluslararası fuarların iptal edilmesi ve dünya çapında seyahat yasaklarının gelmesi, 2020 yılı yaz aylarına ilişkin yapılan tatil rezervasyonlarının ve önceden alınan uçak biletlerinin iptal edilmesine, bir kısmının da ertelenmesine neden olmuştur.

24 Kasım 2015 tarihinde Rus uçağının düşürülmesini takiben Türkiye ile Rusya arasındaki ticari ilişkilerde dâhil olmak üzere birçok ikili anlaşma bozulmuştur. Bu durumdan en çok etkilenen sektörlerden biri turizm sektörü olmuştur. Rusya vatandaşlarına Türkiye'de tatil yapmamaları konusunda çağrıda bulunmuş ve charter seferlerini kaldırmıştır. Toplam turizm potansiyelinin yaklaşık %30-35'ini oluşturan Rus pazarının sekteye uğramasıyla 2016 yılında turizm sektörü en kötü zamanlarından birini yaşamıştır. 2016 yılında yaşanan kayıpla ilerleyen yıllarda yavaş yavaş etkilerini azaltarak devam etmiştir. 2019 senesinde sektör birçok aksaklığın üstesinden gelmiş ve yabancı turist sayılarında yeniden artışlar yaşanmıştır. 2020 yılında ise daha büyük umutlara sahip olan turizm sektörünün, rekor seviyelere ulaşılması konusunda beklentileri bulunmaktaydı, korona virüs ile karşılaşıncaya kadar.

2020 yılının ilk aylarında Çin'den sonra diğer ülkelerde vakaların görülmesi ile turizm sektöründe yavaşlamalar yaşanmaya başlamıştır. Mart ayından sonra ise sektörde keskin düşüşler yaşanmıştır. Nisan ve Mayıs aylarında kapanmaların yaşanmasıyla tüm dünyada turizm sektörü adeta donmuştur. Toplu karantinalar ile tüm dünyada eve kapanmalar yapılmış olup, seyahat yasakları getirilmiştir. Haziran ayından sonra ise ülkemizde olduğu gibi diğer birçok ülkede de normalleşme adımları atılmaya başlanmış, kısmen de olsa sektör hareketlenmeye başlamıştır. Uçuş sayıları artmaya başlamış, bazı ülkelerde giriş ve çıkışlar serbest hâle gelmiştir. Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında normalleşme adımları iyice hızlanmıştır. Normalleşme adımlarının hızlanmasıyla verilerde düzelme yaşanmaya başlamış, ancak sektörde yaşanan kayıpların geri kazanılmasına yetecek kadar hareketlenme görülmemiştir. Ekim ayından sonra havaların da soğumasıyla vaka sayıları yeniden artışa geçmiş olup bazı ülkelerde yeniden karantina uygulamaları yapılmıştır (Arslan, 2021).

Küresel Turizm

Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (BMDTÖ) tarafından yapılan açıklamalarda, 2020 yılını "turizm tarihinin en kötü yılı" ifadesi kullanılarak tanımlanmıştır. 2020 yılında turizm sektöründe yaşanan ekonomik kayıpların 1,3 trilyon dolar olduğu, istihdam olarak ise 100-120 milyon kişinin riskli olduğu ifade edilmiştir. 2020 yılında dünyada uluslararası seyahat edenlerin sayısının 2019 yılıyla karşılaştırıldığında %74 oranında azaldığı, seyahat kısıtlamalarının yaşanmasıyla sektörde daha önce hiç görülmeyen bir krizin ortaya çıktığı ifade edilmiştir. 2009 yılında yaşanan küresel ekonomik kriz ile karşılaştırıldığında,

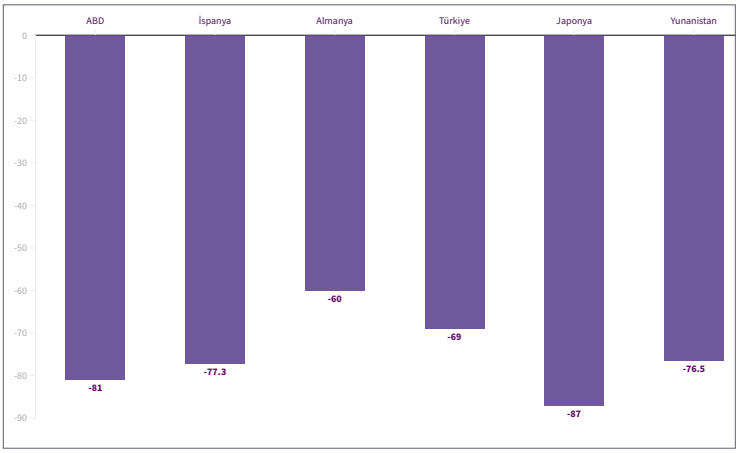

Şekil 36. Dünyada Seçili Ülkelerde 2020 Yılında Turist Sayısındaki Gerileme (%)

Kaynak: Arslan, B.H.(2021). "Turizmde 2020 Nasıl Geçti". Dünya Gazetesi, Erişim Adresi: https://www.dunya.com/kose-yazisi/turizmde-2020-nasil-gecti/609320Başkanlığı

COVID-19 salgınının yaşattığı krizin 11 kat daha fazla ekonomik zarar verdiği, söz konusu tarihte bile dünyadaki turist sayısında %4'lük bir azalma görüldüğü vurgulanmıştır. 2021 yılı için ise hâlen belirsizliğin sürdüğü, mevcut sağlık krizinin sonlanmasının uzak bir ihtimal olduğu değerlendirilmiştir (The World Tourism Organization, 2021).

Şekil 36'da görüldüğü üzere, tüm dünyada COVID-19 salgınının etkisiyle turizm sektöründe yaşanan kayıplar karşılaştırıldığında ülkemizin yine de iyi performans gösteren ülkeler arasında yer aldığı söylenebilir.

Gelen Yabancı Ziyaretçiler

Salgının tüm dünyayı etkisi altına aldığı 2020 yılında, Türkiye'de turizm gelirleri 2019 yılına göre %65,1 oranında azalarak 12 milyar 59 milyon dolar olmuştur. TÜİK tarafından derlenen 2020 yılına ait verilerinde gelirin 9 milyar 998 milyon 320 bin dolarını kişisel harcamalarının, 2 milyar 60 milyon 999 bin dolarını ise paket tur harcamaları oluşturmaktadır (Dünya Gazetesi, 2021a).

Tablo 7'de görüleceği üzere, salgının ülkemizde yayılmaya başladığı Mart ayından itibaren gelen yabancı turist sayıları ciddi oranda azalmıştır. 2020 yılı verilerine baktığımızda Ocak ve Şubat aylarının ziyaretçi sayılarında bir önceki seneye göre artış görülse de Mart ayından itibaren keskin bir düşüş yaşanmıştır. Bu düşüş tüm dünyada kapanmaların olduğu Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında sürerken, Temmuz ayından itibaren kısmen toparlanmalar Ekim ayına kadar devam etmiştir. Salgının ikinci dalgasının ortaya çıktığı ifade edilen Kasım ayından itibaren ise yine keskin düşüşler görülmüştür. En son açıklanan Ocak ayı yabancı ziyaretçi sayısının salgının ilk aylarındaki seviyelere dönmeye başladığı söylenebilir.

Tablo 8'de yer alan verilerde değişim oranı bir önceki yılın aynı dönemine dikkate alınarak hesaplanmaktadır. 2020 yılında 2. çeyrek verileri COVID-19 nedeniyle anket yapılamamasından dolayı hesaplanmamıştır. Tablodaki veriler incelendiğinde turizm gelirinin 2020 yılında 2019 yılına göre %65,1 azalarak 12.059.320 dolar olduğu görülmektedir.

Tablo 7 ve Tablo 8 verileri incelendiğinde, turizm gelirlerindeki azalmanın turist sayısındaki azalmaya göre daha az olduğu görülmektedir. Bu durumun nedeni olarak, ülkemize gelen yabancı ziyaretçilerin Türkiye'de geçirmiş oldukları ziyaret süresinin önceki yıllarla karşılaştırıldığında daha fazla olması denilebilir (Arslan, 2021).

Tüm dünyayı saran COVID-19 salgınının normalleşme adımları kapsamında haziran ayı itibariyle çeşitli ülkelerde önlemlerde azalmalar yaşanmaya başlamış olup, özellikle Temmuz ve Ağustos aylarında hareketlenmeler artmıştır. Turizm sektöründe söz konusu hareketlenmelerin etkilerinin sınırlı olarak yaşanmasına ve Avrupa Birliği ülkelerinde seyahat yasağı kaldırılan ülkeler arasına ülkemizi eklemek

Tablo 7. Türkiye'ye Gelen Yabancı Ziyaretlerin Dağılımı

Aylar	2019	2020	2021	2020/2019 (%)	2021/2020 (%)
Ocak	1.539.486	1.787.435	509.787	16,11	-71,48
Şubat	1.670.238	1.733.112	537.976	3,76	-68,96
Mart	2.232.358	718.097		-67,83	
Nisan	3.292.176	24.238		-99,26	
Mayıs	4.022.254	29.829		-99,26	
Haziran	5.318.984	214.768		-95,96	
Temmuz	6.617.380	932.927		-85,90	
Ağustos	6.307.508	1.814.701		-71,23	
Eylül	5.426.818	2.203.482		-59,40	
Ekim	4.291.574	1.742.303		-59,40	
Kasım	2.190.622	833.991		-61,93	
Aralık	2.147.878	699.330		-67,44	
Toplam	45.058.286	12.734.213		-71,74	

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerinden derlenmiştir.

Tablo 8. Türkiye Turizm Verileri

Yıl	Çeyrek	Turizm Geliri (Bin Dolar)	Değişim Oranı (%)	Kişi Sayısı	Değişim oranı (%)	Kişi Başı Ortalama Harcama (Dolar)	Gecelik Ortalama Harcama (Dolar)
2019	Yıllık	34.520.332	17,0	51.860.042	13,7	666	68
	1.	4.629.679	4,6	6.644.391	8,5	697	67
	2.	7.973.963	13,2	12.762.346	15,3	625	68
	3.	14.031.122	22,0	21.611.964	15,0	649	73
	4.	7.885.568	20,6	10.841.340	12,3	727	62
2020	Yıllık	12.059.320	-65,1	15.826.266	-69,5	762	61
	1.	4.101.356	-11,4	5.639.413	-15,1	727	70
	2.	-	-	-	-	-	-
	3.	4.044.356	-71,2	5.604.155	-74,1	722	61
	4.	3.913.758	-50,4	4.582.698	-57,7	854	54

Kaynak: TÜİK Turizm İstatistikleri verilerinden derlenmiştir.

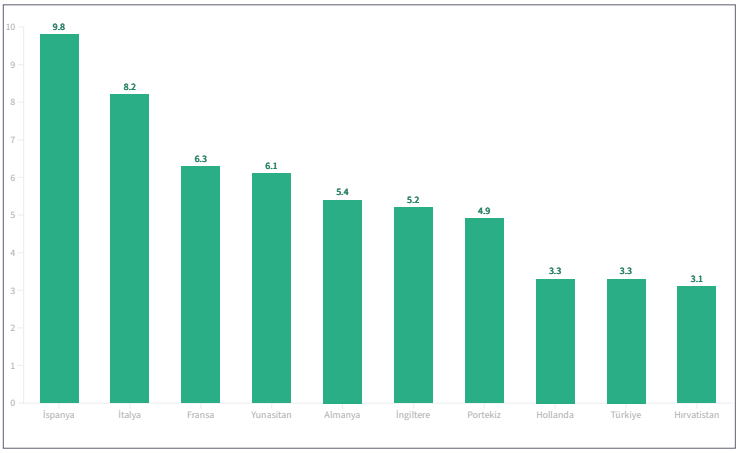

Şekil 37
Avrupalıların Yurt Dışı Tatil İçin İlk 10 Tercihi

Kaynak:
Turizm Gazetesi. (2021). "Avrupa'ıların yurtdışı tatili tercihinde Türkiye 9. Sırada" Erişim Adresi: https://www.turizmgazetesi.com/haber/avrupa-lilarin-yurtdisi-tatili-tercihinde-turkiye-9-sirada/79923

konusunda tereddütler olmasına rağmen, özellikle Ukrayna, İngiltere, Almanya ve Rusya gibi ülkelerden turistler tatil yapmak üzere ülkemizi tercih etmiştir. Ancak genel anlamda değerlendirme yapıldığında ülkeler iç turizme daha çok ağırlık vermişlerdir.

Dünyanın önde gelen ülkelerinden bazılarının iç turizme sağladığı destekler oldukça önemlidir. Bu ülkelerden, ülke ekonomisinde ağırlıklı olarak turizm sektörünün yeri olan İtalya'da, 40.000 euroya kadar gelire sahip olan ailelere, 500 euro olmak üzere ve iç turizm konaklamalarında kullanılması amacıyla katkı sağlanmıştır. Fransa'da ise "Bu yaz Fransa'yı tercih ediyorum" kampanyası başlatılarak, iç turizm artışının sağlanması amaçlanmıştır. İspanya'da yapılan konaklamaların iç turizm kapsamında %25'inin bedeli devlet tarafından karşılanmıştır. Yunanistan, iç turizmde kullanılmak üzere vatandaşlarına en az 4 gecelik konaklama yapmaları şartıyla 120 euro değerinde e-kupon sağlayarak, bedelini karşılamıştır. Rusya 15 milyar ruble (211 milyon dolar) bütçe ayırarak, iç turizmde kullanılmak üzere vatandaşlarına 70-120 dolar aralığında destek verilmiştir. Japonya vatandaşlarının yurt içinde gerçekleştirdikleri tatillerinin konaklama ve ulaşım giderlerinin % 35 oranında karşılanmasını sağlamıştır. Malezya ise seyahat indirim kuponu uygulaması gerçekleştirmiş olup, iç turizm için yapılan harcamalarda kullanılmak üzere, 113 milyon dolar destek kuponu ve 227 dolar kişisel vergi indirimi uygulamaları yapmıştır. Tayland'da ise beş geceye kadar olan normal oda ücretlerinin %40'ı üzerinden hesaplama yaparak 5 milyon gecelik otel konaklamalarının bedelini sübvanse etmiştir (Arslan, 2021).

Şekil 37'de yer alan veriler Avrupa Seyahat Komisyonu (ETC) raporundan alınarak oluşturulmuştur. Söz konusu raporda yer alan verilere göre, bu yaz az sayıda da olsa yurt dışına yapılacak seyahatlerde ilk 10 ülke tercihleri sıralamasında İspanya birinci sırada, Türkiye 9. sırada bulunuyor. Ülkemize olan tercihlerin artması için bu tablodaki verilerin dikkate alınarak politikaların oluşturulması ve yabancı vatandaşların tercihlerini değiştirmek adına önlemlerin alınması sağlanmalıdır.

COVID-19'un tüm dünyayı etkisi altına almasından sonra geçen süreçte, turizm sektöründe faaliyet gösteren firmalar yaşadıkları sıkıntıları hafifletmek amacıyla bazı uygulamaları hayata geçirmişlerdir. Bu uygulamalar, salgının yayılmasını önlemek ve yeniden misafir ağırlayabilmek adına, hijyen, mesafe gibi önlemlerin yoğun bir şekilde alındığının belirtildiği pazarlama faaliyetlerini içermektedir. Ayrıca birtakım önlemler de devlet tarafından alınmıştır.

Güvenli Turizm Adımları

COVID-19 salgının yayılmasının önlenmesi amacıyla gerçekleştirilen tedbirler kapsamında Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından düzenli genelgeler yayımlanmıştır. 12.05.2020, 02.06.2020, 12.08.2020 ve 27.11.2020 tarih-

lerinde yayımlanan genelgelerde kontrollü normalleşme sürecinin konaklama tesislerinde gerçekleştirilmesi için detaylar oldukça kapsamlı bir şekilde açıklanmıştır. Bakanlık tarafından 01.07.2020 tarihinde yayımlanan genelgede ise yine konaklama tesislerinde gerçekleştirilmesi gerekenler belirtilmiş olup, aynı zamanda yeni bir değişiklik yapılarak "Güvenli Turizm Sertifikası" oluşturulmuştur. Bu kapsamda Kültür ve Turizm Bakanlığı öncülüğünde, Sağlık, Ulaştırma, İçişleri ve Dış İşleri Bakanlıklarının da katkılarıyla, Türkiye Turizm Tanıtma ve Geliştirme Ajansı koordinasyonluğunda üst düzey sağlık ve hijyen koşullarını içeren bir sertifika oluşturularak, 50 oda ve üzeri kapasitedeki tüm konaklama tesislerinde uygulama zorunluluğu getirilmiştir. Söz konusu sertifikaların, uluslararası sertifikasyon kuruluşları tarafından denetlenmesi planlanmış olup, aylık denetimlerle devamlılığı sağlanmıştır. Yine 02.08.2020 tarihinde bir değişikliğe gidilerek "Güvenli Turizm Sertifikası"na bazı zorunluluklar daha getirilmiştir. 08.10.2020 tarihinde korona virüs salgınının güncel gelişmeleri göz önünde bulundurularak, önlemlerin sıkılaştırılması neticesinde "Güvenli Turizm Sertifikası"nın daha önce 50 oda ve üzeri kapasitedeki tüm konaklama tesislerinde uygulanması zorunluluğu 30 oda ve üzeri kapasitedeki tüm konaklama tesislerinde uygulanmasına karar verilmiştir (Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı, 2021b).

Güvenli Turizm Sertifikası uygulaması ile ülkemiz turizm fırsatları yakalama konusunda avantaj sağlamış olup, söz konusu program ile Almanya, İngiltere, Rusya gibi pek çok ülke 2020 yılında özellikle Türkiye'nin Akdeniz ve Ege kıyılarını tatil yapmak amacıyla tercih etmiştir. Uluslararası alanda rekabet avantajı sağlayan bu tarz uygulamaların 2021 yılında da gerçekleştirilmesi ile ülkemizin turizm fırsatlarını yakalaması imkânı doğacaktır. Döviz kaynağı olan turizm sektörünün ülke ekonomisindeki yeri malumdur. Turizm sektörü aynı zamanda, mobilya, endüstriyel mutfak ekipmanları, gıda, beyaz eşya, tekstil, işletme destek hizmetleri(temizlik, güvenlik gibi), otomasyon, mühendislik, tesisat, havalandırma gibi sektörleri de tedarikçi kanal yoluyla hareketlendirmektedir. Bu kapsamda değerlendirildiğinde, turizm sektörünün gelişim göstermesi ile COVID-19 salgınının ekonomiye olan zararları kısmen de olsa azalacaktır ve turizm sektöründe faaliyet gösteren firmaların salgın süresince katlanmış oldukları zararları bir nebze de olsa rahatlatacaktır.

Resmi Düzenlemeler ve Maddi Destekler

Sektörle alakalı olarak 2020 yılında yapılan önemli bir düzenlemeden de öncelikle bahsedilmesi gereklidir. Bu düzenleme 7 Aralık 2019 yılında Resmî Gazete'de yayımlanan, 1 Ocak 2020 tarihinde yürürlüğe giren Konaklama Vergisi'dir. Söz konusu düzenlemeye göre oteller, tesis içindeki tüm konaklama, aktivite ve hizmetler için %2 oranında vergi ödeyecekti. İlk yıl için verginin %1 olarak uygulanması, ikinci yıldan itibaren %2 olarak tahsil edilmesi planlanmaktaydı (Resmi Gazete, 2019). 7194 sayılı Dijital Hizmet Vergisi ile bazı kanunlarda ve 375 sayılı KHK'de Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun adı verilen düzenlemeden koronavirüs önlemleri nedeniyle vazgeçilmiş olup, söz konusu verginin yürürlük tarihi 17 Kasım 2020 tarihinden yayımlanan torba yasa ile birlikte 1 Ocak 2022'ye ertelenmiştir (Resmi Gazete, 2020a).

Ülkemizde COVID-19 salgınının görüldüğü Mart ayından itibaren oldukça sıkıntı yaşayan turizm sektöründe belki de en önemli sorun iptaller nedeniyle yaşanmıştır. 2020 yazı için rezervasyon yapan çoğu kimse, salgın nedeniyle yaşanan süreçte korkarak ya rezervasyonlarını iptal etmiş ya da ertelemiştir. İptal edilen rezervasyonların ödeme sürecinde zorluk yaşayan firmalar için de bazı düzenlemeler yapılmıştır.

Turizm sektöründe yoğun bir şekilde faaliyet gösteren acenteler, COVID-19 salgını nedeniyle yaşanan iptallerden oldukça mağdur olmuşlardır. Bu kapsamda 15.05.2020 tarihinde Resmî Gazete'de "Paket Tur Sözleşmeleri Yönetmeliği'nde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik" yayımlanmıştır. Ticaret Bakanlığı tarafından Paket Tur Yönetmeliği'ne yapılan ekleme ile paket tur dâhilinde olan uçak biletlerinde para iadelerinin uçuş başladıktan iki ay sonra yapılmasına olanak sağlanmıştır. Yönetmeliğe eklenen ikinci maddede ise söz konusu işlemin yapılması için tüketicinin onayının alınması şart koşulmuştur (Resmi Gazete, 2020b).

Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından konaklama tesislerinin rezervasyon ve etkinlik iptaline ilişkin bir genelge yayımlanarak, 31 Aralık 2020'den öncesi için yapılan rezervasyonların veya bahsi geçen tarihten önce gerçekleştirilecek konaklama içermeyen diğer etkinliklerin ilgili tesisler tarafından iptal edildiği durumlarda hukuki işlem uygulanmayacağı iletilmiştir. Daha önce 16 Nisan 2020 tarihli genelge ile söz konusu tarih 1 Haziran olarak belirlenmişti. COVID-19 salgının dünya genelindeki seyrinin olumsuz ilerlemesi nedeniyle söz konusu tarih uzatılmıştır (Kalyoncuoğlu, 2020).

Devlet tarafından alınan önlemlerin yanı sıra kredi kanalları ile de turizm sektöründe faaliyet gösteren firmalara destekler sağlanmıştır. Mart ayından itibaren koronavirüs nedeniyle kapatılan ya da faaliyeti zarar gören işletmelerin yaşamış olduğu olumsuzlukların azaltılması hedeflenerek, kamu bankaları tarafından kredi paketleri oluşturulmuştur. Söz konusu kredi paketlerinden turizm sektörüne katkı sağlamayı amaçlayan tatil kredisi, tatil ve seyahat giderlerinin finansman ihtiyaçlarının sağlanması için bankalarla anlaşma yapan seyahat acentelerine tatil paketi satın almak için başvuran müşterilere 10 bin TL'ye kadar 6 ay ödemesiz 36 ay vade ile uygun şartlarda finansman imkânı sunulmuştur (Birinci, 2020a).

31 Temmuz 2020 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren Cumhurbaşkanı Kararı ile bazı mal ve hizmet teslimlerinde uygulanarak olan KDV oranlarının yeniden belirlenmesine karar verilmiştir. Böylelikle turizm sektöründe detayları Karar'da belirtilen mal ve hizmet teslimlerinde 31.12.2020 tarihine kadar uygulanacak KDV oranları %1 olarak belirlenmiştir (Resmi Gazete, 2020c).

Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı öncülüğünde, Turist Koruma ve Destek Sigortası hayata geçirilmiştir. Bu kapsamda salgın sürecinde turistlerin ülkemizde tatillerini güvenle yapabilmeleri amaçlanmıştır. Söz konusu sigorta ile yurt dışından ülkemize seyahat etmek amacıyla gelen yabancıların tatillerini geçirmiş oldukları otellerde COVID-19 salgınına bağlı olarak kamu salgın hastaneleri tarafından otelde karantina altında kalmaları kararı verilmesi durumunda ülkemizde fazladan kaldıkları süre içerisinde otelde konaklanması için günlük tazminat bedeli ödenmesi kararlaştırılmıştır (Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı, 2021b).

16 Kasım 2020 tarihinde Türkiye Bankalar Birliği, Hazine ve Maliye Bakanlığı garantisi ve Kredi Garanti Fonu kefaleti ile turizm sektörüne 10 milyar TL kredi sağlanacağı açıklanmıştır. Turizm Destek Paketi Uygulaması adı verilen uygulama ile İşletmelerin desteklenmesinin yanı sıra işletmelerin tedarikçilerinin, maaş ve kira ödemelerinin, sözleşme veya faturaya bağlı olan sabit giderlerinin, nakit para ihtiyaçlarının ve işletmelerin sahip olduğu kurumsal kredi kartı harcamalarının karşılanması amaçlanmıştır. COVID-19 salgınının geçirmiş olduğu süreç ve ekonomiye olan etkileri gözden geçirildiğinde, salgının etkilerinin azaltılması, üretim ve istihdam olanaklarının sürdürülmesi ve piyasa değerlerinin korunması amaçlarıyla, turizm sektöründeki işletmelerin desteklenmesi için bu uygulama başlatılmıştır (Birinci, 2020b).

Salgın Sonrası için Öngörüler, Beklentiler

COVID-19 salgını nedeniyle zor günler geçiren turizm sektörünün yeni normale dönüldüğü zaman finansman sıkıntıları yaşayacağı malumdur. Bu nedenle sektördeki firmalar başta bankalara olan borçları olmak üzere salgın döneminde biriken tüm borçları için mali sıkıntılar yaşayacaktır. Salgının bitmesini takiben firmaların ihtiyaç duyacağı işletme sermayeleri, birikmiş banka kredilerini ödeyebilmesi ve artan yenileme yatırımların gerçekleştirilmesi için finansman sağlanması oldukça önemlidir (Dünya Gazetesi, 2021b).

Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi (WTTC), turizmdeki toparlanmanın 2022 yılına kadar gerçekleşmeyebileceğini açıklayarak, 100 milyon kişinin işini kaybedebileceği uyarısında bulunmuştur (The World Travel&Tourism Council, 2020). Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi Başkanı Gloria Guevara ise yeni tip COVID-19 nedeniyle darbe alan küresel turizm sektörünün toparlanmasının 2022 yılını bulabileceğini söylemiştir. Bununla birlikte Guevara, kısa sürede toparlanmanın uluslararası iş birliklerine bağlı olduğunu belirtmiştir (Özdemir Tosun, 2020).

McKinsey tarafından yapılan bir araştırmada da 2021 yılı ve sonrasına yön vermesi öngörülen eğilimler paylaşılmıştır. Bu kapsamda 2021 yılının dönüşüm yılı olacağı belirtilirken, küresel ekonomi eğilimlerinin de takip edilmesinin önemli olduğu ifade edilmiştir. Salgından en çok etkilenen sektörlerden olan turizm sektörü için uluslararası ve iş seyahatlerini değerlendirirken, tatil amaçlı seyahatlerin hızla geri döneceği, ancak iş seyahatlerinde uzun dönemde bir yapısal değişikliklerin yaşanabileceği belirtilmektedir (McKinsey&Company, 2020).

Dünyanın daha önce hiç yaşamadığı bir deneyim olan COVID-19 salgını sürecinin ne zaman tam olarak biteceği hâlen tartışma konusudur. Bu bağlamda turizm sektörünün de ne zaman iyileşeceğine dair bir zaman çizelgesi oluşturmak da mümkün görünmemektedir. Ancak turizm sektöründe yer alan Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği tarafından hazırlanan bir raporda salgının etkilerini tespit etmek için hazırlanan senaryolarda küresel turizm faaliyetlerinin 2023-2024 yıllarına kadar toparlanacağı, ancak bu toparlanma için turizm harcamaları bakımından 2019 seviyelerinin 2023 yılından önce yaşanmayacağı ifade edilmektedir (Türkiye Seyahat Acentaları Birliği, 2020).

Genel Değerlendirme

Salgın, insanların tatil yapma ve seyahat etme alışkanlıklarını büyük oranda etkilenmiştir. Bu değişimlerin yansımaları her sektörde görülecektir. Bu nedenle turizm sektörünün gelecek planlamalarında dikkate almaları gereken hususlardan birisi de pazarlama konusu olacaktır. Bu noktada değişimlerin doğru analiz edilmesinin önemi ortaya çıkmaktadır.

Salgın sonrası turizm endüstrisinin geleceği belirsizliğini korumaktadır. 2020'ye damgasını vuran bu sürecin turizmde pek çok alışkanlığı da değiştirmesi beklenmektedir. Gerek konaklama gerekse yeni otel projelerinde her şeyden önce salgının hayatımıza soktuğu kavramlar daha çok konuşulacaktır. Bunun yanı sıra bugünkü durumda uluslararası seyahatlerin, dolayısıyla dış pazarlarda turizm hareketlerinin ne zaman başlayacağı hâlen belirsizliğini korurken, yeni turizm düzeninde turistlere sunulacak hizmetin şeklinden otellerin mimarisine kadar pek çok konuda değişim yaşanması ihtimali fazladır.

COVID-19 salgını sürecinin bitmesi ile birlikte kapsamlı politikaların devreye sokulması oldukça önemlidir. Özellikle turizm sektörü için önümüzdeki birkaç yılı kapsayan planlamaların yapılması, yeniden yapılanma sürecinin gerçekleştirilmesi elzemdir. Turizm sektöründe çalışanların durumları da göz önünde bulundurularak bir hasar tespit raporu hazırlanmalı ve yaşanan kayıpların telafi edilmesi ve turizm sektörünün ekonomiye tekrar kazandırılması için uygulamaların hızlı bir şekilde hayata geçirilmesi sağlanmalıdır.

2020 YILINDA TÜRKİYE'DE İSLAM İKTİSADININ GENEL DURUMU

Hadin Öner
Aksaray Üniversitesi

2020 yılında Türkiye'deki İslam iktisadı alanındaki çalışmalar COVID-19 salgının etkisi altında gelişimini sürdürmüştür. İlk vakanın mart ayında tespit edildiği ülkemizde ekonomik olarak birçok tedbir alınmıştır. Salgın ile birlikte ekonomik ve finansal göstergelerde ciddi bozulmalar meydana gelmiş; ancak İslam iktisadı alanındaki çalışmalar hız kesmeden faaliyetlerine devam etmiştir. Finansal piyasalardaki faizsiz finans kuruluşlarının büyümesi devam ederken akademik çalışmalar da yoğun bir şekilde online ortamlarda konferans, çalıştay, seminer ve eğitimler şeklinde faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu bölümde 2020 yılında İslam iktisadı alanındaki birçok gelişme ele alınmıştır.

FAİZSİZ FİNANS

BANKACILIK SEKTÖRÜ

KATILIM BANKACILIĞI

FAİZSİZ BİREYSEL EMEKLİLİK FONLARI

KATILIM PORTFÖY FONLARI

SUKÛK

TASARRUFA DAYALI FİNANSMAN

EĞİTİM, ARAŞTIRMA FAALİYETLERİ VE ÖNERİLER

Bu bölüm, 2020 yılında İslam iktisadı alanında yaşanan gelişmelerin değerlendirildiği bir araştırma ve değerlendirme özelliği taşımaktadır. Bu minvalde bölümde; İslam iktisadı alanındaki katılım bankacılığı, katılım sigortacılığı, katılım endeksi, faizsiz bireysel emeklilik fonları, katılım portföy fonları, *sukûk*, tasarrufa dayalı finansman ve bankacılık dışı finans kurumlarındaki gelişmeler ele alınarak değerlendirilmiştir.

Bu bölümün temel amacı İslamî finans sahasında 2020 yılında yapılan bütün çalışmaları ele alarak ilgililere bilgi sunmaktır. İslam iktisadının 2020 görünümüne dair sunulan bu raporda bütün aktörlerin genel görünümü özet hâlinde sunulmuştur.

Faizsiz Finans

Bilindiği üzere İslam iktisadı kavramı geniş bir ekosistemi kapsamaktadır. Ancak bu ekosistemin temel lokomotifini İslamî finans sahasında faaliyet gösteren bankacılık sektörü oluşturmaktadır. Türkiye'de 2020 yılı içerisinde 6 katılım bankası bankacılık sektöründe faaliyetlerini sürdürürken katılım sigortacılığı, katılım endeksi, faizsiz bireysel emeklilik fonları, katılım portföy fonları, *sukûk* ve tasarrufa dayalı finansman İslamî finans sahasında faaliyet gösteren diğer kurum ve enstrümanlardır. Finans dışı faaliyetleri ise eğitim ve araştırma faaliyetleri oluşturmaktadır. Tüm bilgiler ışığında 2020 yılı içerisinde İslam iktisadi ekosistemindeki gelişmeler aşağıdaki şekilde özetlenmektedir.

Bankacılık Sektörü

Türkiye'de bankacılık sektörü; mevduat, katılım ve kalkınma/yatırım bankaları şeklinde sınıflandırılmaktadır. Albaraka Türk ile 1985 yılında ilk faaliyetlerine başlayan katılım bankacılığı hâlihazırda 6 banka ile sektörde yer almaktadır. 1989 yılında Kuveyt Türk ve 2005 yılında Türkiye Finans'ın kuruluşunun ardından kamu bankaları da sektöre girmiştir. 2015 yılında Ziraat Katılım ve Vakıf Katılım, 2019 yılında da Emlak Katılım kurulmuştur. Sektör açısından 2020 yılındaki en önemli gelişme Golden Global Yatırım Bankasının faizsiz finans prensiplerine uygun bir şekilde faaliyetlerini icra eden ilk ve tek yatırım bankası olarak faaliyete geçmesidir. Bu gelişme, katılım bankacılığı dışındaki kalkınma/yatırım bankacılığı faaliyetlerinde bulunma anlamında önemli bir mihenk taşını oluşturmuştur. Önümüzdeki dönemlerde bu bankanın performansına bağlı olarak sektörde yeni aktörlerin girmesi beklenilmektedir. Tüm bu gelişmeler çerçevesinde 2020 yılı içerisinde Türkiye'de faaliyet gösteren 32 mevduat, 14 kalkınma / yatırım ve 6 katılım bankası bulunmaktadır.

2020 yılında katılım bankalarının güncel verileri Tablo 10'da yer almaktadır. Buna göre aktif büyüklük ve birçok finansal verilere göre sektörün en büyüğü Kuveyt Türk Katılım Bankasıdır. Kuveyt Türk'ün aktif büyüklüğü 152 milyar TL olup sektördeki pazar payı yaklaşık % 53'dür. Kuvet Türk'ü 81 milyar TL aktif büyüklük ile Türkiye Finans Katılım Bankası ve 69 milyar TL ile aktif büyüklük ile Albaraka Türk Katılım Bankası takip etmektedir. Türkiye'de faaliyet gösteren katılım bankalarının 2020 yılı bilançoları aşağıdaki Tablo 9'da detaylı bir şekilde yer almaktadır:

Tablo 9. Türkiye'de Faaliyet Gösteren Katılım Bankaları Finansal Büyüklükler (Bin TL)

		Albaraka Türk Katılım Bankası	Emlak Katılım Bankası	Kuveyt Türk Katılım Bankası	Türkiye Finans Katılım Bankası	Vakıf Katılım Bankası	Ziraat Katılım Bankası
Kuruluş Yılı		**1984/1985***	**2018/2019***	**1989**	**2005**	**2015/2016***	**2015**
Toplanan Fonlar	TP	15.465.033	5.332.739	33.499.285	15.485.189	12.549.368	24.902.562
	YP	36.148.091	6.344.661	88.673.699	41.905.397	27.017.103	21.483.588
	Toplam	51.613.124	11.677.400	122.172.984	57.390.586	39.566.471	46.386.150
Kullandırılan Fonlar *		42.415.955	13.599.033	79.054.048	47.739.939	29.423.793	43.359.636
Tasfiye Olunacak Alacaklar (net)		2.045.276	172.697	2.934.591	2.652.383	714.652	1.181.058
Toplam Aktif		69.315.799	20.390.177	152.290.315	81.370.822	53.157.628	60.186.996
Öz Varlık		4.044.227	1.539.266	7.995.097	5.495.302	4.798.566	3.734.273
Net Kâr**		254.737	80.597	1.400.281	675.680	666.866	638.562
Personel Sayısı		3.390	814	5.977	3.731	1.642	1.261
Şube Sayısı		229	50	435	319	116	105

*İlk tarih kuruluş, ikinci tarih ise faaliyet izni alma tarihini göstermektedir.

Kaynak: TKBB

Tablo 10. Katılım Bankaları ve Bankacılık Sektörü Finansal Büyüklükler (Milyon TL)

Finansal Başlıklar		**Katılım Bankaları**			**Bankacılık Sektörü**		
		2020	2019	Değişim(%)	2020	2019	Değişim(%)
Toplanan Fonlar **	Tp	102.620	91.145	12,6	1.553.985	1.267.073	22,6
	Yp	149.513	106.533	40,3	1.619.749	1.226.609	32,1
	Yp-Maden	69.884	18.305	281,8	290.487	82.722	251,2
	Toplam	322.017	215.983	49,1	3.464.221	2.576.404	34,5
Kullandırılan Fonlar ***		240.133	149.475	60,7	3.675.203	2.739.736	34,1
Takipteki Alacaklar (Brüt)		8.713	7.763	12,2	152.202	150.108	1,4
Toplam Aktif		437.092	284.450	53,7	6.107.832	4.491.708	36
Öz Varlık		27.603	21.762	26,8	600.804	492.384	22
Net Kâr ****		3.716	2.438	52,4	59.973	49.043	22,3
Personel Sayısı		16.849	16.040	5	203.224	204.626	-0,7
Şube Sayısı	Yurt içi	1.251	1.176	6,4	11.114	11.300	-1,6
	Yurt dışı	4	3	33,3	75	74	1,4
	Toplam	1.255	1.179	6,4	11.189	11.374	-1,6

Finansal Başlıklar	2020	2019
1- Toplanan Fonda	9,3	8,4
2- Kullandırılan Fonda	6,5	5,5
3- Toplam Aktifte	7,2	6,3
4- Öz Varlıkta	4,6	4,4
5- Net Kârda	6,2	5

Kaynak: TKBB

Katılım bankalarının 2020 yıl sonu itibarıyla Tablo 10'da da görüleceği üzere sektördeki aktif büyüklüğü 437 milyar TL ve sektörden aldığı pay %7.2, topladığı fonlar 322 milyar TL ve sektörden aldığı pay %9.3, kullandırdığı fonlar 240 milyar TL ve sektörden aldığı pay %6.5, öz varlıkları 27 milyar TL ve sektördeki payı %4.6, net kârı 3.7 milyar TL ve sektördeki payı %6.2'dir. 2019 yılına göre 2020 yılında katılım bankacılığındaki büyüme oranları bankacılık sektörüne göre çok daha yüksek gerçekleşmiştir. Tabloda görüleceği üzere bir diğer önemli husus personel sayısındaki büyüme oranlarıdır. Katılım bankacılığındaki personel istihdamı %5 artarken sektörde istihdam %-1.6 küçülmüştür. Bunun en önemli sebeplerinden birisi Emlak Katılım Bankasının hızlı şubeleşmesi ve personel alımını yoğunlaştırmasıdır. Tablo 9'da detaylı finansal bilgiler yer almaktadır:

Katılım Sigortacılığı

Sigorta, insanoğlunun kendini güvende hissetme güdüsüyle ortaya çıkmıştır. Sigortacılık sistemi sayesinde gerçekleşmesi muhtemel ekonomik kayıplar asgari düzeyde tutulmaktadır. İslamî usul ve prensiplere uygun bir şekilde geliştirilen katılım sigortacılığı, İslamî finans enstrümanlarından birisi olup tarafların risk paylaşımını esas alan, yardımlaşma ve dayanışmaya dayanan bir sigorta sistemidir (Billah, 2019, s. 3). Dünya da ilk örneklerine 1979 yılında Sudan'da rastlanılan katılım sigorta sistemi, ülkemizde ise ilk defa 2009 yılında uygulanmaya başlanmıştır (Ayub, 2007, s. 428). Katılım bankalarının da olumlu etkisi ile sektör kuruluşundan bugüne hızlı bir büyümeye ivmesi yakalamıştır. Şekil 33'te görüleceği üzere sektörde faaliyet gösteren faizli sigorta şirketlerine göre katılım sigortacılığı sahasında faaliyet gösteren şirket sayısında özellikle son 5 yılda ciddi artış yaşanmıştır. 2013 yılına kadar sadece bir firma sektörde faaliyet gösterirken 2020 yılında bu sayı 12'ye ulaşmıştır.

Katılım sigortacılığı 2020 yılında 4.2 milyar TL prim üretimi büyüklüğüne ulaşmıştır. Bu büyümenin arkasındaki temel neden sektöre yönelik hukuki düzenlemelerin oluşturulmasıdır. 2017 yılında Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı tarafından hazırlanan, Katılım Sigortacılığı Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik ile pencere uygulamasına izin verilmesi sektöre yeni aktörlerin girmesine yol açmıştır. Tablo 11'de katılım sigortacılığı alanında faaliyet gösteren şirketler, uyguladıkları modeller ve ortaklık yapısı yer almaktadır.

Aşağıda yer alan Tablo 12'de görüleceği üzere sigortacılık sektörü 2009 yılından beri sürekli büyümektedir. 2009 yılında ilk poliçenin kesildiği zamandan 2020 yılına kadar geçen süreçte katılım sigortacılığının ürettiği primler sektöre göre yüksek bir büyüme hacmi yakalamıştır. 2009 yılında 264 milyon TL prim üretimi 2020 yılında 4.2 milyar TL'lik prim hacmine ulaşmıştır. Sigortacılık sektörü

Şekil 38. Sigortacılık Sektörü ve Katılım Sigortacılığı Şirket Sayıları

Kaynak: TSB verilerinden derlenmiştir.

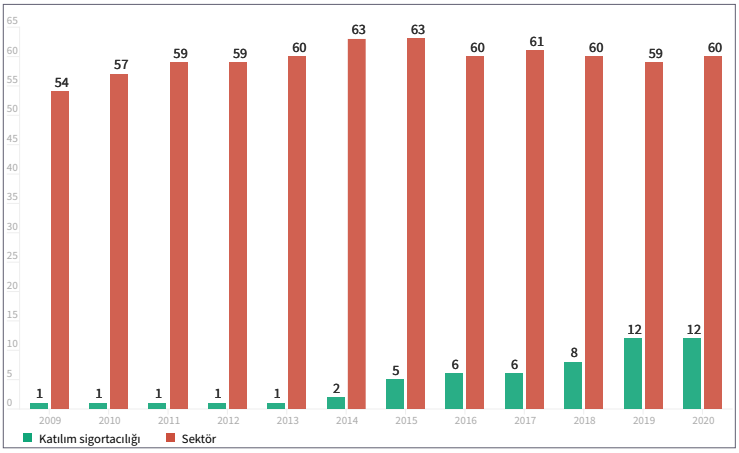

Tablo 11. Türkiye'de Faaliyet Gösteren Katılım Sigorta Şirketleri ve Ortaklık Yapısı

No	Şirket İsmi	Model	Büyük Ortak
1	Bereket Sigorta AŞ	Tam (Pür) Katılım Sigortacılığı	Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği
2	Neova Sigorta AŞ	Tam (Pür) Katılım Sigortacılığı	Kuveyttürk Katılım Bankası AŞ
3	Doga Sigorta AŞ	Pencere Katılım Sigortacılığı	Şahıslara Ait
4	Katılım Emeklilik ve Hayat AŞ	Tam (Pür) Katılım Sigortacılığı	Kuveyttürk Katılım Bankası AŞ & Albarakatürk Katılım Bankası AŞ
5	Bereket Emeklilik ve Hayat AŞ	Tam (Pür) Katılım Sigortacılığı	Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği
6	HDI Sigorta AŞ	Pencere Katılım Sigortacılığı	HDI International AG (Almanya)
7	Türkiye Hayat ve Emeklilik AŞ	Pencere Katılım Sigortacılığı	Türkiye Varlık Fonu AŞ
8	Türkiye Sigorta AŞ	Pencere Katılım Sigortacılığı	Türkiye Varlık Fonu AŞ
9	Unico Sigorta AŞ	Pencere Katılım Sigortacılığı	Kibele B.V. (Hollanda)
10	Groupama Hayat AŞ	Pencere Katılım Sigortacılığı	Groupama Investment AŞ (Fransa)
11	Bereket Katılım Hayat AŞ	Tam (Pür) Katılım Sigortacılığı	Bereket Emeklilik ve Hayat AŞ
12	Bereket Katılım Sigortası AŞ	Tam (Pür) Katılım Sigortacılığı	Bereket Sigorta AŞ

Kaynak: Şirket verilerinden derlenmiştir.

Tablo 12. Türkiye'de Faaliyet Gösteren Katılım Sigorta Şirketleri ve Sektörün 2020-2009 Yılları Prim Üretimleri

	Katılım Sigortacılığı		Sektör	
Tarih	**Prim (TL)**	**Yıllık Reel Değişim**	**Prim (TL)**	**Yıllık Reel Değişim**
2009	264.328	-	12.435.971.258	-
2010	61.982.036	233%	14.129.394.239	14%
2011	82.852.104	34%	17.165.081.182	21%
2012	131.141.284	58%	19.826.760.600	16%
2013	256.800.676	96%	24.229.615.734	22%
2014	383.722.042	49%	25.989.552.680	7%
2015	533.253.025	39%	31.025.897.629	19%
2016	1.045.611.280	96%	40.486.796.941	30%
2017	1.315.855.322	26%	46.554.689.545	15%
2018	2.231.560.711	70%	54.656.028.968	17%
2019	3.436.819.840	54%	69.242.168.593	27%
2020	4.267.313.631	24%	82.575.658.036	19%

Kaynak: TSB ve şirket web sitesindeki verilerden derlenmiştir.

ise 2009 yılında 12 milyar TL prim üretiminden 2020 yılında 82 milyar TL prim üretimine ulaşmıştır. 2020 yılı itibariyle katılım sigortacılığı toplam sigortacılık sektörünün yaklaşık %5'ini oluşturmaktadır. Tablo 12'de 2009-2020 dönemine ait katılım sigortacılığı ve sigortacılık sektörünün prim üretimleri ve önceki yıla göre büyüme oranı yer almaktadır.

Katılım Endeksi

İslamî finans, İslam hukukuna ve İslamî prensiplere göre faaliyet gösteren bir modelidir. İslamî finans modeli içerisinde birçok finans enstrümanı yer almaktadır. Bu enstrümanlardan biri İslamî endekslerdir. İslamî endeksler dünyada uzun yıllardır var olmasına rağmen Türkiye'de 2011 yılından beri varlığını sürdürmektedir. *Katılım endeksleri*, faiz hassasiyeti bulunan bireylere ve kurumlara yatırım hizmeti sunan bir İslamî finans endeksidir. Son yıllarda dünyada İslamî finansın gelişmesine paralel bir şekilde Türkiye'de de bu sektör gelişmeye başlamıştır. Bu çerçevede borsalarda, İslamî prensiplere uygun faaliyet gösteren endeksler oluşturulmuştur. AAOIFI'nın 27. faizsiz finans standardında da endekslerin tanımının, mahiyetinin, işlevinin, farklı kullanımlarının fıkhî hükmünü ve faizsiz finans kurumları (kurum/kurumlar) nezdinde kullanım imkânının boyutları detaylı bir şekilde ele alınmıştır (AAOIFI, 2018, s. 687-703). Türkiye'de 2011 yılından itibaren hesaplanmaya başlayan *katılım endeksi*, İslamî prensiplere göre faaliyet gösteren şirketler ile bu şirketlere yatırım yapmak isteyen yatırımcıları bir araya getirmeyi hedeflemiştir. Bu bağlamda Katılım 30 ve Katılım 50 endeksi borsada işlem gören İslamî endekslerdir. Oluşturulan bu endekste işlem gören şirketlerin İslamî prensiplere uygunluğu yetkili merciler tarafından sürekli kontrol edilmektedir. İslamî prensiplere uygunlukta belirli kriterler yer almaktadır. Bu şirketlerin İslam hukukuna uygun bir şekilde ticari faaliyetlerini sürdürürken kumar, alkol, faizli işlemler, domuz eti ticareti vb gibi işlemlerden uzak durmaları gerekmektedir. Ayrıca aşağıda belirlenen finansal oranlara riayet edilmesi gerekmektedir (www.katilimendeksi.org):

- Toplam faizli krediler / Piyasa değeri < %30,
- Faiz getirili nakit ve menkul kıymetler / Piyasa değeri < %30,
- Ana faaliyet konuları sakıncalı olan faaliyetlerden gelir / Toplam gelir < %5.

Katılım endekslerinin performansları aşağıdaki şekillerde yer almaktadır. Katılım 50 endeksi 2014 yılında oluşturulduğu için şekilde başlangıçları 2014 olarak ele alınmıştır. Şekil 39'da görüleceği üzere Katılım 30 endeksi 2014 tarihinde 800 TL iken 2020 yılında 2.379 TL'ye ulaşarak büyük bir artış sağlamıştır. Bu süreçte sadece 2018 yılında 2017 yılına göre düşüş yaşanırken her yıl büyüyen bir endeks göze çarpmaktadır. 2020 yılında da endeks çok hızlı bir büyüme performansı

Şekil 39. Katılım 30 Endeksi Performansı

Kaynak: www.investing.com verilerinden derlenmiştir.

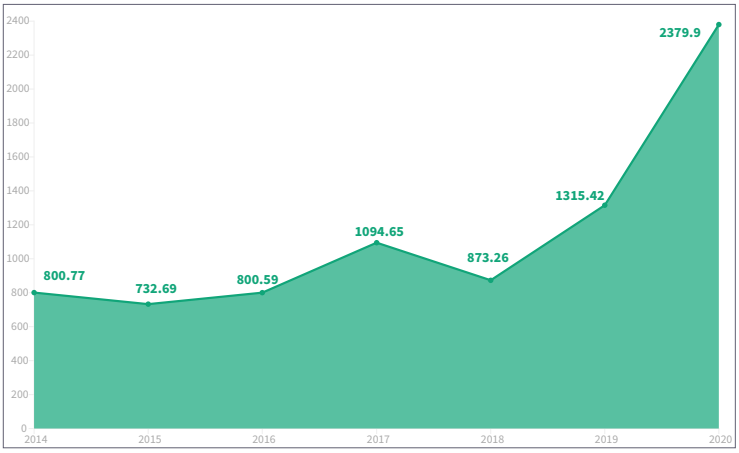

göstererek tüm zamanların en yüksek değerine ulaşmıştır.

Borsa İstanbul'da 2020-Temmuz ayında endeksten iki sıfır atılması sebebiyle katılım 50 endeksi verileri geçmişe yönelik düzenlenmiştir. Şekil 40'da görüleceği üzere katılım 50 endeksi 2014 tarihinde 806 TL değerindeyken 2020 yılında 2.361 TL değerine ulaşmıştır. 2018 yılında yaşanan kur şokundan dolayı kısmen düşüş yaşanmış olsa da 2020 tarihi itibariyle tüm zamanların en yüksek değerine ulaşmıştır.

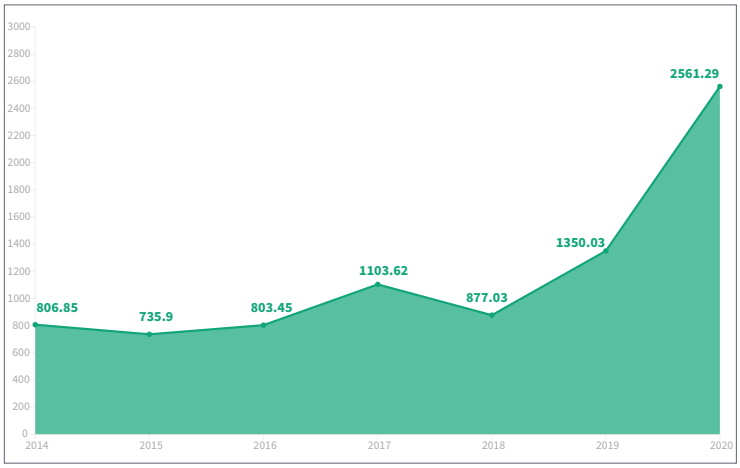

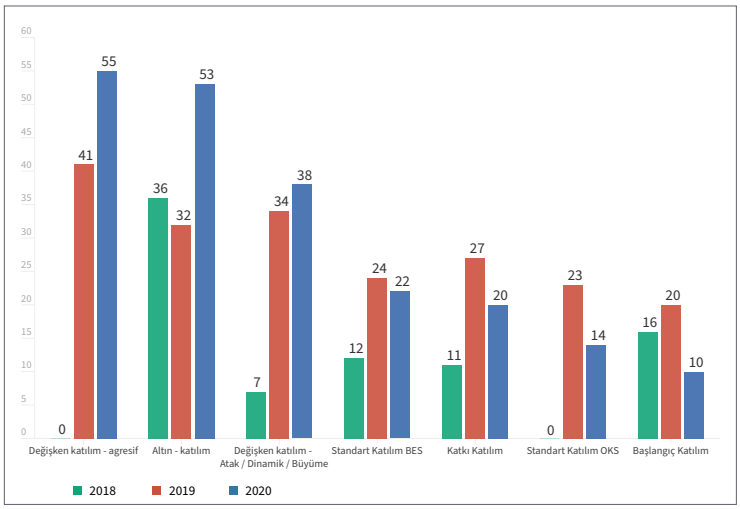

Şekil 40. Katılım 50 Endeksi Performansı

Kaynak: www.investing.com verilerinden derlenmiştir.

Şekil 41. Faizsiz Bireysel Emeklilik Fonları Performansı

Kaynak: EGM verilerinden derlenmiştir.

Faizsiz Bireysel Emeklilik Fonları

Faizsiz bireysel emeklilik fonları ilk defa 2009 yılında Hazine Müsteşarlığı tarafından gelir ortaklığı senetleri (GOS) ve gelire endeksli senetlerin (GES) piyasaya sürülmesi ile kurulmuştur (Şen, 2019, s. 66). Sistemde yapılan bu değişiklik sayesinde faiz hassasiyeti bulunan kişiler sisteme dâhil olmaya başlamış, katılım emeklilik şirketleri kurulmuş ve faizsiz fon çeşitliliği artmıştır. 2009 yılında sadece bir adet faizsiz bireysel emeklilik fonu bulunurken bugün Şekil 41'de görüleceği üzere faizsiz bireysel emeklilik fonları 7 finansal enstrümandan oluşmaktadır. 2020 yılında faizsiz bireysel emeklilik fonlarından devlet katkısı hariç olmak üzere en yüksek getiriyi %55 oran ile Değişken Katılım-Agresif Fonları sağlamıştır. Altının ön plana çıktığı 2020 yılında Altın-Katılım Fonları %53 getiri sağlarken %38 getiriyle Değişken Katılım-Atak/Dinamik/Büyüme Fonları üçüncü sırada yer almıştır. Standart katılım BES Fonları %22, Katkı Katılım Fonları %20, Standart Katılım OKS Fonları %14 ve son olarak Başlangıç Katılım Fonları %10 getiri sağlamıştır.

Katılım Portföy Fonları

Sermaye piyasalarında faaliyet gösteren portföy yönetim şirketleri, faaliyet konularına uygun fonların kurulması ve yönetilmesi görevlerini ifa eden tüzel kuruluşlardır. Portföy yönetim şirketleri katılım fonlarını, faizsiz finans ilkelerine göre kurarak ve yöneterek faiz hassasiyeti bulunan yatırımcıların hizmetlerine sunmaktadır. Katılım fonları, faizsizlik ilkeleri gereği oluşturulmakta ve müşterilerin hizmetine sunulmaktadır.

Bugün Türkiye'de 50'ye yakın faizsiz katılım fonu bulunmaktadır. Şekil 42'de 2020 yılında %10 üzeri getiri sağlayan fonlar ele alınmıştır.

Şekil 42
2020 Yılı Katılım Portföy Getirileri

Kaynak:
TEFAS verilerinden derlenmiştir.

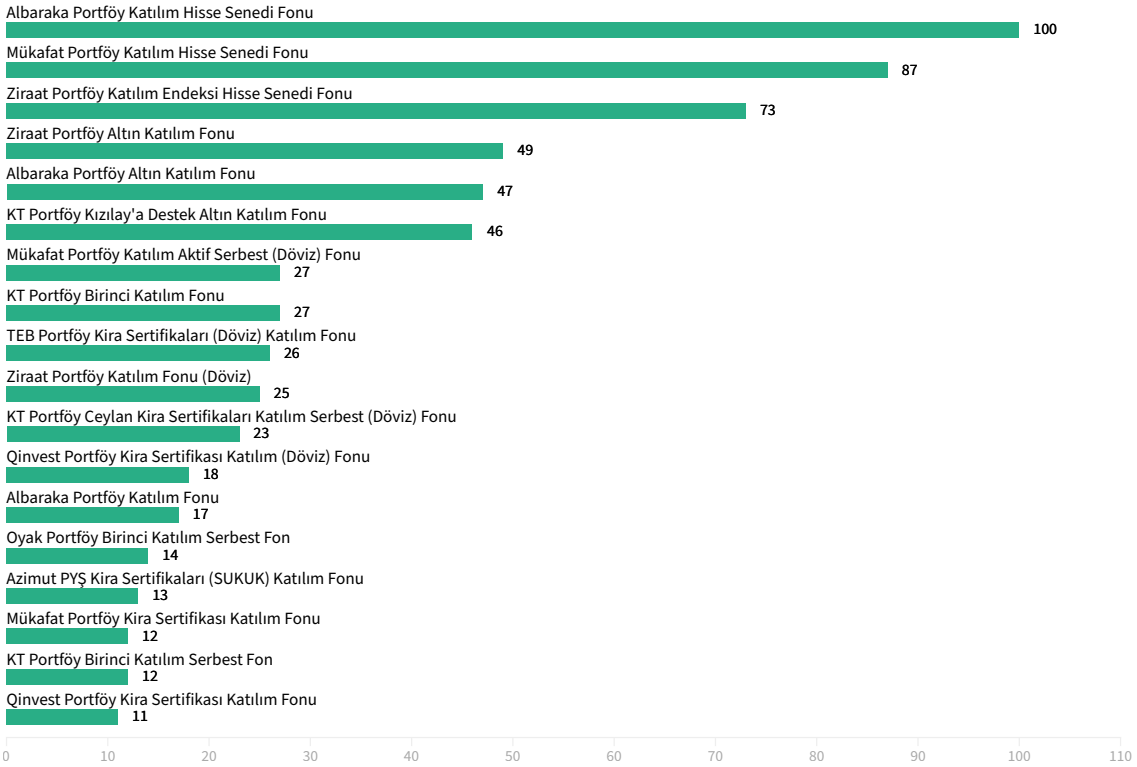

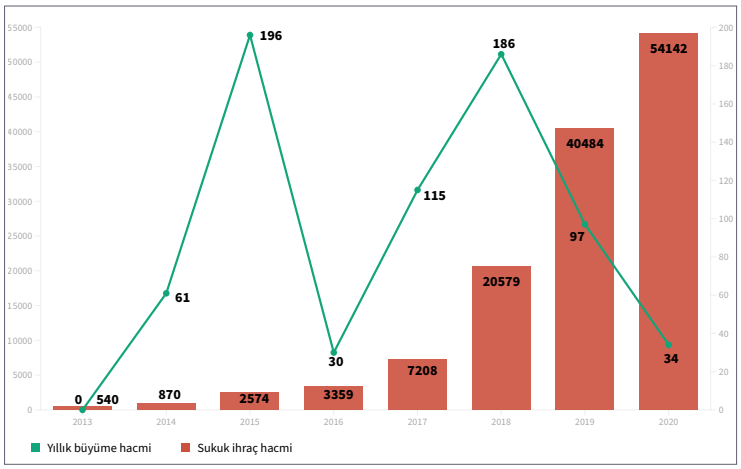

Şekil 43.
2020-2013 Arası Sukûk İhraç Hacimleri

Kaynak:
TKBB verilerinden derlenmiştir.

2020 yılı içerisinde Albaraka Portföy Katılım Hisse Senedi %100 getiri sağlarken, Mükafat Portföy Katılım Hisse Senedi Fonu (Hisse Senedi Yoğun Fon) %87 ve Ziraat Portföy Katılım Endeksi Hisse Senedi Fonu (Hisse Senedi Yoğun Fon) %73 getiri sağlamıştır. Şekilde diğer fonların getirileri yer almaktadır.

Sukûk

Ticari bir varlığın menkul kıymetleştirilerek satılmasına *sukûk* denilmektedir. *Sukûk* enstrümanını satın alan kişiler aldıkları *sukûk* oranınca ortak olmakta ve belirli gelir elde etmektedirler (Aktepe, 2017, s. 210). Gelişen finansal piyasalarla birlikte ülke ekonomilerin devasa boyutlara ulaşması ve yatırım hacimlerinin artması, finansal kaynaklara ihtiyaçları arttırmış, bireylerin ve kurumların birlikte hareket ederek projeleri finanse etmesi *sukûk* fikrinin doğmasına yol açmıştır. *Sukûk* enstrümanı ile birlikte hem yatırımların finansmanı sağlanmakta hem de *sukûk* sahipleri belirli bir gelir elde etmektedir (Cebeci, 2016, s. 524). *Sukûk*, ilk defa 1990'ların sonunda piyasaya sürülmüştür. Piyasada iyi likiditeye sahip olan *sukûk*, İslam fıkhına uygun orta ve uzun vadeli borç benzeri araçlara olan ihtiyaçların karşılanmasını sağla-

mıştır. *Sukûk* enstrümanın faiz içermemesi onları geleneksel tahvillerden ayırmaktadır (Shanmugam ve Zahari, 2009, s. 47). Dünya piyasalarına göre Türkiye'de henüz çok yeni enstrüman olan *sukûk* beklentilerin çok üzerinde bir büyüme hacmi yakalamıştır. Şekil 43'de 2013-2020 tarihleri arası *sukûk* ihraçları yer almaktadır. 2013 yılında 540 milyon TL hacime sahip olan *sukûk* ihraçları, 2020 tarihinde 54 milyar TL hacime ulaşarak bugüne kadarki en yüksek rakama ulaşmıştır. Ancak bu rekor kıran yüksek hacime rağmen COVID-19 salgınından dolayı önceki yıllara göre büyüme hacminde düşüş yaşanmıştır.

Tasarrufa Dayalı Finansman

Tasarrufa dayalı finansman şirketleri son otuz yıldır Türkiye ekonomisine önemli katkılar sağlamaktadır. Bu şirketler faize alternatif bir model olarak insanların finansman ihtiyaçlarını karşılamak için kurulmuşlardır. Tasarrufa dayalı sistem, karşılıklı dayanışma ve iş birliği içerisinde ihtiyaç duyulan finansmana erişim için belirli bir miktar paranın toplanmasına dayanan bir anlaşma sürecidir (Dinc, 2019, s. 35). Tasarrufa dayalı finansman özellikle son yıllarda hızlı bir gelişim ivmesi yakalamıştır. 1991 yılında Eminevim şirketi ile başlayan süreç, 1992 yılında Fuzulev, 2016'da Birevim ve 2017'de Hedefevim'in kurulması ile hız kazanmıştır. 2018 yılından sonra sektörde yer alan aktörler devasa boyutlara ulaşmış ve 2020 yılı itibariyle toplam 40 şirket faaliyetlerini sürdürmektedir. 2020 yılında sektörün yasal zeminin oluşturulması için hız kazanan çalışmalar neticesinde 7292 sayılı Finansal Kiralama, Faktoring ve Finansman Şirketleri Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 04.03.2021 tarihi itibarıyla TBMM'de kabul edilmiş ve 07.03.2021 tarihli ve 31416 saylı Resmî Gazete'de ya-

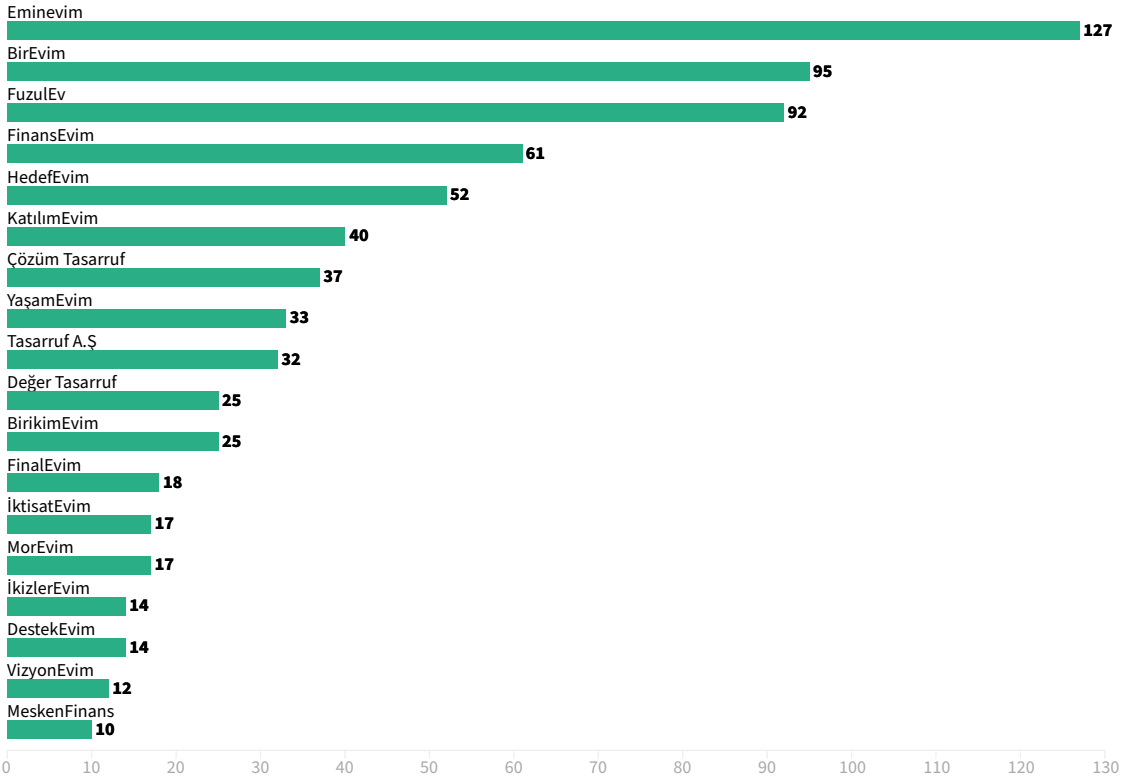

Şekil 44. Tasarrufa Dayalı Finans Sektörü Şube Sayıları

Kaynak: Şirket verilerinden derlenmiştir.

yınlanarak yürürlüğe girmiştir. Kanun ile tasarruf finansman şirketleri, 6361 sayılı Finansal Kiralama, Faktoring, Finansman ve Tasarruf Finansman Şirketleri Kanunu kapsamında hukuki zemine kavuşmuştur.

Şekil 44'de görüleceği üzere, şubeleşme anlamında sektörün en büyüğü 127 şube ile Eminevim olurken, 95 şube ile Birevim 2. sırada, 92 şube ağı ile Fuzulev 3. sırada yer almaktadır. Şubeleşme ve büyümenin yoğun yaşandığı 2020 yılında sektörde toplam 40 şirket faaliyet göstermektedir. Şekil 44'de şube ağı 10 ve üzeri olan şirketler yer almaktadır.

Eğitim, Yayın ve Araştırma Faaliyetleri

Türkiye'de İslam iktisadı alanında 2020 yılında eğitim, araştırma ve kurumsallaşma hususlarında meydana gelen gelişmeleri aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür:

Dergi ve Bültenler

- Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesinin İslam İktisadı dergisi yayın hayatına başlamıştır.
- KTO Karatay Üniversitesinin İslam İktisadı ve Finans Bölümü dergisi Onda9 yayın hayatına başlamıştır.
- İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesinin destek ve himayesinde Haftalık Faizsiz Finans Araçları Performans Bülteni her hafta Yeni Şafak gazetesinde yayınlamaya başlamıştır.

Yüksek Lisans Programları

- Süleyman Demirel Üniversitesi, İslam İktisadi ve Finansı, Tezli Yüksek Lisans Programı.
- 29 Mayıs Üniversitesi, İslam Ekonomisi ve Finans, Tezli Yüksek Lisans Programı.

Uygulama ve Araştırma Merkezleri

- İbn Haldun Üniversitesi, İslam Ekonomisi ve Finans Uygulama ve Araştırma Merkezi.

Kamu ve Sivil Toplum Kuruluşları

- Karz-ı Hasen Vakfı: Mavera Eğitim ve Sağlık Vakfı tarafından yeni evlilere borçlanma masrafı olmaksızın destek olma amaçlı kurulmuştur.
- Merkez Bankası bünyesinde Katılım Bankacılığı Müdürlüğü kurulmuştur (03.02.2021).
- Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi bünyesinde Katılım Finans Daire Başkanlığı kurulmuştur (06.02.2021).

Genel Değerlendirme

COVID-19 salgını sebebiyle 2020 yılında tüm ekonomik faaliyetlerde olduğu gibi finans sektörü de olumsuz yönde etkilemiştir. Sektördeki olumsuzluklara rağmen İslam iktisadı alanında yapılan faaliyetler pozitif yönde bir ilerleme kaydetmiştir. Katılım bankalarının bankacılık sektörüne göre ciddi büyüme hacmi yakalaması, katılım sigortacılığının geçmiş yıllarda olduğu gibi büyüme hacmini sürdürmesi, katılım endeksleri, faizsiz bireysel emeklilik fonları ve katılım portföy fonları yatırımcılarına ciddi kârlar sağlaması bu ilerlemenin önemli göstergelerindendir.

Finans sektöründe dijitalleşmenin hız kazandığı 2020 ve 2021 yılı içerisinde İslam iktisadı alanında çok ciddi gelişmeler yaşanmıştır. Kalkınma ve yatırım bankacılığında ilk bankanın faaliyete girmesi, Katılım Sigortacılığı Yönetmeliği'nin güncellenmesi, tasarrufa dayalı finansmanın hukuki zeminin oluşturulması, Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi bünyesinde Katılım Finans Daire Başkanlığının kurulması, Merkez Bankası bünyesinde Katılım Bankacılığı Müdürlüğünün kurulması, karz-ı hasen müesseselerinin yaygınlaşması, yeni İslam iktisadı dergilerinin kurulması, üniversite bünyelerinde yeni yüksek lisans programlarının ve araştırma merkezlerinin açılması öne çıkan gelişmelerdir.

Özellikle kamu otoritesinin İslam iktisadı alanındaki gelişmeleri desteklemesi, 2021 yılı ve sonrasında çok daha önemli gelişmelerin yaşanacağının göstergesidir. Türkiye'de birçok alanda İslam iktisadının ağırlığının artacağı ve geleceğe dair İslam iktisadının rol model olacağı aşikardır. Gerek geçmişte yaşanan kriz dönemlerinde gerek 2020 yılında yaşanan salgın sürecinde İslam iktisadının her alanda başarılı bir performans gösterdiği ilgili bu çalışmada somut verilerle gözler önüne serilmiştir. Bu bağlamda önümüzdeki süreçlerde İslam iktisadının tüm alanlarda söz sahibi olacağı yoğun bir döneme girileceği beklenilmektedir.

TÜRKİYE'DE GELİR DAĞILIMI VE SOSYAL ADALET

Betül Mutlugün
İstanbul Üniversitesi

Bu bölümde, bireylerin veya hanehalklarının iktisadi faaliyetleri ile ilgili olarak gerçekleşen ve söz konusu ülke para birimi bazında parasal büyüklüklerin eşitsizliğini ifade eden ve parasal eşitsizlikler kapsamında analiz edilen gelir, ücret ve servet bölüşümünün 2000 yılı sonrası seyri ve gelir yoksulluğu incelenmektedir. Bu bölüm kapsamında aşağıdaki konular ele alınmıştır:

TÜRKİYE'DE 2000 YILI SONRASI PARASAL EŞİTSİZLİKLERİN GENEL EĞİLİMİ

DÜŞEN ÜCRET PAYI TRENDİ

SERVET BÖLÜŞÜMÜNDE ARTAN KUTUPLAŞMA

STABİL SEYREDEN GELİR YOKSULLUĞU

SOSYAL TRANSFERLER, VERGİ POLİTİKALARI VE GELİR DAĞILIMI

Giriş

İktisat biliminin *kıt kaynakların etkin dağılımı* olarak tanımlanması doğal olarak bölüşüm sorunlarını gündem dışı bırakmakta ve eşitliğin ancak ve ancak etkinliğin azaltılması pahasına gerçekleşebileceği düşüncesini ortaya atmaktadır. Bu görüş etkinlik ve eşitliğin aynı anda gerçekleştirilemeyeceği ve daha eşitlikçi bir toplum politikası izlendiğinde genel olarak toplumun bütün kesimlerinin gelir ve yaşam standartlarının düşeceğini ima etmektedir. Pratikte, işsizlik oranının doğal işsizlik oranına yaklaştığı ve yüksek büyüme oranlarının gerçekleştiği İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ve 1980'li yıllarda, gelir dağılımı ve eşitsizlik sorunları gündeme gelmemiş; yeniden bölüşüm sürecinden ziyade büyüme ve istihdam politikalarının düşük gelirli kesime daha fazla fayda sağlayacağı ifade edilmiştir.

Ancak 1990'lı yıllardan itibaren tüm dünyada artmakta olan gelir eşitsizliği, servet yoğunlaşması ve yoksulluk sebebiyle gelir bölüşümü problemlerinin tekrar gündeme gelmeye başladığına şahit olunmaktadır. Soğuk Savaş'ın bitiminden bu yana piyasa kapitalizmine olan güven 2007-2008 Finansal Krizi ile sarsılmış, ardından son yıllarda birçok ülkede artan gelir ve servet eşitsizliği gerçeği sisteme olan inancın sorgulanmasında en önemli potansiyel rolü oynamıştır. İktisadi kaygıların yanı sıra sosyal adaletin sağlanması konusunda duyulan endişeler iktisatçıları bu konu üzerinde çalışmaya yöneltmiş, gelir eşitsizliği ile ilgili çalışmalar 2000'li yıllardan itibaren giderek artmaya başlamış ve gelir dağılımı iktisadi modeller içerisine dahil edilerek ekonomik değişkenlerin gelir dağılımı üzerine etkileri incelenmeye başlanmıştır.

Bu bölümde, bireylerin veya hanehalklarının iktisadi faaliyetleri ile ilgili olarak gerçekleşen ve söz konusu ülke para birimi bazında parasal büyüklüklerin eşitsizliğini ifade eden ve parasal eşitsizlikler kapsamında analiz edilen gelir, ücret ve servet bölüşümünün 2000 yılı sonrası seyri ve gelir yoksulluğu incelenmektedir. Eşitsizlikler ve sosyal adalet alanında son 20 yılda Türkiye'de yaşanan gelişmeler kabaca aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- Türkiye'de gelir dağılımı adaleti ve yoksulluk oranında 2000'li yıllardan bu yana bir miktar iyileşmenin olduğu,
- Ücretin toplam gelirden aldığı payın sürekli olarak azaldığı ve servet bölüşümünde kutuplaşmanın 2019 yılına kadar giderek arttığı,
- Gelirin emek piyasası politikaları, vergi ve transferler yoluyla yeniden bölüşümünün eşitsizlik ve yoksulluğun toplumda yarattığı gerilimi azaltmakta yetersiz kaldığı görülmektedir.

Yukarıdaki gelişmeler ile karakterize olan bu tablonun ortaya konmasında farklı kanallardan elde edilen veri kaynaklarından faydalanılmaktadır. Türkiye'de gelir dağılımı ve yoksulluk alanında en fazla başvurulan veri kaynakları, TÜİK tarafından 2002-2005 yılları arasında uluslararası standartlara uygun şekilde her yıl hazırlanan Hanehalkı Bütçe Anketi (HBA), 2006'dan itibaren ise Avrupa Birliği'ne uyum çalışmaları kapsamında, Avrupa İstatistik Ofisi (EUROSTAT) anketleri yoluyla Avrupa Birliği ülkeleri ile karşılaştırılabilir şekilde her yıl düzenli olarak gerçekleştirdiği Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırmasıdır (GYKA). GYKA'dan gelir dağılımı, yaşam koşulları, göreli yoksulluk, sosyal dışlanma gibi

konular incelenebilmekte ve Türkiye geneli, kent-kır ayrımı ve NUTS (Düzey) 1 temelinde tahminler yapılabilmektedir.[1]

Türkiye'de 2000 Yılı Sonrası Parasal Eşitsizliklerin Genel Eğilimi

Gelir, belli bir zaman diliminde elde edilen toplam net ödeme akımı olarak ifade edilebilir. GYKA sonuçlarına göre, 2019 yılında Türkiye'de yıllık ortalama hanehalkı kullanılabilir geliri bir önceki yıla göre %16,5 artarak 59.873 TL olmuş, eş değer hanehalkı kullanılabilir fert geliri ise %17,9 artarak 28.522 TL'ye yükselmiştir. Şekil 45, TÜİK tarafından gerçekleştirilen HBA ve GYKA verileri yardımıyla oluşturulan eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirine göre sıralı %20'lik gruplar itibarıyla hanehalkı kullanılabilir gelirin dağılımının 2002-2019 yılları arasında gelişimini göstermektedir. Buna göre, 2002 yılında toplam kullanılabilir gelirin sırasıyla %5,2'lik ve %50'lik kısmını alan ilk %20'lik grup ile en zengin %20'lik grubun gelirden aldığı pay arasında yaklaşık 10 kat fark bulunmaktadır. 2019 yılına gelindiğinde bu fark 7 kata inmiş, ilk %20'lik grup ile en zengin %20'lik grup toplam kullanılabilir gelirin sırasıyla 6,5 ve 45,4'lük kısmını almıştır. Orta gelir gruplarını temsil eden ikinci, üçüncü ve dördüncü %20 'lik grupların gelirden aldığı payın ise görece sabit kaldığı gözlemlenmektedir.

Benzer şekilde, %10'luk gruplara göre sıralanmış eş değer hanehalkı kullanılabilir gelirin kümülatif değişimini gösteren Şekil 46'ya göre, 2006-2019 yıllar arasında en düşük gelirli %10'luk kesimin geliri %596 civarında kümülatif değişim gösterirken, en yüksek gelirli %10'luk kesimin geliri %392 civarında artış göstermiştir. Düşük gelirli kesimlerin geliri, en üst gelir grupları ile medyan gelirden daha hızlı gelişme gösterirken, orta gelirli kesimi kapsayan %40, 50, 60, ve 70'lik gelir gruplarının gelirlerinin en düşük ve en yüksek gelir gruplarına göre fazla değişmediği ve asıl değişmenin düşük gelirli grubun gelirindeki artıştan kaynaklandığı görülmektedir. 2008-2009 Finansal Krizi'nin özellikle en üst gelir grubunun gelirden aldığı payı olumsuz etkilemesi ayrıca dikkat çekmektedir.

Şekil 47'de değeri sıfıra yaklaştıkça gelir dağılımında eşitliği, bire yaklaştıkça gelir dağılımında bozulmayı gösteren Gini katsayısının yıllar boyu gelişimini göstermektedir.

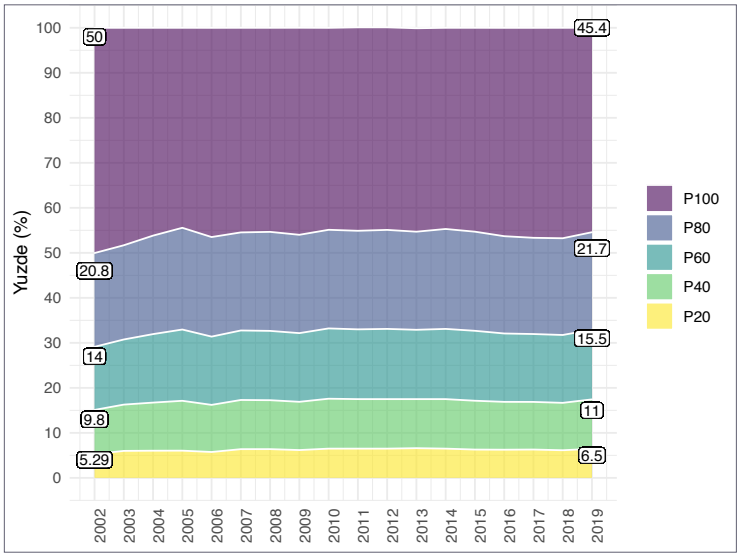

Şekil 45
Eş Değer Hanehalkı Kullanılabilir Gelirin 20%'lik Gruplara Göre Dağılımı

Kaynak:
TÜİK, Hanehalkı Bütçe Anketi (2002-2005) ve Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması (2006-2019)

1 Her ne kadar anketler gelir dinamiklerini ortaya çıkarmada en kapsamlı bilgi setini sağlayan yöntem olsa da bu araştırmalar gerçekleştirilirken en düşük gelir gruplarına ulaşılmakta zorluk çekilmesi ve en yüksek gelir grubunun gelirlerini olduğundan daha düşük gösterme eğiliminde olması nedeniyle gelir grupları arasındaki derin uçurumu tam olarak yansıtmadığı ve gelir eşitsizliğini olduğundan daha düşük gösterdiği unutulmamalıdır.

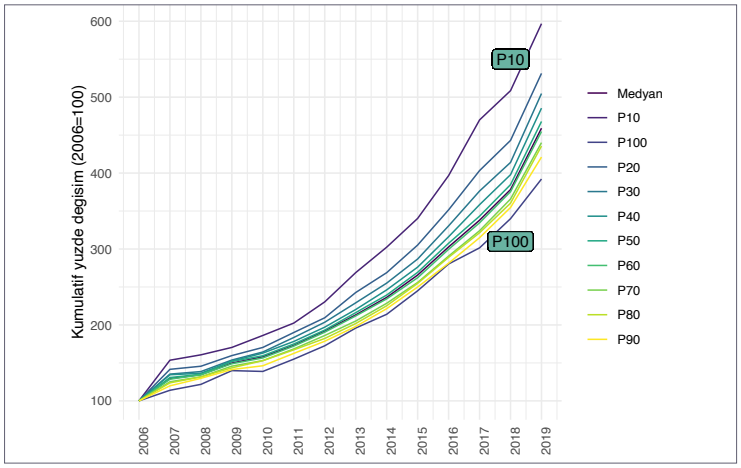

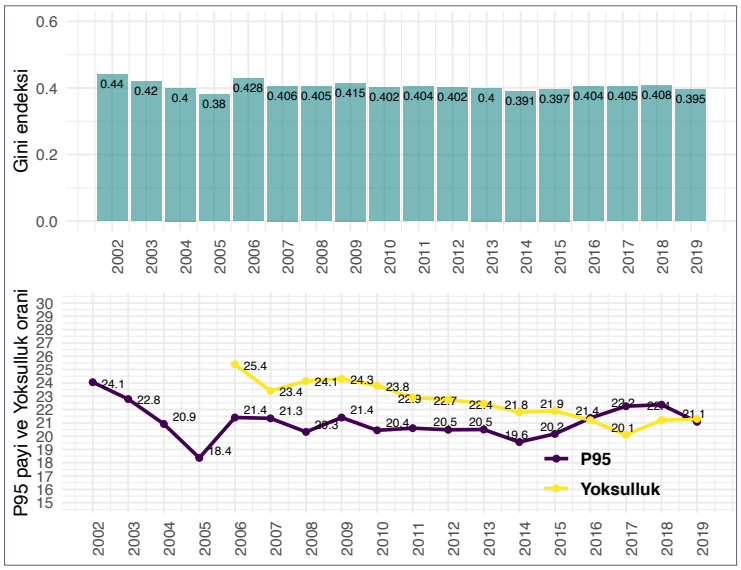

Şekil 46. %10'luk Gruplara Göre Sıralanmış Eş Değer Hanehalkı Kullanılabilir Gelirin Zaman İçerisinde Değişimi (2006-2019)

Kaynak: TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması (2006-2019)

Şekil 47. Türkiye'de Gelir Eşitsizliği (2002-2019) ve Yoksulluk

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı Bütçe Anketi (2002-2005) ve Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması (2006-2019)

2002 yılında 0,44 olarak ölçülen Gini katsayısının 2007 ve 2019 yılları arasında ortalama değeri neredeyse aynı kalmış ve 0,395 olarak gerçekleşmiştir. En zengin %5'lik gelir grubunun toplam gelirden aldığı pay 2002 yılında %24'ten 2019 yılında %21,1'e gerilerken, yoksulluk oranı %24'ten %21'e gerilemiştir. Ele alınan dönem boyunca en zengin kesimin gelirden aldığı payın değerinin düşüş eğilimi sergilemesi ve en alt gelir grubunun aldığı payın artması, Türkiye'de gelir dağılımının 2006 yılından sonra sınırlı bir iyileşme gösterdiğine işaret etmektedir. Buna göre, gelir dağılımının her iki ucunu temsil eden en alt ve en üst gelir gruplarındaki gelişmelerin gelir dağılımındaki iyileşmenin belirleyicisi olduğu dikkat çekmektedir.

Bu tabloya paralel bir biçimde, Dünya Bankasının 2019 yılında hazırladığı raporda orta-yüksek gelirli ülkeler grubunda yer alan Türkiye'de eşitsizliklerin son 10 yılda daraldığı ifade edilmektedir. Ancak, uluslararası karşılaştırmalar doğrultusunda değerlendirildiğinde, Türkiye gelir eşitsizliği açısından birçok Avrupa ve OECD üyesi ülkenin gerisinde kalmaktadır. 165 ülke ve 8 bölge için en güncel Gini katsayısı verilerini gösteren Şekil 48'e göre, en düşük Gini değerine sahip ülkeler Batı ve Orta Avrupa, eski Doğu Bloku ve İskandinav ülkeleri iken, Avrupa Birliği ve OECD üyesi ülkelerinin ortalama Gini katsayısı değerleri sırasıyla 30,32 ve 32,28'dir. Türkiye için 41,9 olarak hesaplanan 2018 yılı Gini katsayısı değeri, ele alınan ülkeler için hesaplanan dünya ortalama Gini endeksi değerinin 3,9 puan üzerinde seyretmekte ve düşük ve orta gelirli ülkeler ile orta-yüksek gelirli ülkeler için gerçekleşen ortalama 40 değerini aşmaktadır. Bu çerçeveden değerlendirildiğinde, Türkiye Latin Amerika ve Karayip ülkeleri ile birlikte dünya sıralamasında yüksek Gini değerlerine sahip ülkeler arasında konumlandırılmaktadır.

Gini endeksi en yüksek ve en düşük gelir gruplarının gelirden aldığı payın ne kadar kutuplaştığını göstermediğinden, eşitsizliklerin gerçek boyutunu maskeleyebilmektedir. Farklı eşitsizlik ölçüleri kullanıldığında ortaya farklı bir hikâye çıkmaktadır. Örneğin, gelir dağılımı eşitsizliğinin en yüksek olduğu AB ülkelerinden Bulgaristan'ın Gini değeri Türkiye'den sadece 1,1 puan düşük iken, Türkiye 2019 yılında OECD ülkeleri arasında 13 değeri ile en yüksek P90/P10 oranına sahip ülkeler arasında yer almaktadır (OECD, 2019). Bu oran 2018 yılında Bulgaristan için 5,8 ola-

rak ölçülmektedir. Benzer şekilde, Türkiye'de hanehalkı kullanılabilir gelirin dağılımına göre 2019 yılında ilk %20'lik ve son %20'luk grup arasında 7,4 kat fark bulunmakta, %5'lik gruplarda ise ilk ve son grup arasındaki oran yaklaşık 23,2 kata çıkmaktadır. P80/P20 oranı 2017 yılında ABD için 8,4, Almanya için 4,5, Şili için 10,3 ve 2016 yılında Meksika için 10,3 olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Türkiye, hem Gini endeksi değerlerine göre hem de en zengin ve en yoksul kesimin gelir paylarına göre, AB ve OECD üyeleri ile karşılaştırıldığında en eşitsiz ve en büyük gelir uçurumuna sahip ülkelerden biri konumundadır.

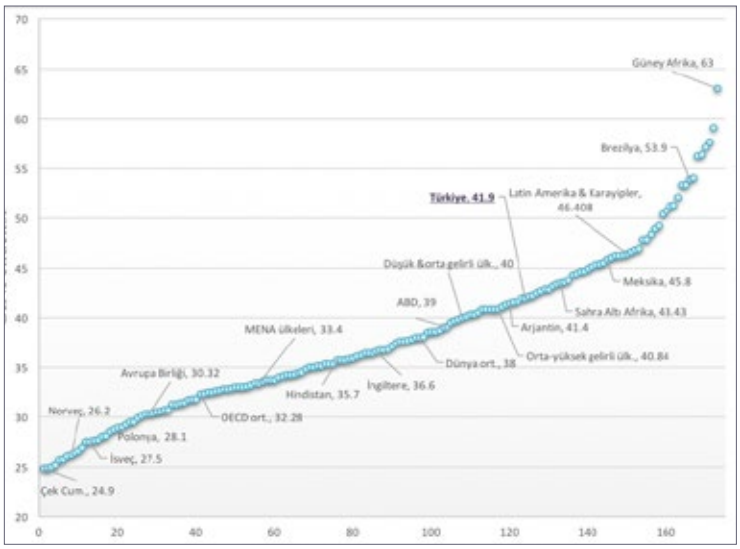

Şekil 48.
En Güncel Verilerle 165 Ülke ve 8 Bölge için GINI Endeksi Değerlerinin Sıralaması

Kaynak:
Dünya Bankası (2018)

Düşen Ücret Payı Trendi

Parasal eşitsizlikler kapsamında incelenen *ücret*, gelirin sadece bir kısmını ifade etmekte ve emeğin karşılığı olarak elde edilmektedir. Maaş ve aylıklar, personel sosyal yardımları, prim, tazminat ödemeleri ücrete dâhil olarak incelenmektedir. Tablo 12'ye göre, en yüksek yıllık ortalama iş geliri beklendiği gibi işveren kesimi için 95.495 TL olarak gerçekleşirken, ücretli veya maaşlılarda 34.286 TL, kendi hesabına çalışanlarda 27.127 TL ve yevmiyelilerde 14.769 TL olarak hesaplanmıştır. 2018 yılına göre ücretli ve maaşlıların geliri %13,9 artarken, işverenlerin geliri %8,2 artmıştır. Türkiye'de 2006-2019 yılları arasında istihdam edilenlerden ücret geliri elde edenlerin oranı %68,4'e yükselirken, işverenlerin oranı düşüş göstermiştir. Dolayısıyla ele alınan dönemde emeğin gelirden aldığı payın artması beklenmektedir. Ancak işverenlerin yıllık ortalama esas iş gelirleri 2006-2019 yılları arasında ücretli veya maaşlı kesimin gelirinden %89 daha fazla artarken, emeğin toplam gelir içerisindeki payı yaklaşık 6 puan azalmıştır. Bu da bir önceki kısımda ele alınan gelişmelere paralel olarak, düşük ücret payının yüksek derecede eşitsiz bireysel gelir dağılımına eşlik ettiğine işaret etmektedir.

Tüm dünyada 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar emeğin gelirden aldığı payın görece sabit kalmasına rağmen 1990'lardan sonra bu sürecin tersine çevrildiği, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde emeğin gelirden aldığı payın azaldığı ve kârlarda artış görüldüğü bilinen bir trenddir. Türkiye'de 1990'lı yıllarda emeğin faktör maliyetleriyle hesaplanan GSYH'den aldığı pay ortalama %73,15 civarındayken, 2000'li yıllarda %53,34'e, 2010-2020 yılları arasında ise %52 civarına gerilemiştir (AMECO, 2021). Emek verimliliğinde yaşanan artışların reel ücretlerde iyileşmeye yol açmaması ücretlerin durgunlaşmasına ve ücret payının düşmesine yol açmış, bu durum özellikle gelirinin çok büyük bir kısmını ücret olarak elde eden gelir dağılımının düşük ve orta gelirli kesimlerini olumsuz etkilemiştir. Bu tablo sonucunda Türkiye, 2020 yılında Avrupa ülkeleri içinde en düşük ücret payına sahip ülkesi olarak konumlanmıştır.

Tablo 13. Türkiye'de 2019-2006 Yılları Arası İstihdam Edilenlerin İşteki Durumu, Yıllık Ortalama İş Gelirleri ve Toplam Gelirin Gelir Türlerine Göre Dağılımı

		2006	2018	2019
İstihdam edilenlerin işteki durumu (%)	Ücretli veya yevmiyeli	58.9	68	68.4
	Kendi hesabına çalışan	22.3	17.1	16.8
	Ücretsiz aile işçisi	13.1	10.5	10.3
	İşveren	5.7	4.5	4.5
Hanehalkı fertlerinin esas işteki durumlarına göre yıllık ortalama esas iş gelirleri (TL)	Ücretli veya maaşlı	9.069	30.106	34.286
	Yevmiyeli	3.289	13.280	14.769
	Kendi hesabına çalışan	7.002	24.134	27.127
	İşveren	20.403	88.285	95.495
Yıllık Hanehalkı Kullanılabilir Gelirin Dağılımı (%)	Maaş-ücret	40.83	48.5	46.7
	Yevmiye	3.66	2.7	2.6
	Müteşebbis geliri	24.21	18.8	17.7
	Gayrimenkul	3.1	3.4	3.6
	Menkul kıymet	6.09	3.6	4.3
	Sosyal transferler	17.78	20.1	21.9
	Diğer hanelerden transferler	2.89	2.7	2.9
	Diğer	1.45	0.2	0.2

Kaynak: TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması (2019)

Servet Bölüşümünde Artan Kutuplaşma

1990'lı yıllardan bu yana emeğin kullanılabilir hanehalkı gelirinden aldığı pay düşerken sermaye geliri artmış ve bilindiği üzere tipik olarak gelirden daha eşitsiz bir görünüm sergileyen servet daha da yoğunlaşmıştır. Credit Suisse Küresel Zenginlik Raporları'na göre, 2019 yılında Türkiye'de yetişkin başına düşen medyan servetin değeri bir önceki yıla göre 1.251 ABD doları azalarak 6.722 ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Bu değerin Dünya ortalaması 7087, Avrupa ortalaması ise 24,742 ABD dolarıdır. Şekil 49, 2018 ve 2019 yılları için Türkiye'de ülke içi ve bireyler arası servet dağılımında eşitsizliklerin seyrini dünya ve farklı bölgelerin 2019 yılı ortalamalarıyla karşılaştırmalı olarak göstermektedir. 2019 yılında Türkiye'de servet piramidinin en altında yer alan ve bireysel serveti 10.000 doların altında olan yetişkin sayısının toplam yetişkin nüfusa oranı bir önceki yıla göre yaklaşık %20 azalırken, piramidin tepesinde bulunan ve bireysel serveti 1 milyon doların üstünde olan bireyler toplam yetişkin nüfusun %0,2'sine karşılık gelmektedir. Türkiye'de yetişkin başına ortalama servet değeri Dünya ortalamasının oldukça altında kalırken, Türkiye servet bölüşümü açısından daha çok Latin Amerika ülkeleriyle benzeşmekte, servet Gini değeri ise nispeten düşüş göstermektedir.

Şekil 49. Ülke İçi ve Bireyler Arası Servet Eşitsizliklerinin Seyri: Türkiye ve Ülke Gruplarıyla Bir Karşılaştırma

Kaynak: Credit Suisse Küresel Zenginlik Veri Kitabı (2018, 2019)

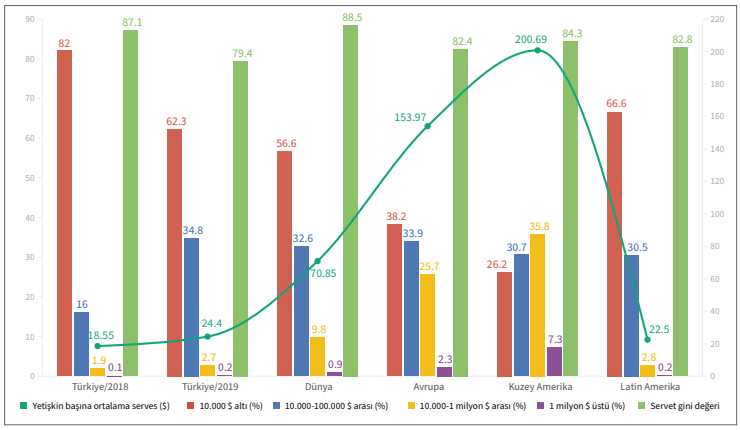

2000 yılında en zengin %10'luk kesimin toplam servetten aldığı pay kalan %90'ın aldığı

payın 2 katı iken, 2018 yılına gelindiğinde bu fark 4.3 kata çıkmış ve 2000-2018 yılları arasında sürekli olarak artış göstermiştir (Şekil 50). En zengin %10'luk kesim toplam servetin %81,2'sini alırken, kalan %18,8'lik servet, toplumun geri kalan %90'ı arasında paylaşılmıştır. Şekil 51'e dikkat edilirse, en zengin %10'luk kesimin kendi içindeki eşitsizlikler de çarpıcı bir görünüm sergilemektedir. En zengin %1'lik kesim 2018 yılında toplam servetin yarısından fazlasına sahip olurken, kalan %26,8'lik servet en zengin %9'luk kesim tarafından paylaşılmaktadır. 2019 yılında bu durumun tersine çevrildiği görünmekte, en alt %50 ve orta %40'lık kesimlerin toplam servetten aldığı pay sırasıyla %2,2 ve %23,8 artarken, en dramatik düşüş yaklaşık %12 civarında azalışla en zengin %1'lik kesimin toplam servetten aldığı payda gerçekleşmiştir.

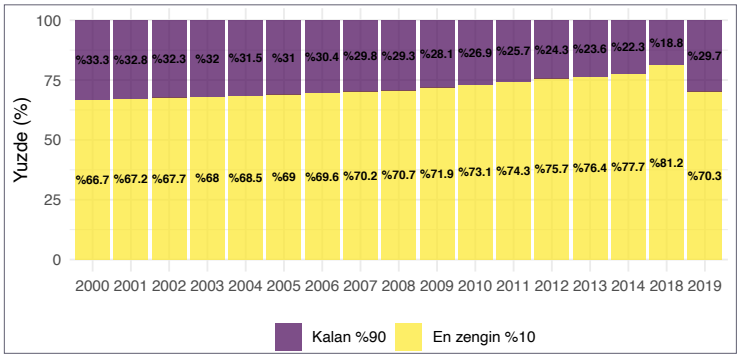

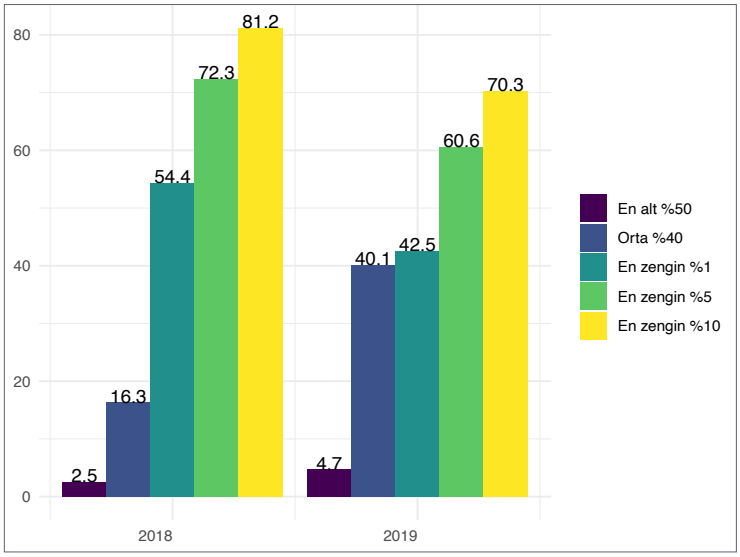

Şekil 50. Türkiye'de Servetin En Zengin %10 ve Kalan %90 Arasında Bölüşümü (2000-2019)

Kaynak: Credit Suisse Küresel Zenginlik Veri Kitabı (2014, 2018, 2019)

Şekil 51. Türkiye'de Servetin Farklı Kesimler Arasında Bölüşümü (2018-2019)

Kaynak: Credit Suisse Küresel Zenginlik Veri Kitabı (2018, 2019)

Stabil Seyreden Gelir Yoksulluğu

Gelir yoksulluğu Türkiye'de genellikle kişilerin ülke içerisindeki ortalama gelirin belirlenen bir oranının (çoğunlukla medyan gelirin %50'si ve %60'ı olarak) veya belirli ihtiyaçlar temelinde belirlenen bir eşiğin altında bir gelire sahip olmaları şeklinde tanımlanmaktadır (Candaş, 2010). Bir bireyin veya hanehalkının yoksul olarak tanımlanması için belirlenmesi gereken gelir sınırı özellikle Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İŞ) ile TÜİK tarafından gerçekleştirilen araştırmalarla belirlenmektedir. TÜRK-İŞ araştırmasının Kasım 2020 raporuna göre, dört kişilik bir ailenin sağlıklı, dengeli ve yeterli beslenebilmesi için yapması gereken aylık gıda harcaması tutarı (açlık sınırı) 2.516,67 TL, gıda harcaması ile birlikte giyim, konut (kira, elektrik, su, yakıt), ulaşım, eğitim, sağlık ve benzeri ihtiyaçlar için yapılması zorunlu diğer aylık harcamalarının toplam tutarı (yoksulluk sınırı) 8.197,62, bekâr bir çalışanın yaşama maliyeti ise aylık 3.073,63 TL olarak hesaplanmıştır. Bu da dört kişilik bir ailenin açlık sınırının 2020 yılı için belirlenen net asgari ücretin (2.324,70TL) üzerinde olduğu, asgari geçim maliyetiyle net asgari ücret arasındaki 192TL'lik fark nedeniyle asgari ücretlinin cebine yılda 2.300 TL eksik girdiği anlamına gelmektedir.

Türkiye yoksulluğu azaltmada son 20 yılda büyük bir gelişme kaydetmiş, medyan gelirin %50'sine göre hesaplanan yoksulluk oranı 2019 yılında 2002 yılı değerinin üçte biri oranında azalmış, medyan gelirin %60'ına göre hesaplanan yoksulluk oranı ise %21 civarlarında gerçekleşmiştir (Şekil 52). Yoksulluk oranı en az bir çekirdek aile ve diğer kişilerden olu-

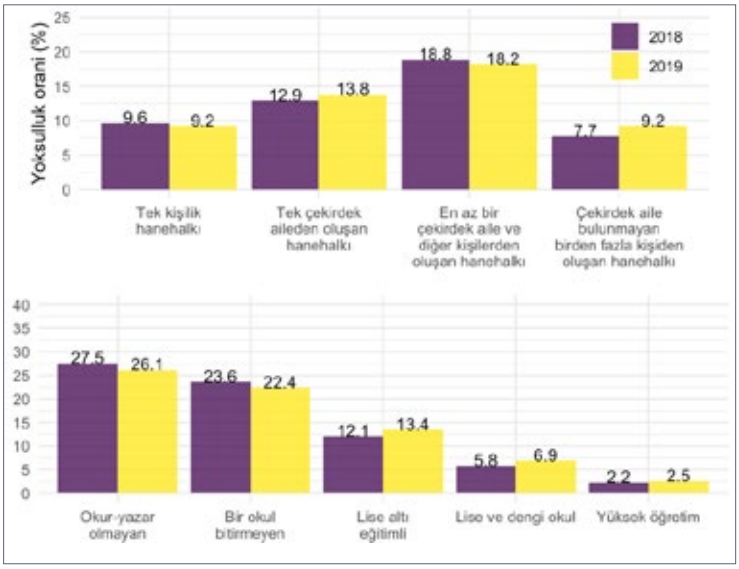

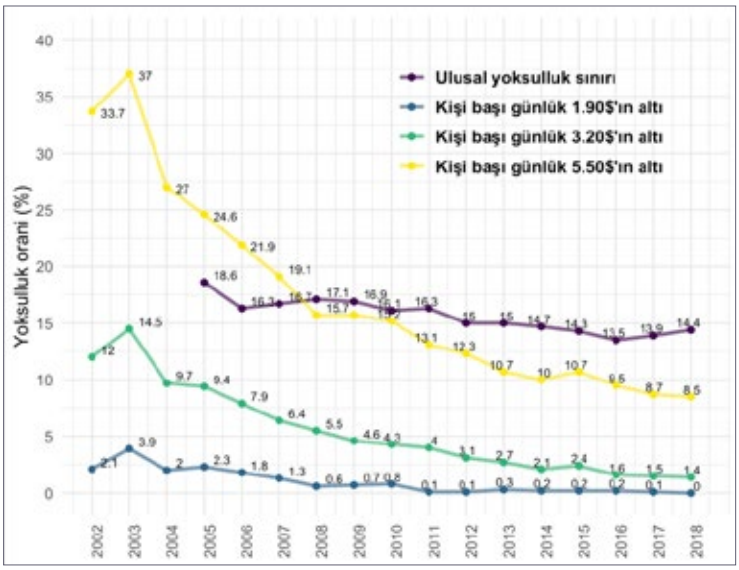

Şekil 52. Hanehalkı Tipine ve Eğitim Durumuna Göre Yoksulluk Oranları (2018-2019)

Şekil 53. Yoksulluk Sınırı Yöntemlerine Göre Fert Yoksulluk Oranları (2002-2018)

Kaynak: TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması (2006-2019).

şan hanehalklarında en yüksek seyrederken, çekirdek aile bulunmayan birden fazla kişiden oluşan hanehalklarında ve tek kişilik hanehalklarında yoksulluk oranı daha düşüktür (Şekil 47). Tek çekirdek aileden oluşan hanehalklarının yoksulluk oranı bir önceki yıla göre 0,9 puan artarak %13,8 olurken, en dramatik artış 1,5 puan artışla %9,2'ye yükselen çekirdek aile bulunmayan birden fazla kişiden oluşan hanehalklarında görülmüştür. Eğitim durumuna göre yoksulluk oranları incelendiğinde, beklendiği üzere 2019 yılında en fazla yoksulluk %26,1 ile okuryazar olmayan fertler arasında görülürken, bir okul bitirmeyenlerin %22,4'ü, lise altı eğitimlilerin %13,4'ü, lise ve dengi okul mezunlarının %6,9'u, yükseköğretim mezunlarının ise %2,5'i yoksuldur (Şekil 52).

Eş değer hanehalkı kullanılabilir fert medyan gelirinin %60'ına göre, önceki üç yıldan en az ikisinde yoksul olan fertleri izleyerek oluşturulan dört yıllık panel veri kullanılan hesaplanan sürekli yoksulluk oranı bir önceki yıla göre değişmeyerek %12,7 olmuştur (TÜİK, 2020). Yoksulluğun derecesi hakkında bilgi veren ve değeri 100'e yaklaştıkça yoksulluğun derecesinin arttığını gösteren yoksulluk açığı değeri ise 2006 yılında 33,3 iken, 2019 yılında 27,6'ya düşmüştür. Şekil 53'te göre, Türkiye'de kişi başı günde 1.9 doların altında yaşayan kişi sayısı 2011 yılına gelindiğinde neredeyse sıfır iken, kişi başı günlük 3.20 ile 5.50 dolardan düşük gelir elde eden nüfus oranlarının yıllar içerisinde azaldığı ve 2018 yılında sırasıyla ortalama %1,4 ve %8,5 seviyesine gerilediği görülmektedir.

Yoksulluk oranındaki düşüş trendinin 2014 yılına kadar sürdüğü, ancak sonra durgunlaştığı dikkat çekmektedir. 2019 yılı itibariyle medyan gelirin %50'sine göre hesaplanan yoksulluk sınırı olan 10.793 TL'nin altında gelir elde eden kişi sayısı hâlâ 11 milyon 640 bini bulmaktadır. Bu da bir önceki yıla göre yoksul sayısında %4,95'lik bir artışa denk gelmektedir. Eş değer fert başına gelirin medyan değerinin %50'si esas alınarak hesaplanan yoksulluk sınırına göre Türkiye 2011 yılında %18,6 civarında seyreden göreli gelir yoksulluğu ile OECD ülkeleri arasında en yüksek yoksulluk oranına sahip ülke konumunda iken, 2019 yılında gelindiğinde %14,4 değeri ile 9. sıraya düşmüştür. Yine de Türkiye'nin göreli yoksulluk oranı, %13,5 değeri ile en düşük olduğu 2017 yılında bile tüm AB ülkelerinden daha yüksektir.

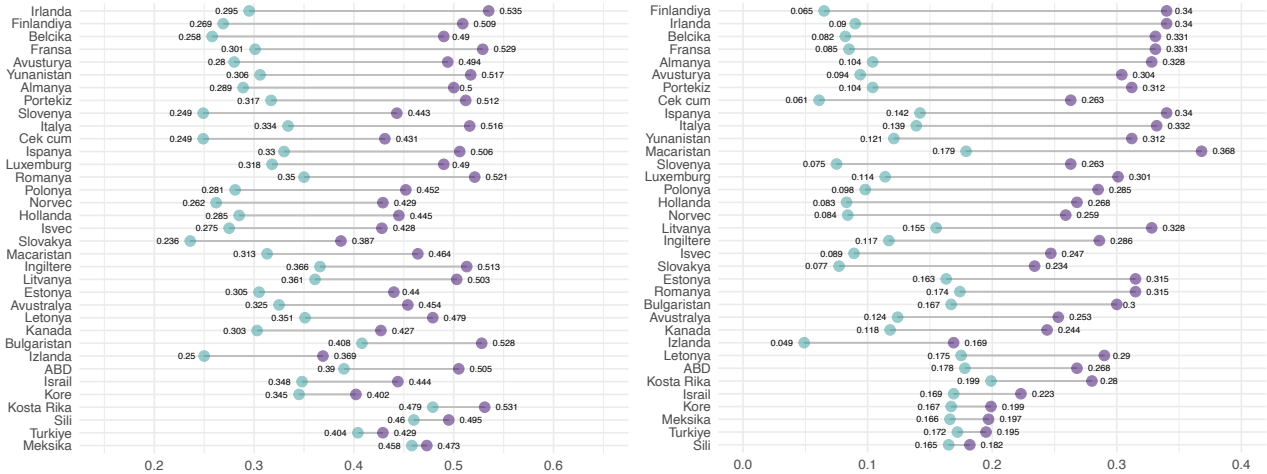

Şekil 54. 2018 Yılı Vergi ve Transferler Öncesi Ve Sonrası Gini Katsayısı Ve Yoksulluk Oranı (%50

Kaynak: OECD income distribution database, https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=IDD

Not: Şili, Almanya, İzlanda, İrlanda, İtalya ve ABD için 2017 yılı, Meksika ve Hollanda için 2016 yılı, Türkiye için ise 2015 yılı verileri kullanılmıştır. Meksika ve Türkiye için piyasa geliri vergi sonrası ve transfer öncesi gelirleri yansıtmaktadır.

Sosyal Transferler, Vergi Politikaları ve Gelir Dağılımı

Gelirin emek piyasası politikaları, vergi ve transferler yoluyla yeniden bölüşümü eşitsizliğin toplumda yarattığı gerilimi ve yoksulluğu büyük ölçüde azaltabilmekte ve böylelikle ekonomiyi güçlendirerek sosyal refahın artmasında ve toplumsal sözleşmenin sürdürülebilir kılınmasında önemli rol oynamaktadır. Şekil 54, seçili AB ve OECD ülkeleri için piyasa gelirine göre hesaplanan Gini ile harcanabilir gelire göre hesaplanan Gini değeri arasındaki farkı göstermektedir. Vergi ve transferler öncesi ve sonrası gelir karşılaştırıldığında, ele alınan ülkeler için gelir eşitsizliği ortalama 0,14 puan düşmektedir. Sosyal sigorta prim ödemeleri, emeklilik ödemeleri, sosyal yardım transferleri ve diğer sigorta ödemeleri vb. ile vergiler yoluyla yeniden dağıtım politikaları 0,24 puan ile en çok İrlanda'da gelir eşitsizliğini azaltmada etkin iken, Türkiye'de ve Meksika'da eşitsizlik 0,03 puandan daha az değişmektedir. Ancak Türkiye için yukarıdaki tabloda sunulan piyasa geliri verilerinin vergi sonrası ve transfer öncesi gelirleri yansıttığı unutulmamalıdır. Ayrıca AB ülkeleri ABD, Avustralya ve Kore gibi yüksek gelirli ülkelerle karşılaştırıldığında, dünyada vergi oranı en yüksek olan ve sosyal güvenlik sistemine en fazla kamu harcaması yapan ülkelerdendir. 2019 yılı itibariyle Türkiye'de kamu harcamalarının GSYH'ye oranı %12 iken, Fransa, İtalya ve Yunanistan'da sırasıyla %31, 28.2, ve 25, ABD'de ise bu oran 18,7, Avustralya'da ise 2017 yılında 16,7 olarak gerçekleşmiştir (OECD, 2019). Buna göre, Türkiye'de AB ülkelerine kıyasla kamu harcamalarının düşük ve yeniden bölüşüm mekânizmalarının kısıtlı olduğu söylenebilir.

Türkiye'de sosyal transferler ve vergi sistemine yakından bakıldığında, Cuevas vd. merkezi bütçenin temel gelir kaynağının ağırlıklı olarak gayrisafi yurt içi hasılanın (GSYH) %10,3'ünü oluşturan dolaylı vergilerden karşılandığını, sosyal harcamaların 2016 yılı itibariyle toplam GSYH'nin %18'ini oluşturduğu ve bu harcamaların %16'sının eğitim ve sağlık alanında gerçekleştirildiğini ifade etmektedir (2020). Vergi ve sosyal transferlerin gelir eşitsizliği ve yoksulluk üzerindeki etkisini analiz eden raporlarında, maliye politikasının gelir eşitsizliğini azaltmada özellikle eğitim ve sağlık harcamalarının gelir eşitsizliğini düzeltici etkisi sayesinde başarılı olduğunu ve 0.48 olarak ölçülen piyasa Gini değerinin vergi ve

transferler sonrası 0,38'e düştüğünü, ancak dolaylı vergilerin yoksul kesimi orantısız bir vergi yükü altına sokması nedeniyle yoksulluk açığı oranının 2,7'den 5,3'e yükseldiğini iddia etmektedirler. Bu açıdan bakıldığında, vergi sisteminde yeniden yapılanma ile dolaylı vergilerin oranının azaltılmasının Türkiye'de gelir dağılımı adaletinin sağlanması ve yoksulluğun azaltılmasına katkı yapacağı açıktır.

Sonuç Yerine

Bu raporda bireysel ve fonksiyonel gelir dağılımı, servet bölüşümü ve yoksulluk alanlarında Türkiye'de 2019 yılında var olan parasal eşitsizliklerin boyutunun ve gelişiminin 2000 yılı sonrası veri setleri yardımıyla fotoğrafı çekilmeye çalışmıştır. Raporda öne çıkan parasal eşitsizliklere göre, uluslararası düzeyde önemli bir gelir dağılımı açıklayıcısı olan Gini katsayısının değeri 2002 yılında 0,44 iken yıllar içinde düşüş eğilimi göstererek 2019 yılında 0,368 düzeyinde gerçekleşmiş, %5'lik, 10'luk ve 20'lik gelir gruplarına göre hanehalkı toplam gelirinin dağılımı olumlu yönde ancak sınırlı düzeyde gelişim göstermiştir. Ancak son 10 yılda daralan gelir eşitsizliğine rağmen Türkiye 2019 yılında Latin Amerika ve Karayip ülkeleri ile birlikte dünya sıralamasında yüksek Gini değerlerine sahip ülkeler arasında iken, OECD ülkeleri arasında ise ABD, Meksika ve Şili'den sonra sonra gelir dağılımı en adaletsiz ülke konumundadır. 2019 yılında Türkiye'de en zengin %20'lik nüfusun geliri, en yoksul %20'lik nüfusun gelirinin 7 katı fazladır ve bu oran tüm batı Avrupa ülkeleri ile birçok AB üyesi ülkeden yüksektir.

Reel ücretlerdeki düşüşle birlikte gerçekleşen ücret payındaki azalış ve dolayısıyla kâr payındaki artış trendi 2020 yılında da devam etmiş, kendi hesabına çalışanlara göre düzeltilmiş ücret payı bir önceki yıla göre %2,9 azalarak %54,5'ten %51,6'ya düşmüştür (AMECO, 2021). 2020 yılında Türkiye'de 4 kişilik hanenin aylık açlık sınırı 2.516,67 TL iken net asgari ücret 2.324,70 TL olarak belirlenmiştir. SGK'nin asgari ücretli sayısını 2014 yılından bu yana açıklamamakta, ancak Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının 2014 verilerine göre Türkiye'deki kayıtlı işçilerin %40'tan fazlası asgari ücretle geçinmektedir. DİSK Araştırma Merkezine göre (DİSK-AR) 2020 yılında 7,5 milyon civarında işçi geçimini asgari ücret ve altında bir ücretle yaşamını sürdürmek zorunda, bu da bütün ücretli çalışanların %38,3'üne tekabül etmektedir. Kayıt dışı çalışanlar da hesaba katıldığında, Türkiye'de açlık sınırının altında yaşayanların toplam nüfusun en az %10'una denk geldiğini söylemek mümkündür.

Gıda yoksulluğu sınırı ve göreli yoksulluk sınırı kullanılarak yapılan hesaplamalara göre yoksulluk oranı düzenli olarak düşüş eğilimi göstermiş, ancak 2019 yılında bir önceki yıla göre artış yaşanmıştır. Dünya Bankası tarafından global ölçekte günde 5,5 ABD doları olarak belirlenen yoksulluk sınırına göre 2002 yılında 33,7 olarak hesaplanan yoksulluk oranı 2018 yılında 8,5 düzeyine dramatik bir şekilde gerilemesine rağmen ulusal yoksulluk sınırına göre hesaplanan yoksulluk oranı sadece %4,2 oranında değişme göstererek, 2005 yılında 18,6 düzeyinden 2018 yılında 14,4 düzeyine düşmüştür. 2019 yılında servet eşitsizliğinde kutuplaşmanın azalması olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Ancak en zengin %10'luk kesimin toplam servetten aldığı pay %70'i aşmaktadır.

Genel Değerlendirme

Yukarıdaki gelişmelerle birlikte, son zamanlarda ücret payındaki düşüş trendi ve azalan bireysel gelir eşitsizliğine rağmen yüksek derecede seyreden gelir uçurumu dikkate alındığında, iktisadi eşitsizliklerin yakın gelecekte devam edeceği söylenebilir. 2020 yılında gerçekleşen COVID-19 salgınının, gelir dağılımı üzerinde yol açtığı etki gelir ve yaşam koşulları araştırması sonuçlarının yaklaşık bir yıl gecikme ile açıklanması nedeniyle en erken 2021 yılı sonunda görülebilecektir. Ancak kriz dönemlerinde genellikle gelir dağılımının bozulduğu, bu bozulmanın genellikle en yoksul %50'lik gelir grubunun gelirden aldığı payın azalmasından kaynaklandığı, gelir dağılımına yönelik vergi, sosyal transferler ve emek piyasası politikalarının etkinsiz olduğu ve özellikle 2020 yılında salgına karşı uygulanan mali önlemlerin yetersizliği düşünülürse, gelir dağılımı eşitsizliğinin ve yoksulluğun 2020 yılında artacağını tahmin etmek zor olmayacaktır. Bu durumdan en çok etkilenen kesimin KOBİ'ler ile perakende, konaklama ve gıda, ulaştırma ve inşaat gibi sektörlerde çalışan düşük gelirli hanehalklarının olacağı söylenebilir. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından sağlanan COVID-19 sosyal ve ekonomik destek ile sosyal yardım hizmeti ile ücret desteği resmî çalışanları hedeflerken sosyal güvenlik sisteminden faydalanmayan ve kayıt dışı çalışanların bu yardımlardan muaf olması, 2020 yılında yoksulluğun büyük oranda artış göstereceği beklentisini yaratmaktadır.

Asgari Ücret Üzerine Düşünceler

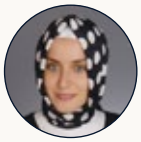

Dr. Mehtap Demir

Kırklareli Üniversitesi

İş Kanunu'nun 32'nci maddesinde ücret "bir kimseye bir iş karşılığında işveren veya üçüncü kişiler tarafından sağlanan ve para ile ödenen tutardır." şeklinde tanımlamakta ve devamında ücretin türü, ödeme zamanı, nerelerde ne şekilde ödemesinin yapılacağı da ayrıca düzenlemektedir. İş Kanunu açısından durum bu iken sosyal politika düşünürleri açısından ücret daha farklı bir anlam ifade etmektedir. Sosyo-politik anlamda ücret iki yaklaşım üzerinden cevap bulur: verime göre ücret ve ihtiyaca göre ücret. Bu doğrultuda ücret sadece işverenin cebinden çıkan, önceden miktarı belirlenmiş ve emeğin karşılığı olan emek gelirinden bağımsız tutar olmaktan çıkar ve verim ve ihtiyaç üzerinden bir anlam ifade etmeye başlar. İşte asgari ücret bu yaklaşımın bir sonucu olarak ortaya çıkar. Asgari ücret "İşçilere normal bir çalışma günü karşılığı ödenen ve işçinin gıda, konut, giyim, sağlık, ulaşım ve kültür gibi zorunlu ihtiyaçlarını günün fiyatları üzerinden asgari düzeyde karşılamaya yetecek ücret" olarak tanımlanır. Bir diğer deyişle yasalar aracılığı ile işveren vicdanından bağımsız bir ücret düzeyinin belirlenmesi ve böylelikle işçinin daha insani hayat standartlarında yaşamasının garanti edilmesidir. Bu anlamda evrensel kabul görmüş temel sosyal haklardan biridir ki gerek ILO'nun 131 sayılı Asgari Ücret Tespit Sözleşmesi gerekse İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin asgari ücretle ilgili 23. Maddesi bu düşünceyi destekler niteliktedir.

Yapılan çalışmalar asgari ücretlerin farklı derecelerde de olsa düşük ücretli çalışanların göreceli kazançlarını desteklediği ve gelir dağılımını artı yönlü etkilediğini göstermektedir. Ancak asgari ücret düzenlemesinin bazı sorunlu alanları da bulunmaktadır. Örneğin Asgari Ücret Tespit Komisyonu'nun kararlarında asgari ücretin bir pazarlık ücreti olmadığı vurgulanmaktadır. Fakat pek çok kuruluş tarafından açıklanan açlık sınırının altında olan asgari ücret uygulamasının ekonomik boyutunun sosyal boyutuna oranla öncelikli olduğunu ve bu yönüyle gelir dağılımına olumlu etkisinin azaltıldığını düşündürtmektedir.

Ücret ve hane halkı geliri birbiri ile ilintili olmakla birlikte aynı anlamı ifade etmemektedir. Ücret hane gelirinin kaynağıdır. Ancak gelir hane büyüklüğü üzerinden değerlendirildiğinde aynı anlama ulaşmak çok güçtür. Bir diğer deyişle bir kişinin bir ücret ile bir zamanı geçirmesi ile dört kişinin aynı ücret ile aynı zamanı geçirmesindeki hayat standardı aynı düzeyde değildir. Asgari ücretten yararlanacak grubun gelir düzeyi düşük olan bireyler olduğu düşünüldüğünde, gelir eşitsizliğini azaltma politikası olarak görülebilecek asgari ücret uygulamasının ailenin dinamiklerini de kapsayan bir yapıya ihtiyaç duyduğunu ifade etmek mümkündür. Nitekim ILO da yayımlamış olduğu Asgari Ücret Politika Kılavuzu'nda asgari ücret uygulamasında düşük gelirli hanelerin ortalama hane halkı büyüklüğünün göz önüne alınması gerektiği vurgulanmaktadır.

Türkiye'deki asgari ücreti tespit etme yetkisi üçlü yapıya sahip komisyona aittir. Geniş yetkiye sahip merkezi yapıdaki bu komisyonun yetkileri yasa ve yönetmelikler aracılığı ile düzenlenmiştir. Komisyona katılacaklar yasa gereği işçi, işveren ve hükümet temsilcilerinden oluşmakla birlikte konusunda uzman, bilimsel esaslar çerçevesinde hareket edecek tarafsız kişilerin katılımının sağlanamaması asgari ücretin bir pazarlık ücreti olarak algılanmasına neden olmaktadır. Ayrıca tek işçi konfederasyonun komisyona katılımına izin verir düzenlemede bir başka sorunlu alan olarak görülmektedir. İlaveten olası

oy eşitliği durumunda başkanın oy üstünlüğünün olması devletin en büyük işveren olduğu düşünüldüğünde asgari ücret tespit komisyonunda terazinin işveren tarafının ağır bastığı hissedilmektedir. Nitekim asgari ücretin diğer ücretler üzerinde de yadsınmaz bir etkisinin olduğu bilinmektedir.

Genel olarak ücretin olası ekonomik krizlerden korunma yollarından biri olarak da düşünülebilen asgari ücret, bir yönüyle ücretlerde yaşanacak ani düşüşlere karşı tampon oluşturmaktadır. Ancak asgari ücreti karşı karşıya kaldığımız Covid-19 özelinden düşündüğümüzde, pandeminin yoksulluk, sosyal ve ekonomik istikrarsızlık tehlikesi yarattığı bir gerçektir. Her ne kadar küresel salgın süresince asgari ücret de dahil olmak üzere ücretlerde yukarı doğru yavaş bir ivme olduğu ILO tarafından dillendirilse de örgüt bunun nedeninin görünenden çok farklı bir gerekçeye dayandığını ve pandeminin ücretler üzerinde güçlü bir baskı yaratabileceğini öngördüklerini belirtmektedir.

Asgari ücretin genel sorunlarına eklenen Covid-19 krizinin neden olduğu eşitsizlik artışı, yoksulluk, gelir dağılımı ve ekonomik sorunlar yaratma ihtimalinin yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Ancak insan odaklı bir plan olası sorunların sadece ekonomik anlamda değil sosyal anlamda da çözülmesine olanak tanıyabilir. İşçinin ailesiyle birlikte hayat standardını yükseltmeye yetecek bir asgari ücret sadece çalışanları korumakla kalmaz aynı zamanda eşitsizliği azaltmak için de etkili olabilir.

2020'DE TÜRKİYE'DE ÇALIŞMA HAYATI

Lütfi Sunar

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Türkiye'nin sosyoekonomik yapısında makro ve mikro düzeylerde farklılaşmalar yaşanmaktadır. Bu değişimlerin başında çalışma hayatının yapısı ve işleyişinde meydana gelenler bulunur. Bunların bir kısmı ülkemizdeki iktisat politikalarından kaynaklanırken önemli bir bölümü de küresel iktisadi ve teknik gelişmelere bağlıdır. Bu alanlarda yıllık olarak veriye dayalı karşılaştırmalı analizler yapmak ve yıllık olarak yaşanan bu değişimi yorumlamak ekonominin gidişatının sosyal çıktılarını görmek bakımından önem arz etmektedir.

Son bir yılda küresel salgın ile birlikte tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de çalışma ve işin biçimi ve mahiyeti kapsamlı dönüşümler yaşamaktadır. 2020 yılı tüm dünyayı etkisi altına alan küresel salgının kendine mahsus özel koşullarından ötürü çalışma hayatı bakımından sarsıntılı ve çalkantılı geçmiştir. Aşağıda da verilere dayalı olarak analiz edileceği üzere 2020 yılındaki değişimler aslında yirmi yıldır devam eden süreçlerden çok farklı değildir hatta genel eğilimi hızlandırarak sürdürme eğilimi belirginleşmiştir. Aşağıda 2020 yılında Türkiye'de iş gücü, çalışma hayatı ve meslekler temel veriler ekseninde son on yıllık eğilimler de dikkate alınarak incelenecektir.

İSTİHDAM, İŞSİZLİK VE ÜCRETLER

SALGINDA İŞ KAYBI VE ÖNLEMLER

UZAKTAN ÇALIŞMA

İstihdam, İşsizlik ve Ücretler

Türkiye'de çalışma hayatını ilgilendiren konuların başında iş gücüne katılım ve iş gücünün nitelikleri bulunmaktadır. Türkiye'de genel olarak kurumsal olmayan sivil nüfusun iş gücüne katılımı gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında ciddi bir biçimde düşüktür. Özellikle tarım dışı iş gücüne katılıma bakıldığında bu oran daha da düşüktür. Bunda özellikle kadınların çalışma hayatına katılmaması, erken emeklilik, çalışma örüntülerinin emekliliği teşvik etmesi önemli bir etkendir. Ancak kadınların eğitim düzeyinin yükselmesiyle birlikte çalışma hayatına ve istihdama daha fazla katılma eğilimi de kendisini göstermektedir. Bu da işsizlik ve istihdam üzerindeki en önemli baskılardan birisi olarak karşımıza çıkar.

Türkiye'de çalışma hayatı ve istihdam ile ilgili en önemli gösterge iktisadi gelişmenin iş gücündeki gelişmelerin arkasında kalması ve ekonomik büyümenin yeterli istihdam üretememesidir. Elbette bunda hızlı nüfus artışı ile kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfus miktarındaki artış da etkilidir. Ayrıca eğitimin genişlemesi ile oluşan niteliklerin de iş piyasalarında karşılığının zayıf olduğu görülebilir.

Yıllara göre iş gücü verilerine bakıldığında 15 yaş ve üstü çalışma çağındaki nüfusun 2011'den 2020'ye %15,96 artarak 62 milyon 579 bin olduğu görülmektedir. Bu veri nüfus artışının ve çalışma çağındaki nüfusun artışının devam ettiğini göstermektedir. Ayrıca bu dönemde istihdama katılım da artış eğilimdedir. İstihdama katılım oranı 2011'de %47,41 iken 2019'da %52,95 olmuştur. Bunda muhtemelen köyden kente göçün tamamlanması, eğitim oranlarının artması, hane geçim standartlarının yükselmesi gibi etkenler rol oynamıştır. Ancak 2020 yılı bu eğilimin aksi bir seyrin gerçekleştiği ve son on yıllık kazanımın geriye gittiği bir yıl olmuştur. Şekilde görüldüğü üzere, 2020 yılında istihdama katılım ciddi bir biçimde gerilemiştir. İşsizlik oranı da düşünüldüğünde neredeyse kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfusun neredeyse 1/3'ten biraz fazlasının istihdam edilebildiğini söylemek mümkündür.

2020 yılı, iş gücüne katılımda ciddi bir kaybın olduğu bir yıl olarak gözükmektedir. Önceki yıl iş gücü 32 milyon 549 bin iken 2020'de bu sayı 30 milyon 873 bine düşmüştür. Çalışma çağındaki nüfusun 1 milyon 110 binlik artışı dikkate alındığında neredeyse bir o kadarının daha iş gücü piyasasından çıkış yaşadığı görülebilir. 2020'de istihdama dâhil olmayan nüfus bir önceki yıla göre 2 milyon 786 bin kişilik bir artış göstermiştir. 2014 yılında iş gücüne katılan nüfus iş gücüne dâhil olmayan

Şekil 55. İş Gücüne Katılım Sayıları (2011-2020)

Kaynak: TÜİK (2020)

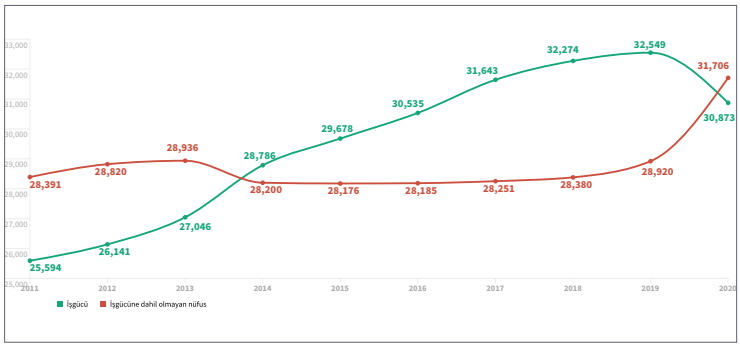

Şekil56. İstihdam ve İşsizlik (2011-2020))

Kaynak: TÜİK (2020)

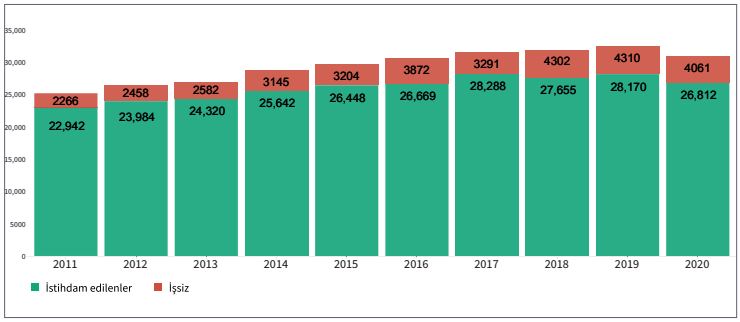

nüfusu geçmişken 2020 yılında tekrar bu durumun tersine döndüğü görülebilmektedir.

İşsizlik Türkiye'de yapılan araştırmalarda genellikle en önemli sosyal sorunların arasında zikredilmektedir. Özellikle son zamanlarda artan genç ve eğitimli işsizliği bu konudaki duyarlılığı artırmaktadır. Toplumda işsizliğe karşı bir duyarlılık oluştuğu söylenebilir.

Şekil 56'da görüldüğü gibi genel olarak son on yılda Türkiye'de hem iş gücüne katılımın hem de işsizliğin arttığı görülmektedir. İşsizlik oranları 2019'da %13,27 iken 2020'de %13,15 olarak gerçekleşmiştir. İşsizliğin bu düzeyde gerçekleşmesinin iki nedeni olduğu görülmektedir. Öncelikle yıl boyunca işten çıkarmanın yasaklanmış olması ve kısa çalışma ve ücretsiz izinlerin devreye alınması ve iş arayanların (iş gücüne dâhil olanların) sayısındaki düşüş. On yıllık eğilim içerisinde bakıldığında Türkiye'de ekonominin yeterince iş ve istihdam üretemediğini; nüfus artışı ve çalışma eğilimlerine uyum sağlayamadığı görülmektedir. Dolayısıyla son iki yılda işsizlik oranı 2020'de de son yıllardaki yüksek seviyesini korumuştur.

Türkiye'de kamu tüm bileşenleri ile birlikte önemli bir işverendir. Bu anlamda kamuda devlet memur olarak da bilinen kadrolu personel, çeşitli kamu kurumlarında çalışan sözleşmeli personel, kamu şirketlerinde ve kuruluşlarında çalışan sürekli işçiler ve geçici işçilerden müteşekkil olan dört ana grupta çalışanlar söz konusudur. Bunlardan en büyük miktarı kadrolu personel tutmaktadır. 2020'de toplam kamu çalışanından yarıdan fazlası (2 milyon 970 bini) kadrolu personeldir. Kadrolu personel sayısı bir önceki yıla göre %1,05'lik bir artışla 31 bin adet artış göstermiştir. Son yıllarda kadrolu personel sayılarının yıllık olarak bu düzeyde stabil bir artışa sahip olduğu görülmektedir. 2016 ve 2017'deki düşüş dönemin özel koşulları ile ilişkilidir. Son bir yılda kamu çalışanlarında asıl artış diğer kadro türlerinde görülmüştür. Sırasıyla sözleşmeli personel sayısı %17,52'lik bir artışla 428 binden 503 bine; sürekli işçi sayısı %3,38'lik bir artışla 1 milyon 124 binden 1 milyon 162 bine ve geçici işçi ve diğer personel sayısı da %1,96'lık bir artışla 153 binden 156 bine yükselmiştir. Toplamda ise kamu çalışanı sayısı %3,17'lik bir artışla 4 milyon 644 binden 4 milyon 791 bine yükselmiştir.

Bu değişimlerle birlikte kamu çalışanlarının toplam çalışanlar içindeki payı da 2019'dan 2020'ye %16,49'dan %17,87'ye yükselmiştir. Bu oran 2011'de 13,50'dir Yıllara göre bakıldığında kamunun payının sürekli yükseldiği görülebilir. Ancak son bir yıldaki yüksek düzeyli artışta toplam çalışan sayısının azal-

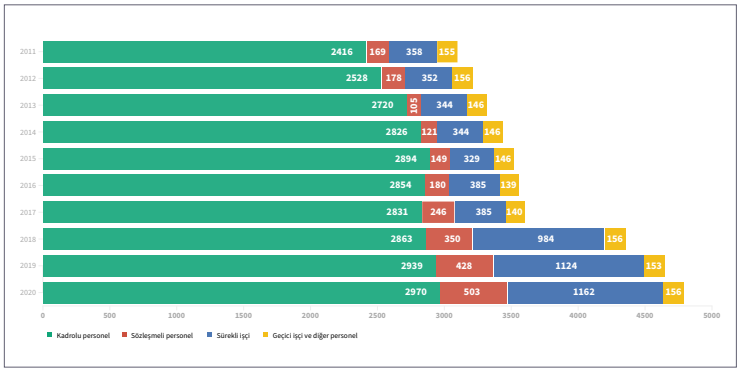

Şekil 57. Kamu Kesimi İstihdam (2011-2020)

Kaynak: TÜİK (2020)

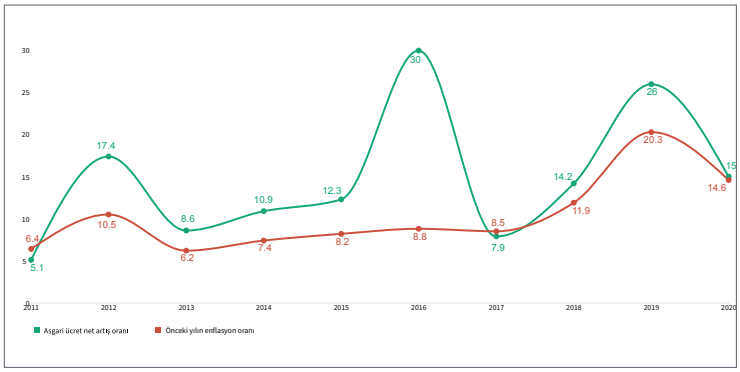

Şekil 58. Asgari Ücretler ve Enflasyon (2011-2020)

Kaynak: TÜİK (2020)

masının rolü daha yüksektir. Zira kamu çalışanlarının sayısı 2020 yılında sadece 147 bin artmasına rağmen toplam çalışanlar içindeki kamunun payındaki bu artış oranı yüksektir. Bunda toplam çalışan sayısının önemli ölçüde azalması etkilidir.

İstihdam ve çalışma yaşamı ile ilgili en önemli olgulardan birisi ücretlerin düzeyidir. Türkiye'de uygulanan asgari ücretler aynı zamanda genel ücretler seviyesini etkilemesi bakımından da önemlidir. Ücret artışlarında nominal değişimden daha önemlisi enflasyon karşısındaki konumudur. Son on yıldaki değişimlere bakıldığında ücret artışlarının genellikle enflasyonun üzerinde gerçekleştiği görülmektedir. Bu bağlamda yılın başında %15,03 ile yüksek bir asgari ücret artışı yapıldığı düşünülse de yıllık enflasyonun %14,6 olarak çıkması ile birlikte aslında fiilen bir ücret artışı gerçekleşmemiştir. Elbette yıl içinde yaşanan çekirdek enflasyon tartışmaları izlendiğinde bu artışın çalışanların refahını pek de olumlu etkilemediği söylenebilir.

Salgında İş Kaybı ve Önlemler

COVID-19 ve Çalışma Yaşamı: Güncellenmiş Tahminler ve Analiz (7. Baskı) başlıklı İLO raporunda belirtildiği üzere 2020'de, 2019'a göre küresel düzeyde işlerin 225 milyon tam zaman işe eş değer olan %8,8'lik bölümü kaybedilmiştir. Çalışma süresi kayıpları özellikle Latin Amerika ve Karayipler, Güney Avrupa ve Güney Asya'da yüksek olmuştur. Bu kayıplar son 40 yıldaki en büyük krizden bile daha büyüktür. Salgının etkisi ile küresel düzeyde işsizlik %1,1 ya da 33 milyon kişi arttı ve küresel işsiz sayısı 220 milyona yükseldi. Bu bağlamda bu iş gücü ve iş kaybı geçici olmaktan daha çok kalıcı bir mahiyet arz ediyor. İşini kaybedenlerin bir kısmı daimî olarak istihdam piyasalarını terk etme eğilimindedir. Bu istihdam kaybı küresel olarak toplam 3,7 trilyon gelire tekabül etmektedir. Bu meblağ toplam küresel gayrisafi yurt içi hasılanın (GSYİH) %4,4'üne tekabül etmektedir. ILO'nun raporlarında bu durumdan en fazla gençlerin ve kadınların olumsuz etkilendiği belirtilmektedir. Türkiye'de 2020 yılında %14,7 dolayında çalışma kaybı yaşanmıştır. Bu oran küresel düzeydeki kaybın üzerindedir.

Türkiye'de salgınla birlikte istihdam kaybını engellemek üzere kısa çalışma uygulaması devreye alınmıştır. İŞKUR'a göre kısa çalışma uygulaması "genel ekonomik, sektörel, bölgesel kriz veya zorlayıcı sebeplerle iş yerindeki haftalık çalışma sürelerinin geçici olarak en az üçte bir oranında azaltılması veya süreklilik koşulu aranmaksızın işyerinde faaliyetin tamamen veya kısmen en az dört hafta süreyle durdurulması hâllerinde, iş yerinde üç ayı aşmamak üzere sigortalılara çalışamadıkları dönem için gelir desteği sağlayan bir uygulama" olarak tanımlamaktadır. COVID-19 salgını döneminde 18 Mart 2020'de açıklanan Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi ile bu uygulama üçer aylık sürelerle uzatılarak daha geniş ve daha yaygın kullanılmaya başlanmış ve istihdamı sübvanse etmenin ve işsizliği düşürmenin bir aracı olarak kullanılmıştır. Yapılan mevzuat değişiklikleri ile işverenlerin başvurması ile 120 günden uzun süredir sigortalı olan çalışanlar için uygunluk tespitinin tamamlanması beklenmeksizin, işverenlerin beyanı doğrultusunda kısa çalışma ödemesi gerçekleştirilmiştir. *Günlük kısa çalışma ödeneği*; sigortalının son on iki aylık prime esas kazançları dikkate alınarak

Tablo 14. Kurumsal Olmayan Nüfusun Yıllar ve Cinsiyete Göre İş Gücü Durumu ([+15 yaş, bin kişi)

Toplam											
Yıllar	15 ve daha yukarı yaştaki nüfus	İşgücü	İstihdam edilenler	Zamana bağlı eksik istihdam	Yetersiz istihdam	İşsiz	İşgücüne katılma oranı (%)	İşsizlik oranı (%)	Tarım dışı işsizlik oranı (%)	İstihdam oranı (%)	İşgücüne dahil olmayan nüfus
2014	56 986	28 786	25 933	608	538	2 853	50,5	9,9	12,0	45,5	28 200
2015	57 854	29 678	26 621	477	534	3 057	51,3	10,3	12,4	46,0	28 176
2016	58 720	30 535	27 205	462	560	3 330	52,0	10,9	13,0	46,3	28 185
2017	59 894	31 643	28 189	400	661	3 454	52,8	10,9	13,0	47,1	28 251
2018	60 654	32 274	28 738	400	700	3 537	53,2	11,0	12,9	47,4	28 380
2019	61 469	32 549	28 080	364	753	4 469	53,0	13,7	16,0	45,7	28 920
2020	62 579	30 873	26 812	1 251	649	4 061	49,3	13,2	15,3	42,8	31 706
Erkek											
Yıllar	15 ve daha yukarı yaştaki nüfus	İşgücü	İstihdam edilenler	Zamana bağlı eksik istihdam	Yetersiz istihdam	İşsiz	İşgücüne katılma oranı (%)	İşsizlik oranı (%)	Tarım dışı işsizlik oranı (%)	İstihdam oranı (%)	İşgücüne dahil olmayan nüfus
2014	28 145	20 057	18 244	427	429	1 813	71,3	9,0	10,3	64,8	8 089
2015	28 573	20 453	18 562	338	420	1 891	71,6	9,2	10,5	65,0	8 120
2016	29 031	20 899	18 893	320	442	2 006	72,0	9,6	10,9	65,1	8 133
2017	29 649	21 484	19 460	271	514	2 024	72,5	9,4	10,7	65,6	8 166
2018	30 007	21 801	19 720	282	547	2 082	72,7	9,5	10,8	65,7	8 206
2019	30 372	21 863	19 156	269	586	2 707	72,0	12,4	13,9	63,1	8 509
2020	30 956	21 105	18 506	903	519	2 599	68,2	12,3	13,9	59,8	9 851
Kadın											
Yıllar	15 ve daha yukarı yaştaki nüfus	İşgücü	İstihdam edilenler	Zamana bağlı eksik istihdam	Yetersiz istihdam	İşsiz	İşgücüne katılma oranı (%)	İşsizlik oranı (%)	Tarım dışı işsizlik oranı (%)	İstihdam oranı (%)	İşgücüne dahil olmayan nüfus
2014	28 841	8 729	7 689	180	109	1 040	30,3	11,9	16,5	26,7	20 112
2015	29 281	9 225	8 058	140	113	1 167	31,5	12,6	17,2	27,5	20 056
2016	29 689	9 637	8 312	142	118	1 324	32,5	13,7	18,1	28,0	20 052
2017	30 244	10 159	8 729	128	147	1 431	33,6	14,1	18,5	28,9	20 085
2018	30 647	10 473	9 018	118	153	1 455	34,2	13,9	17,8	29,4	20 174
2019	31 097	10 686	8 924	95	168	1 762	34,4	16,5	20,7	28,7	20 411
2020	31 623	9 768	8 306	348	129	1 462	30,9	15,0	18,4	26,3	21 855

Kaynak: TÜİK, İş Gücü İstatistikleri (2020)

hesaplanan günlük ortalama brüt kazancının %60'ıdır. İşçinin kısa çalışma ödeneği aldığı süre için genel sağlık sigortası primleri ödenmektedir. İŞKUR'un yayımladığı raporda belirttiği verilere göre 2020 yılında 3 milyon 743 bin 473 kişi, kısa çalışma ödeneğinden yararlanmıştır. Bu kişiler için toplam 29 milyar 515 milyon 374 bin 990 Türk lirası ödenmiştir. Bu ödeme miktarına, kişiler adına ödenen GSS primleri, Damga Vergisi ve işlem giderleri dâhildir. 2020 yılında başvuran kişi sayısı önceki yılların çok üzerindedir.

120 günden daha az sigortalı olduğu için kısa çalışma ödeneğinden yararlanamayacak olanlara veya işverenin işten çıkarma yasağı sebebiyle iş akdini sonlandıramadığı çalışanlara yönelik olarak da 2020 yılında İŞKUR tarafından nakdi ücret desteği uygulaması yapılmıştır. Bu kapsamdaki kişilere ücretsiz izne çıkarıldıkları veya işsiz kaldıkları dönem için İşsizlik Sigortası Fonu'ndan ve İŞKUR tarafından asgari ücretin üçte biri kadar ödeme yapılmıştır. Bu uygulama işten çıkarma yasağı devam ettiği sürece üç ayda bir uzatılarak sürdürülmüştür. İŞKUR 2020 Faaliyet Raporu'nda belirtildiği üzere 2020 yılında 2 milyon 291 bin 754 kişiye toplam 7 milyar 225 milyon 653 bin 409 TL nakdi ücret desteği ödemesi yapılmıştır. Buna göre Türkiye'de 2020 yılında ücretsiz izne çıkan ve fiilen işsiz olan yaklaşım 2 milyon kişi bulunmaktadır.

Uzaktan Çalışma

Son bir yılda salgın koşullarında tüm dünyada ve Türkiye'de çalışma örüntüleri ve alışkanlıklarında çok kapsamlı değişimler gerçekleşti. Aslında otomasyon ve bilişim imkânlarının gelişmesi ile birlikte bir süredir gündemde olan evden veya uzaktan çalışma bir anda tüm dünyada önemli bir seçeneğe dönüştü. Salgının başlaması ile birlikte gündeme gelen kısıtlamalar, sokağa çıkma yasakları bazı sektörler ve işler için uzaktan çalışmayı zorunlu hâle getirdi. Eğitim büyük oranda online ortama taşınırken, bankacılık ve benzeri hizmet sektörleri uzaktan çalışmaya başladı. Ayrıca mağazacılık, restoran, satış, pazarlama gibi sektörlerde de de buna bağlı olarak yeni çalışma biçimleri ortaya çıkmaya başladı.

Tabii olarak her iş ve meslek uzaktan çalışmaya müsait değildir. Uzaktan çalışma potansiyeli, her meslekte üstlenilen faaliyetlerin karışımına ve bunların fiziksel, mekânsal ve kişilerarası bağlamına bağlıdır. Bir faaliyetin uzaktan yapılabilirliğini bir işçinin bu görevi yerine getirmek için başkalarıyla etkileşime girmek veya işe özgü makine veya ekipmanı kullanmak için sahada fiziksel olarak bulunmasının gerekliliği önemli ölçüde etkilemektedir. Sabit ekipman kullanımını gerektiren birçok fiziksel veya manuel aktivite uzaktan yapılamamaktadır. Bunlar arasında bakım işleri, makine, laboratuvar ve ekipman kullanma ve mağazalardaki müşteri işlemleri yer almaktadır. Öte yandan bilgi toplama ve işleme, başkalarıyla iletişim, öğretme ve danışmanlık ve verileri kodlama gibi faaliyetler uzaktan yapmaya daha müsaittir.

Genel olarak eğitimli ve yüksek beceri gerektiren işlerin yarısından fazlası uzaktan çalışma ile gerçekleştirilebilirken düşük eğitimli iş gücünde bu oran beşte birlere kadar düşmektedir. Bu anlamda ISCO 08 ana gruplarına göre baktığımızda sırasıyla yöneticiler ve profesyoneller işlerinin %70'ten fazlasını ve büro hizmetlerinde çalışanlar işlerinin %70'e

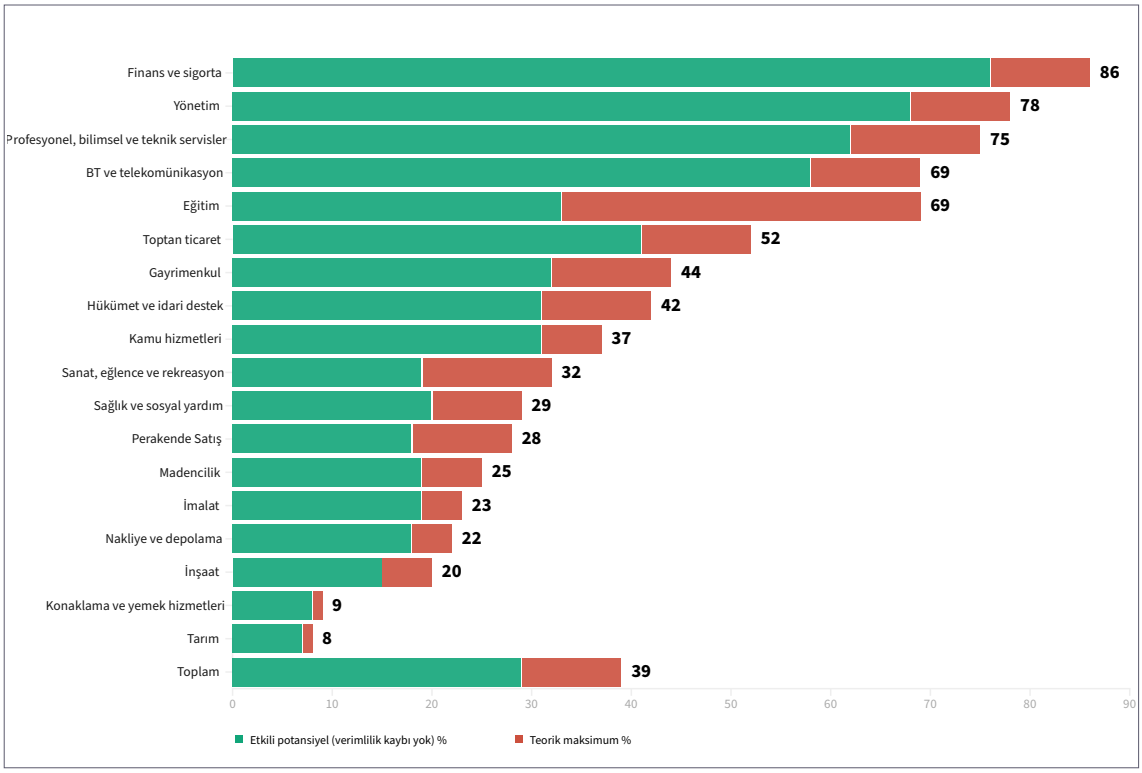

Şekil 59. ABD'de İşlerin Uzaktan Yapılabilme Dizeyi

Kaynak: Mckinsey (2020)

yakınını uzaktan çalışarak yapabilmektedirler. Bu grubu takiben teknisyenler işlerinin %40'ını hizmet ve satış elemanları %25'ini, tesis ve makine operatörleri %15'ini, nitelikli tarım, ormancılık ve su ürünleri çalışanları %10'unu uzaktan çalışarak yapabilmektedirler. Bu anlamda en dezavantajlı grup nitelik gerektirmeyen işlerde çalışanlar ve sanatkârlar ve ilgili işlerde çalışanlar en düşük düzeyde işlerini uzaktan yapabilmektedirler. Bu anlamda genel olarak bir iş zihinsel emeğe ne kadar yakında uzaktan çalışmaya da o kadar yatkındır. Sektörler açısından da baktığımızda uzaktan çalışmaya en yatkın sektörler sırasıyla eğitim, mesleki bilimsel ve teknik faaliyetler ve bilgi işlem sektörleriyken uzaktan çalışmaya en az uygun olan sektörler de tarım, ormancılık ve balıkçılık, inşaat ve imalat sektörleridir.

Bu anlamda küresel düzeyde işlerin dağılımına bakıldığında bilgi ve hizmet ekonomisine geçiş yapmış olan gelişmiş ülkelerdeki çalışma ortamı ve işlerin uzaktan çalışmaya daha müsait olduğunu, bedensel ve düşük nitelikli işlerin yoğunlaştığı kalkınmamış ülkelerde ise işlerin uzaktan çalışmaya daha az uygun olduğu görülmektedir. Gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye ise bu anlamda orta sıralarda bulunmaktadır. Türkiye'de hizmet ve bilgi ekonomisine uygun yapılanan sektörlerde uzaktan çalışma daha sorunsuz bir biçimde uygulanabilirken genel olarak bu hususta bir sorun yaşanmıştır.

Türkiye'de işlerin küçük bir kısmı uzaktan çalışmaya uygun işlerdir. Bu anlamda çalışma yaşamında mesleklerin payını gösteren grafiğe geri döndüğümüzde işlerin yaklaşık %35'inin uzaktan çalışmaya müsait işlerden oluştuğu görülmektedir.

Evden çalışma imkânı ile işin getirdiği kazanç arasında yakın bir bağlantı olduğunu gösteriyor. ABD'de yapılan bir araştırma, ge-

lir dilimlerinin en alt çeyreğinde (Alt %25) yer alan işçilerin yalnızca %9,2'sinin işi evden çalışmasına müsait iken bu oran sırasıyla ikinci çeyreklik gelir diliminde %20.1, üçüncü çeyreklik dilimde %37.3 ve en yüksek gelire sahip olan işlerde çalışanlarda ise %61,5 seviyesindedir. OECD tarafından yayımlanan Karantina Döneminde Uzaktan Çalışma Yeterliliklerinin Bölgelere Göre Maliyet Etkisi Raporu'na göre Birleşik Krallık'ta, Hollanda'da veya İsviçre'de çalışanların %40'tan fazla bir kısmının evden çalışması mümkünken, Türkiye'de çalışanların %21'inin evden çalışması mümkün. Bu oran OECD ortalamasının altında yer almaktadır. Raporda ayrıca sermayenin yoğun olduğu büyükşehirlerin, uzaktan çalışmaya daha uygun olduğunu ve bu bağlamda istanbul'un Türkiye ortalamsının 6 puan üstünde ve Doğu Anadolu'nun ise 6 puan atında yer aldığını göstermektedir. Bu anlamda uzaktan çalışma şehirlerin ulaşım ağlarından konut yapılanmasına internet sistemlerinden tüketim eğlence mekânlarına kadar çalıma hayatı ile ilgili her bir değişkeni etkileyecektir (Centre for Cities, 2020).

Uğur Aytun ve Cem Özgüzel, İLO'nun hesaplama yöntemini kullanarak yaptıkları analizde Türkiye'de de evden çalışmanın iş için gerekli beceri düzeyine göre değiştiğini belirtmektedir (2020). Buna göre dört yıllık üniversite mezunu ve üstü eğitim düzeyine sahip çalışanlar işlerinin ortalama %50'sini evden yürütebilirken, bu oran en düşük eğitimli iş gücünde %17'ye düşmektedir. Aytun ve Özgüzel, uzaktan çalışma durumunda eşitsizliklerin arttığını ve bu işlerin bölgeler arasında da eşitsiz dağıldığını göstererek olası bir bölgesel eşitsizliğe de vurgu yapmaktadırlar.

Aslında *uzaktan çalışma*, *yarı zamanlı çalışma* uzunca bir süredir dünyanın gündeminde olan bir olgudur. Özellikle gelişmiş ekonomilerde bu eğilim çoktandır kendisini göstermektedir. İş gücü hizmetler sektörüne kaydıkça ve bilgiye dayalı işler yoğunlaştıkça uzaktan çalışma imkânı da artmaktadır. Salgınla birlikte eğitim, danışmanlık ve pek çok büro işinde geleneksel alışkanlıkların kırılması uzaktan çalışmanın yaygınlaşması için tetikleyici bir unsur olacaktır. Bu anlamda Türkiye'de işlerin %17'sinin tarımda, %27'sinin sanayide olması ve hizmetlerde de bedensel yoğunluklu mekân bağımlı işlerin yoğunlukta olması Türkiye'nin bu dönüşüme henüz hazır olmadığını göstermektedir.

Sonuç: Çalışma ve İstihdam Açısından Çalkantılı Bir Yıl

2020 yılında dünyayı etkisi altına alan COVID-19 salgını, Türkiye'de de çalışma hayatı ve istihdamda yoğun ve kapsamlı etkiler meydana getirmiştir. Salgına karşı alınan önlemler çalışma hayatında kesintilere meydana getirmiş ve pek çok işin yapılış biçimi farklılaşmaya başlamıştır. Küresel düzeyde hareketliliğin çok ciddi bir biçimde sekteye uğradığı bu dönemde turizm ve sağlık başta olmak üzere tüm sektörler önemli ölçüde etkilenmiştir. Bir dönem özellikle küresel mal ve hizmet tedariklerinde yaşanan aksaklık piyasaları ciddi bir biçimde sorunlarla karşı karşıya getirmiştir. Bu dönemde ülkemizde de hükûmetin istihdamı korumak, çalışma hayatını sürdürmek ve ekonomik hayatı sekteye uğratmamak için aldığı tedbirler bugüne kadar karşılaşılmayan yeni durum ve etkenleri tanımamıza yol açmıştır.

Çalışma hayatında ve mesleklerde 2020 yılında yaşanan gelişmeleri her ne kadar bu yılın özel koşullarından bağımsız düşünemesek de aslında bir taraftan da ortaya çıkan neticelerin ve tezahürlerin önceki dönemlerin bir devamı olduğu da görülmektedir. Belki bazı değişkenlerde bir miktar daha yüksek veya düşük bir etki ortaya çıkmış olsa da aslında çalışma hayatında son yirmi yılın (özellikle son on yılın) trendlerinin devam ettiğini görmekteyiz. Bu anlamda eğilimleri özetleyecek olursak 2020 yılının çalışma ve meslekler açısından görünümü şu şekildedir:

- Ülkemizde nüfus artışına ve eğitimin genişlemesine paralel yeterli düzeyde bir istihdam oluşumu söz konusu değildir. Ekonominin yeni iş üretme kapasitesinde sorunlar devam etmektedir.
- Bununla birlikte ülkemizdeki yeni işler ileri bir ekonomiyi destekleyecek şekilde nitelikli emeği gerektirecek türden bir genişleme göstermemektedir. Aksine gittikçe orta düzey veya düşük düzeyli nitelik gerektiren işlerin sayısı daha fazla artmaktadır. Bunda ekonominin teknolojik düzeyi ve katma değer üretimi de etkilidir.
- Genç işsizliği ciddi ölçüde yüksektir ve artmaya devam etmektedir. Mecburi eğitim ve üniversite genişlemesi ile 15-30 yaş grubundaki gençlerin önemli bir kısmı eğitimdedir. Ancak bununla birlikte bu grubun istihdama katılımında büyük sorun bulunmaktadır. Bu grupta eğitim arttıkça işsizlik düzeyi artmaktadır. Dolayısıyla genç işsizliği sorunu katlanarak devam etmektedir.
- Kadınların iş gücüne katılımının hâlâ düşük olduğu görülmektedir. Bu oran tarım dışı alanlarda %20'lerdedir. Kadınların iş hayatına ve istihdama katılımı bir dönem hızlı bir gelişme gösterse de son yıllarda potansiyel iş imkânlarının azalmasından da kaynaklı bir biçimde bu oran düşmektedir. Kadınların iş hayatına katılmaması pasif nüfusu artırmakta ve iktisadi kaynakların dağılımını sorunlu hâle getirmektedir.
- Ülkemizde istihdamda tarımın payı istenilen seviyeye gerilememiş olsa da düşmeye ve hizmetler sektörünün payı da yükselmeye devam etmektedir. Bu anlamda tarımdaki iş gücünün görece yüksek oluşu kayıt dışılık, katma değerin düşüklüğü, yeni iş alanlarının oluşmaması gibi sorunlara da kaynaklık etmektedir. Öte yandan hizmetler sektörünün genişleyen kısmı teknoloji yoğun alanlar değil aksine emek yoğun ya da orta düzey nitelik gerektiren kısımlardır. Bu da ekonomik büyüme ve istihdam oluşturma açısından yeterli kaynağın oluşumunu engellemektedir.
- COVID-19 salgınının iş gücü ve istihdam üzerindeki olumsuz etkisi henüz tam anlamıyla görülememiştir. Bunda alınan yaygın kamusal tedbirler ve verilen desteklerin de etkisi bulunmaktadır. Özellikle yıl boyunca işten çıkarma yasağı 2020'deki istihdam ve işsizlik verilerini anlaşılması ve yorumlanması güç bir hâle getirmiştir.
- 2020 yılında işsizlik çok az da olsa düşüş göstermiştir. Ancak bu rakam yanıltıcıdır. Zira istihdama katılım da yaklaşık 2 milyon 786 bin kişilik bir artış göstermiştir. Uzun bir zaman sonra 2020'de ilk defa istihdama dâhil olan çalışma çağındaki nüfusun oranı dahil olmayan nüfustan daha az olmuştur.
- COVID-19 salgını kapsamında hükûmet tarafından alınan tedbirler işverene ve

işçilere yönelik verdiği destekler sürecin istihdamın üzerindeki kısa vadeli etkilerini kısmen azaltmıştır. Ancak muhtemelen 2021 yılında salgının istihdam üzerindeki kalıcı ve uzun vadeli etkileri belirginleşmeye başlayacaktır.

- Çalışma hayatında dijitalleşme ile birlikte gündeme gelen ve gittikçe artan uzaktan çalışma COVID-19 salgını ile birlikte çok önemli bir alternatif olmaya başlamıştır. Gelişmiş ekonomilerde işlerin yarıya yakını uzaktan çalışmaya uygunken Türkiye'de işlerin yalnızca beşte biri uzaktan çalışmaya uygundur. Ayrıca işlerin ve işletmelerin dijital altyapısı da henüz bu husustaki talepleri karşılayabilecek ölçüde gelişmemiştir. Eğitimden finansa, büro işlerinden resmî işlemlere kadar fiilî bir durum olarak uzaktan çalışma durumu ortaya çıksa da işlerin akışı ve verimlilik açısından istenilen neticeler elde edilebilmiş değildir. 2020 yılı aynı zamanda uzaktan çalışmaya hazırlıksız yakalanılan bir yıl olarak kayda geçmiştir.

Genel Değerlendirme

1980'lerden itibaren yaşanan sanayi sonrası dönüşüm ve küreselleşme ile birlikte ülkelerin sektörel yapıları farklılaşmaya başlamıştır. Bu anlamda sanayinin Güney Doğu Asya'ya kaydığını gelişmiş ülkelerde de hizmetler sektörünün öne çıkmaya başladığını görmekteyiz. İşlerin bu küresel kayışı Türkiye'yi de önemli ölçüde etkilemiştir. Ayrıca 2000'lü yıllardan itibaren kendisini gösteren ekonomideki dijitalleşme de bu anlamda önemli bir etki oluşturmaktadır. Hizmet sektörünün yükselişi, işlerin ve mesleklerin önemli değişimler yaşamasına neden olmuştur. Ülkemizde hizmetler sektörünün baskınlığı artmaya devam etse de bu niceliksel artışın niteliksel gelişmelerle beslenmesi gerekmektedir. Ülkemizdeki teknolojik düzeyi yüksek ve katma değer üreten işlerin daha fazla gelişmesi için hükûmet programlarının oluşturulması ve dönüşüm projelerinin hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Son birkaç yılda iş gücü nitelik uyuşmazlığı kendisini iyice belirgin bir biçimde göstermektedir. Bunda eğitimdeki gelişmeleri ile ekonominin birbirini desteklememesi etkilidir. Daha eğitimli bir genç nüfusun niteliklerine uygun işleri üretmede sorunlar söz konusudur. Bunun çözülebilmesi için eğitim planlaması ile istihdam programlarının uyumlu hâle getirilmesi gerekmektedir.

Ülkemizde istihdama katılımın genişletilmesi önemli bir sorundur. Son yıllarda olumlu bir yönde seyreden istihdama katılımın 2020 yılında çok ciddi bir düşüş göstermesi üzerinde odaklanılmalı ve çözümler üretilmelidir. Artan düzeyde genç işsizliği bir süre sonra istihdama katılmama sorununu beraberinde getirmekte ve böylece sorun yapısallaşmaktadır. Bu anlamda ayrıca eğitimli kadın nüfusun istihdama katılımı için özel politikalar gerekmektedir.

COVID-19 salgını sürecinde alınan tedbirler istihdam üzerindeki baskıları kısa vadede dengelemiş olsa da uzun vadede ortaya çıkacak değişim ve bozulmalar için yapısal tedbirler alınması gerekmektedir. Salgın nedeniyle 3 milyon 728 bin eşdeğer iş kaybı gerçekleşmiştir. Bu anlamda küresel salgın işlerdeki kırılganlığı artırmış, her düzeydeki eşitsizliği tetiklemiştir. Artan iş kaybı ve emeğin değersizleşmesi bir süre sonra başa çıkılamaz bir yoksulluk üretmeden dengelenmelidir.

CUMHURİYET MERKEZ BANKASI
5
5
BEŞ
TÜRK LİRASI
14 OCAK 1970 TARİH VE 1211 SAYILI
KANUNA GÖRE ÇIKARILMIŞTIR
BAŞKAN
BAŞKAN YARDIMCISI
50
BAŞKAN
BAŞKAN YARDIMCISI

COVID-19 SALGINI BAĞLAMINDA TÜRKİYE EKONOMİSİ

Taha Eğri

Kırklareli Üniversitesi

Salgının etkileri mikro düzeyde incelendiğinde ana akım iktisadın en basit düzeyde ekonomik faaliyet akışı oluşturduğu; üretim faktörü olarak emeğini sunan hane halkı ile hane halkının ihtiyacı olan mal ve hizmetler ile üretim faktörü gelirini karşılayan işletmeler ilk düzeyde dikkate alınabilir. Salgının makro düzeyde etkileri Ocak-Mart döneminde Çin ekonomisi durmaya yakın noktaya gelmesiyle dalga dalga oluşmaya başlamıştır. Üretimdeki bu ciddi yavaşlama gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere dünya ekonomisini etkisi altına almıştır. Salgının Türkiye'ye etkisinde ise arz ve talep tarafında yaşanan şoklar, tüm ülkeleri etkisi altına almıştır. Salgınla mücadele için alınması zorunlu olan kapanma politikaları hem üretimi hem de tüketimi etkileyerek iktisadi anlamda ağır bir faturanın çıkmasına sebep olmuştur. Türkiye'de ilk vakanın 11 Mart 2020 tarihinde duyurulması ve kısıtlama kararlarının alınmasından kısa bir süre sonra ekonomide meydana gelecek zararların minimize edilmesi amacıyla ilk destek paketi açıklanmıştır. Salgınla mücadelede piyasaların korunması için bir diğer politika aracı da para piyasası düzenlemeleri olmuştur.

SALGIN DÜNYA EKONOMİSİNİ NEDEN, HANGİ YOLLARLA ETKİLEDİ, SALGININ SONUÇLARI NE OLDU?

TÜRKİYE EKONOMİSİ VE COVID-19 KRİZİ

SALGIN BAĞLAMINDA ALINAN İKTİSADİ ÖNLEMLER

PARA POLİTİKASI KARARLARI VE KREDİ KULLANIM DURUMU

Salgın Dünya Ekonomisini Neden, Hangi Yollarla Etkiledi, Salgının Sonuçları Ne Oldu?

Günümüzden yaklaşık bir asır önce ülkeler sadece savaşlarla değil aynı zamanda İspanyol nezlesi veya İspanyol hastalığı olarak adlandırılan bir çeşit mutant, influenza A virüsü ile başa çıkmaya çalışıyorlardı. Bunun yanı sıra tifüs, kolera gibi bulaşıcı hastalıklar da özellikle askerlerin ve göçmenlerin etkisiyle sınırdan sınıra taşınmaktaydı. Her ne kadar İspanyol nezlesinin çıkış yeri Güneydoğu Asya olarak gösterilse de ilk klinik bulguların Amerika Birleşik Devletleri vatandaşı askerlerde gözlemlendiği bilinmektedir. İspanyol nezlesi ABD'li askerlerden savaş sırasında ölen askerlerinin %80'inin bu virüs sebebiyle hayatlarını kaybettikleri iddia edilmektedir. 2020 yılının ilk aylarına gelene kadar salgın hakkında sansürsüz bilgilerin paylaşıldığı İspanyol basını nedeniyle adını alan virüsün etki alanı ve süresi son yüzyılda görülen bulaşıcı hastalıklar arasında belki de en etkilisiydi (Türk Toraks Derneği, 2020; Yolun ve Kopar, 2015, s. 1099).

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren içerisinde yaşadığımız modern dünya farklı bir şekil almaya başlamış ve *küreselleşme* kavramı ortaya çıkmıştır. Akademik literatürde tartışmaların yer almaya başladığı 1960'lı yıllardan içinde bulunduğumuz döneme kadar gündemimizde yer alan kavram ne Aşırı küreselleşmecilerin iddia ettikleri kadar tamamen ulus devletleri yok etmiş ne de şüphecilerin savundukları gibi eski bir olgu olmadığı ortaya çıkmıştır (Held, 1999, s. 3-10). İnsanı ve ekonomiyi merkeze alarak dönemin şartlarına göre şekillenmiştir. Bu durum yaşanılan COVID-19 salgınına ait krizde de kendini göstermiştir. İnsan, sermaye ve mal ile hizmet hareketliliğinin son olarak şekillendiği durum, özellikle üretimin kaymış olduğu bir bölgeden hava, kara ve deniz yolları ile dünyanın geri kalanına gelişmiş düzeyi fark etmeksizin nasıl yayılabildiğini gözler önüne sermiştir.

Dünya ve ülke ekonomilerine tesir eden etmenler hayal edildiğinde zihinlerde soyut imgeler, kuruluşlar yer alabilmektedir. Örneğin; enflasyon canavarı tabiri enflasyon olayını, etkilerini ve sonuçlarını zihinlerde dinozor benzeri bir yaratık ile bağdaştırmakta ve soyutlaştırmakta hatta insan eyleminden uzaklaştırmaktadır. Ancak ekonominin oluşum nedeni insandır ve iktisadi eylemler ve politikalar insan içindir. Bu sebeple bireyin ve toplumun sağlığını ve var oluşunu doğrudan etkileyen salgın, ekonomik alanın her boyutunda kendini hissettirmiştir. Birey sağlıklı olmazsa, basit bir ekonomik dille, arzı ve talebi dolayısıyla mikro ve makroekonomiler bu doğrultuda şekillenecektir. Ayrıca bu kriz, doğuşu ve yapısı ile son dönem krizlerden ayrılmaktadır. Ekonomilerde; ulaşım, lojistik, gıda ile sağlık ve turizm gibi hizmet (insanla temasın yoğun olduğu kuaför hizmetleri vb.) sektörleri üzerinde eş zamanlı olumsuz etkiler yaratmıştır. Küresel ekonomide hem arz hem de talep yönlü etkiler yaratmış ve şok etkisi daha büyük olmuştur (Eğri ve Doğaner, 2020). Sosyal mesafe zorunluluğundan karantinaya bireyden başlayarak; duran üretim, borçluluk artışları, işsizlik sorunlarıyla ülke ekonomileri ve son tahlilde dünya ekonomisi salgından etkilenmiştir. Mayıs 2021 itibariyle yaklaşık 156 milyon kişiye hastalık bulaşmış, maalesef 3.26 milyon ölümle sonuçlanmıştır (Worldometer, 2020).

Salgının etkileri mikro düzeyde incelendiğinde ana akım iktisadın en basit düzeyde ekonomik faaliyet akışı oluşturduğu; üretim faktörü olarak emeğini sunan hane halkı ile hane halkının ihtiyacı olan mal ve hizmetler ile üretim faktörü gelirini karşılayan işletmeler ilk düzeyde dikkate alınabilir. 2008 Küresel Ekonomik Krizi ile karşılaştırıldığında en zor dönemden geçen emek faktörü ve dolayısıyla hane halkı ve birey için özellikle söz konusu salgın ciddi sorunlar yaratmıştır. Salgının ilk üç ayı düşünüldüğünde 2008 Krizi'ne kıyasla çalışma saatleri 10 kata kadar azalmış ve iş kayıpları yaşanmıştır (OECD, 2020)our jobs and education, our businesses, financial markets and economies.""container-title":"OECD","language":"en","title":"-Tackling the coronavirus (COVID-19.

Salgının makro düzeyde etkileri Ocak-Mart döneminde Çin ekonomisi durmaya yakın noktaya gelmesiyle dalga dalga oluşmaya başlamıştır. Üretimdeki bu ciddi yavaşlama gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere dünya ekonomisini etkisi altına almıştır. Uluslararası ticarette salgın etkileyene kadar gözden kaçan bir husus gelişmiş ülkelerin düşük katma değerli malların ülke dışında üretilmesini izin vermeleri, belki de ülke vatandaşlarının ve politika yapıcıların beklemedikleri biçimde, bazı temel malların arz zincirindeki bozulma sonucunda iç piyasalarına sunulamamasıyla sonuçlanmıştır. Gelişmiş ülkeler sadece Çin ile sınırlı kalacağını inandıkları salgın sebebiyle söz konusu malların taleplerini ilk aşamada diğer gelişmekte olan ülkelere kaydırmışlardır. Ancak salgın küresel bir mahiyet kazanınca bulaşma riski ve çeşitli nedenlerle bu talepler iptal edilmeye başlanmıştır (Eğri, 2020b). Bu noktada iktisadi işbirlikleri ve bütünleşmeler yapıcı bir rol oynamaktan uzak kalmış hatta sonrasından korumacılık politikalarından sıklıkla bahsedilmesine sebebiyet verecek şekilde, özellikle tıbbi malzemeleri, söz konusu malları kaçırmaya varacak, beklenmedik davranışlar sergilemişlerdir (NTV, 2020).

Türkiye Ekonomisi ve COVID-19 Krizi

2020 yılı kuşkusuz COVID-19 salgını ve onun doğurmuş olduğu ekonomik krizlerle tarih sayfasında büyük harflerle yerini almıştır. Arz ve talep tarafında yaşanan şoklar, tüm ülkeleri etkisi altına almıştır. Salgınla mücadele için alınması zorunlu olan kapanma politikaları hem üretimi hem de tüketimi etkileyerek iktisadi anlamda ağır bir faturanın çıkmasına sebep olmuştur. Bu süreçte devletlerin kendi iç şartlarına bağlı olarak uyguladıkları kısıtlamalar da farklı düzeylerde seyretmiştir. Bu kısıtlamaların ortaya çıkardığı faturanın zararlarından kaçınmak için kamu tarafında ciddi ekonomik destek paketleri açıklanmıştır.

Oxford Üniversitesi tarafından hazırlanan *sıkılık endeksi*, ülkelerin almış olduğu kısıtlama önlemlerini 20 başlıkta değerlendirmektedir. Aşağıdaki şekilde yer aldığı üzere bu endekse göre Türkiye hiçbir zaman 90 skoruna erişmemiş ancak çoğu zaman değerlendirmeye alınan 182 ülkeye göre medyan üzerinde bir endeks skoruna sahip olmuştur. Yaz aylarında vaka sayılarının düşüşüyle yaşanan gevşemenin etkileri de şekilde yer almaktadır.

Diğer taraftan, Google tarafından hazırlanan hareketlilik verileri de kısıtlamaların etkilerini göz önüne sermektedir. Mart-Nisan 2020 tarihinde salgın öncesine göre konutlar ha-

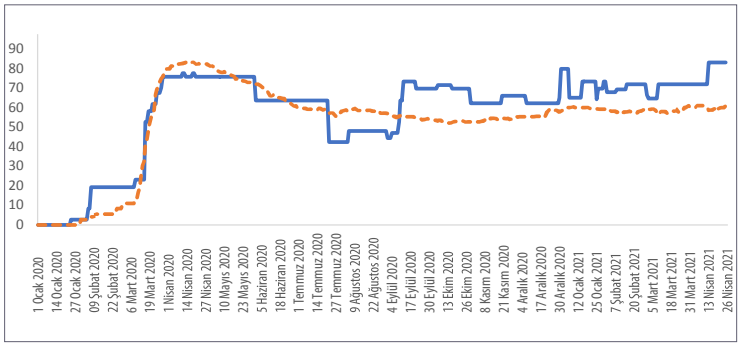

Şekil 60. Sıkılık Endeksi: Türkiye*

Kaynak: Thomas Hale, Noam Angrist, Rafael Goldszmidt, Beatriz Kira , Anna Petherick, Toby Phillips, Samuel Webster, Emily Cameron-Blake, Laura Hallas, Saptarshi Majumdar, and Helen Tatlow (2021). "A global panel database of pandemic policies (Oxford COVID-19 Government Response Tracker)."

* Sıkılık endeksi, okul ve iş yeri kapatmaları, yurt içi ve uluslararası seyahat kısıtlamaları, tanı testi politikası dâhil olmak üzere 0'dan 100'e kadar bir değere göre ölçeklendirilen dokuz kategoriye dayalı bir bileşik göstergedir.

riç tüm kategorilerde %80'lere varan bir düşüş yaşanmıştır. Yaz aylarının getirmiş olduğu açılma parklara ve bahçelere doğru olan hareketlilikte salgın öncesine göre %70'ler oranında bir artış getirmiştir. 2021'in ilk dört ayında ise market ve eczanelere salgın öncesine göre daha fazla gidildiği ve konutlarda bulunma süresi arttığı görülmektedir. İktisadi açısından değerlendirdiğimiz de ise perakende sektörü ve iş yerlerine yönelik hareketin hâlen salgın öncesine göre çok düşük olduğu ve ekonomik hareketin hâlen zayıf olduğunu söylemek mümkündür. Kuşkusuz uzaktan çalışma yöntemi iş yerlerindeki kaybı azaltsa da perakende sektörü için problemler devam etmektedir.

Kısıtlamaların getireceği ekonomik darbenin küresel anlamda ekonomileri aşağıya doğru çekeceği düşüncesi salgının başlarında hâkim olmuştur. OECD'nin veya diğer uluslararası finansal kuruluşların yaptıkları tahminlerde, küresel çıktının ilk çeyrekte %7-8 oranında azalacağı, yılsonunda ise içerisinden geçtiğimiz izolasyonun süresine göre %2 ila %4 arasında bir daralmanın ekonomileri beklediği öngörülmüştür. Bu bağlamda, IMF Türkiye ekonomisinin de %5 oranında daralacağını tahmin etmiştir. Fakat ikinci çeyrekte ciddi bir daralma meydana gelse de yıl sonu itibariyle GSYH %1,8 büyüme kaydetmiştir. Alınan önlemler ve destek paketleriyle büyüme alanında önemli bir toparlanma yaşanmıştır. Ancak diğer taraftan enflasyon ve kamu borçlanması konusunda bozulma ve hedeften sapmalar ortaya çıkmıştır. Raporun "2020 Makroekonomik Görünüm" başlıklı bölümünde görüleceği üzere büyüme tarafı olumlu iken özellikle enflasyon alanında ciddi sorunlar yaşanmıştır. Diğer taraftan pozitif büyümeye rağmen istihdam konusunda da problemler yaşanmaktadır. Lütfi Sunar tarafından kaleme alınan analiz bölümünde detaylı olarak tartışıldığı üzere, 2020 yılında iş gücüne katılım oranında önemli bir azalma yaşanmıştır. Bu düşüş, işsizlik verilerini perdelemiştir. İş gücündeki azalma ve işten çıkarma yasağı dolayısıyla 2020 yılında istihdam piyasasında ekonomik krizin etkileri bir nevi ertelenmiştir. Salgının makroekonomik göstergeler üzerinde en çok hissedilen diğer bir alanı da ödemeler bilançosu olmuştur. Dış ticarette yaşanan bozulmalara finansal hareketlerdeki çıkış da eklenince, 2019 yılında 6,8 milyar USD fazla veren cari denge, 2020'de 36,7 milyar USD açık vermiştir. Özellikle dış ticaret dengesi önemli ölçüde bozulmuş ve 2019'da -%29 olan dış ticaret açığı -%49 olarak gerçekleşmiştir. Dış talepteki daralma dolayısıyla ihracatımız azalırken ithalatımız da artış ortaya çıkmıştı ve açık %20 gibi yüksek bir oranda yükselmiştir. Ekonomi üzerindeki olumsuz durumu göstermek amacıyla verilen bu örnekler dışında, makroekonomik görünüm ve sektörel düzeyde yaşanan gelişmeler raporun diğer bölümlerinde detaylı olarak ele alındığından dolayı burada tekrar tartışılmayacaktır.

Türkiye millî gelirinin alt kalemlerine baktığımızda özel tüketim harcamalarının ilk

sırada geldiği görülmektedir. Yıllar içerisinde payı azalmış olsa da 2020 yılında toplam harcamaların %56,4'ü hane halkları tüketim harcamalarından oluşmuştur. Yatırım harcamaları %27,2 ve kamu kesimi harcamalarının payı ise %15,2 olarak gerçekleşmiştir. Diğer bir ifadeyle ekonominin talep tarafında hane halkı harcamalarının payı önemli bir kalemi oluşturmakta ve krizler dolayısıyla yaşanan düşüş ekonomi üzerinde derin etkiler bırakabilmektedir. Aşağıda yer alan Şekil 62'de ana harcama kalemlerinin son üç yıllık değişim oranları gösterilmiştir. Salgının 2020 yılı için talep tarafında bıraktığı etkileri görmek mümkündür. İlk çeyrekte henüz vakaların görünmemesi ve kısıtlamalar olmaması dolayısıyla pozitif artışların olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, mart ayında çıkan ilk vaka ve arkasından alınan önlemler ikinci çeyrekte hızlı bir düşüş yaşanmasına sebep olmuştur. Özel tüketim 9,6 ve kamu harcamaları 2,1 puan gerilemiştir. Özellikle hanehalkı harcamalarındaki bu gerilemenin de etkisiyle millî gelir ikinci çeyrekte 10,3 oranında daralmıştır. İlerleyen kısımlarda detaylarını tartışacağımız önlemlerin de etkisiyle üçüncü ve dördüncü çeyrekte özel harcamalardaki hızlı yükseliş, yıl sonunda millî gelirin %1,8 oranında büyümesini sağlamıştır.

Diğer taraftan, hem 2019 yılındaki iktisadi sorunlar hem de salgının etkileri nedeniyle uygulanan genişletici politikalar kamu kesiminin borç yükünü artırmıştır. Aşağıdaki şekilde de görüleceği üzere özellikle iç borç kaleminde artış trendine girilmiştir. 2008 Küresel Finans Krizi'ndeki değerden daha yüksek bir oranda kamu kesiminin iç borçlanmaya gittiği görülmektedir. Toplam net iç borç millî gelirin %6,2'sine ulaşmıştır. Diğer gelişmekte olan ülkelerle karşılaştırıldığında yüksek bir oran olmasa da uzun süredir sürdürülen bütçe disiplini politikası konjonktürel etkilerle terkedilmiştir.

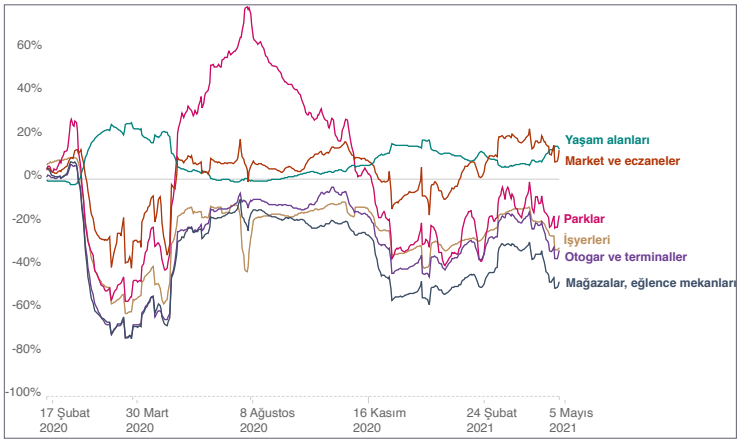

Şekil 61. Salgının Başından Buyana Ziyaretçi Sayılarının Değişimi, Türkiye

Kaynak: Google COVID-19 Toplumsal Hareketlilik Trendleri

Salgın Bağlamında Alınan İktisadi Önlemler

Türkiye'de ilk vakanın 11 Mart 2020 tarihinde duyurulması ve kısıtlama kararlarının alınmasından kısa bir süre sonra ekonomide meydana gelecek zararların minimize edilmesi amacıyla ilk destek paketi açıklanmıştır. "Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi" adıyla

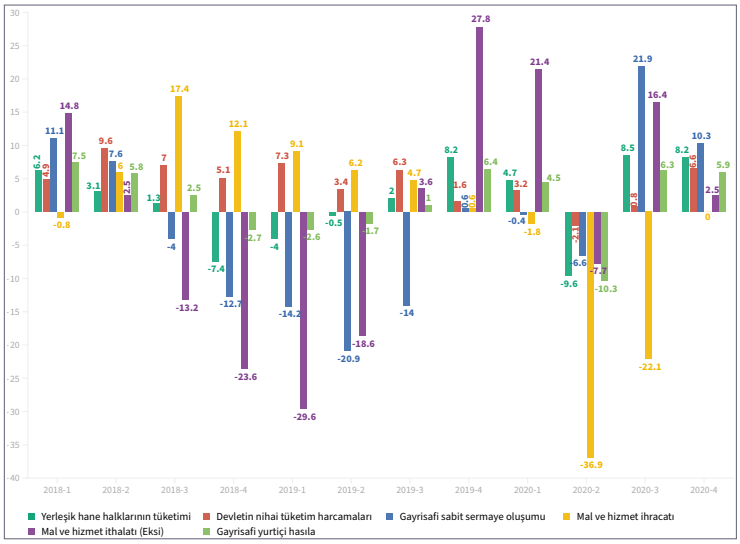

Şekil 62. Ana Harcama Kalemlerinin Son Üç Yıldaki Değişimi

Kaynak: TÜİK

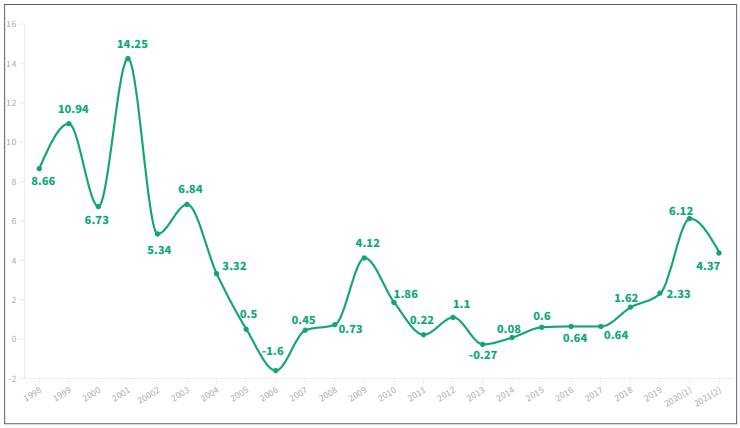

Şekil 63. İç Borç/Alacak (net)

Cumhurbaşkanı tarafından açıklanan paket ile toplam 100 milyar TL tutarında desteğin farklı kalemler altında ilgililere verileceği ilan edilmiştir. Yirmi bir madde hâlinde ilan edilen planla üretim sektöründe perakendeye, turizmden emek piyasasına kadar geniş bir yelpazede destek kalemleri açıklanmıştır. İlan edilen desteklerle özellikle firmaların nakit akışları, istihdamda süreklilik ve sosyal desteklerin öne çıktığı görülmektedir.

- Perakende, AVM, demir-çelik, otomotiv, lojistik-ulaşım, sinema-tiyatro, konaklama, yiyecek-içecek, tekstil-konfeksiyon ve etkinlik-organizayon sektörleri için Muhtasar ve KDV tevkifatı ile SGK primleri Nisan, Mayıs ve Haziran ödemeleri 6'şar ay ertelenecek.
- Konaklama vergisi Kasım ayına kadar uygulanmayacak.
- Otel kiralamalarına ilişkin irtifak hakkı bedelleri ve hasılat payı ödemeleri Nisan, Mayıs ve Haziran ayları için 6 ay süreyle ertelenecek.
- İç havayolu taşımacılığında 3 ay süreyle KDV oranı %18'den %1'e indirilecek.
- COVID-19 salgınıyla ilgili tedbirlerden etkilendiği için nakit akışı bozulan firmaların bankalara olan kredi anaparaları ve faiz ödemeleri asgari 3 ay öteleneceği ve gerektiğinde bunlara ilave finansman desteği sağlanacak.
- İhracattaki geçici yavaşlama sürecinde kapasite kullanım oranlarının korunması amacıyla ihracatçıya stok finansmanı desteği verilecek.
- Bu dönemde işlerinin olumsuz etkilendiğini beyan ederek talepte bulunan esnaf ve sanatkârların Halkbank'a olan kredi borçları, Nisan, Mayıs ve Haziran anapara ve faiz ödemeleri 3 ay süreyle ve faizsiz olarak ertelenecek.
- Kredi Garanti Fonu limiti 25 milyar liradan 50 milyar liraya çıkartılacak, kredilerde öncelik gelişmelerden olumsuz etkilendiği için likidite ihtiyacı oluşan ve teminat açığı bulunan firmalar ile KOBİ'lere verilecek.
- Vatandaşlar için uygun ve avantajlı şartlarda sosyal amaçlı kredi paketleri devreye alınması teşvik edilecek.
- 500 bin liranın altındaki konutlarda kredilendirilebilir miktar %80'den %90'a çıkartılacak, asgari peşinat %10'a düşürülecek.
- Virüsün yayılmasına karşı alınan tedbirlerin etkisiyle Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında temerrüde düşen firmaların kredi siciline "mücbir sebep" notu düşülmesi sağlanacak.
- Stopaj gibi kaynağında yapılan kesintilerin ödemelerini içeren muhtasar beyannamelerin süreleri 3 ay ertelenecek.
- Asgari ücret desteği devam edecek.
- Mevzuattaki esnek ve uzaktan çalışma modellerinin daha etkin hale getirilmesi temin edilecek.

- *Kısa çalışma ödeneği* devreye alınacak, bundan faydalanmak için gereken süreçler kolaylaştırılacak ve hızlandırılacak. Böylece faaliyetine ara veren iş yerlerindeki işçilere geçici bir gelir desteği verirken, işverenlerin de maliyeti azaltılmış olacak.
- En düşük emekli maaşı 1.500 liraya yükseltilecek.
- Emeklilerin bayram ikramiyesi Nisan ayı başında ödenecek. Yine emeklilerin maaş promosyon ödemelerinin de şubelere gitmelerine gerek kalmaksızın, doğrudan hesaplarına yatırılması sağlanacak.
- Aile, Çalışma ve Sosyal Politikalar Bakanlığının belirlediği kriterlere göre ihtiyaç sahibi ailelere yapılacak nakdi yardımlar için ilave 2 milyar liralık bir kaynak ayrılacak.
- İstihdamdaki sürekliliği temin etmek amacıyla 2 aylık telafi çalışma süresi 4 aya çıkartılacak.
- Küresel tedarik zincirlerindeki aksama ihtimaline karşı hem üretimde hem de perakende de belirlenen önceliklere göre alternatif kanallar geliştirilecek.
- Tek başına yaşayan 80 yaş üstü yaşlılar için sosyal hizmet ve evde sağlık hizmetlerinden oluşan periyodik takip programı devreye alınacak (TCCB, 2020).

İlan edilen bu destek paketiyle özellikle KOBİ'lerin nakit akışlarının sağlanması, vergi ve borç ödemelerinin ötelenmesiyle olası bir iflastan korunması amaçlanmıştır. Diğer taraftan işten çıkarma yasağı ve kısa çalışma ödeneği aracı kullanılarak emek piyasasında ani bir işsizlik dalgasının önüne geçilmiştir. Diğer taraftan kamu bankaları yoluyla kredi imkânları genişletilmiş ve böylelikle daralan ekonomiye sıcak para girişi sağlanmıştır. İlk destek paketinde açıklanan politikalara genel olarak baktığımızda, vergi ve ödemeler, çalışanlar ve emekliler ile bankacılık sektörü olarak üç başlıkta özetlemek mümkündür. Vergi ertelemeleri, mücbir sebep hâlinden yararlanan mükellef kapsamının genişletilmesiyle turizm sektörü ve yerel yönetimlere dair ödemelerin ötelenmesi söz konusu olmuştur. Bankacılık sektöründe uygulanan destek ve kredi ödemelerindeki ertelemeler de özellikle KOBİ'ler için kullanılan bir destek haline gelmiştir. Diğer taraftan, çalışma hayatı ve emeklilerin desteklenmesi amacıyla hayata geçirilen politikalarla da sosyal desteklerin sağlanması amaçlanmıştır. Sosyal destekler kapsamında hanelere Ağustos 2020'den itibaren üç faz hâlinde 1.000'er lira destek verildi, en düşük emekli aylığı 1.500 liraya yükseltildi. Aylık geliri 5.000 liradan az olanlara temel ihtiyaç desteği ve kredi imkânı tanınmıştır.

Kuşkusuz salgın düşük gelirli kesimi daha fazla etkilemiştir. Yaşanan gelir kayıplarının bu hanelerdeki etkisi daha yüksek olmaktadır. Hükûmet tarafından "Sosyal Koruma Kalkanı" başlığı altında ilan edilen desteklerle bir yıl içerisinde, Mart 2021 itibariyle, 60 milyar TL destek sağlanmıştır. Bakanlık sitesinde hazırlanan aşağıdaki tabloya göre en büyük ödeme kalemi 30 milyar TL ile kısa çalışma ödeneği olmuştur. Mart 2021 tarihinde sona eren kısa çalışma ödeneği uygulaması artan vaka sayıları ve normalleşmenin gecikeceğinin anlaşılması üzerine yeniden hayata geçirilmiştir. Nakdi ücret ve işsizlik ödeneğiyle birlikte çalışanlara sosyal kalkan içerisinde 45 milyar TL ödeme sağlandığı görülmektedir. Sosyal koruma kalkanı planı altında

"Nakit Ücret Desteği, Normalleşme desteği, Telafi çalışması, Fesih kısıtı, Bilgilendirme çalışmaları, Çalışan anneler için düzenlemeler, Prim erteleme, Kısa çalışma ödeneği, Işsizlik ödeneği ve Asgari ücret desteği" başlıkları altında destek ve uygulamalar hayata geçirilmiştir. Ayrıca burada vurgulamak gereken bir uygulama olarak "Vefa Destek Grupları" kamu çalışanları ve gönüllülerden teşkil ederek kısıtlama ve karantina dönemlerinde yaşlı ve ihtiyaç sahiplerinin gereksinimleri sağlanmıştır.

Nisan 2021'de yeniden uygulanmaya başlayan geniş kısıtlamalarla birlikte "Tam Kapanma Sosyal Yardım Programı" Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından ilan edilmiştir. Bu programa göre de 2 milyonun üzerinde ihtiyaç sahibi haneye 1.100 TL tutarında nakdi destek sağlanacağı duyurulmuştur (Aile Bakanlığı, 2021)

Benzer şekilde özellikle KOBİ'lerin korunması amacıyla KOSGEB aracılığıyla "Hızlı Destek Programı" başlatılmıştır. Bu program kapsamında imalat sektöründeki mikro ve küçük işletmelere ve 2017 ve sonrasında kurulan ve imalat, bilgisayar programlama ve bilimsel Ar-Ge sektörlerinde faaliyet gösteren genç yenilikçi mikro ve küçük işletme-

Tablo 15. Sosyal Koruma Kalkanı

01.03.2021

Türkiye Geneli		Ödeme Yapılan Hane / Kişi	Miktar (TL)
Sosyal Destek Programı (Hane)	FAZ1	2.111.254	2.111.254.000
	FAZ2	2.316.010	2.316.010.000
	FAZ3	2.061.527	2.061.527.000
Biz Bize Yeteriz Türkiyem	Hane	2.077.365	2.077.365.000
Kısa Çalışma Ödeneği	Çalışan	3.765.541	31.563.334.292
Nakdi Ücret Desteği	Çalışan	2.548.335	10.240.917.966
İşsizlik Ödeneği	Kişi	1.048.409	5.634.259.143
Normalleşme Desteği	Çalışan	3.183.435	4.034.225.189
		Toplam:	60.038.892.590 TL

lere faizsiz geri ödemeli destek verilecektir (KOSGEB, 2021)

Ekonomik destek paketlerinin bir diğer kalemi de kuşkusuz likit destek kalemi oluşturmuştur. Bu bağlamda, öz sermeye takviyesi, krediler, varlık alımı veya borç üstlenimi, garantiler ve borç ertelemesi gibi yarı mali nitelikteki işlemler hayata geçirilmiştir. Türkiye Varlık Fonu (TVF), Ziraat Bankası, Halkbank ve Vakıfbank, üzerinden destek uygulamaları gerçekleştirildi ve çeşitli önlemler getirilmiştir. Firmalara yönelik anapara ve faiz ödemelerinin en az 3 ay ertelenmesi ve yeniden finansmanı, kredi kartı kredileri için geri ödeme sürelerinin uzatılması, düşük gelirli haneler için düşük faizli kredi paketleri, esnafların nisan, mayıs ve haziran geri ödemelerinin cezasız ertelenmesi, yeni düşük faizli krediler ve daha uzun geri ödeme süreli kredi kartları sağlanması, istihdamını koruyan firmalara kredi paketleri sunulması gibi olanaklar hayata geçirilmiştir. Ayrıca, kamu bankaları üzerinden Haziran 2020'de konut alımları ve tüketici harcamaları için düşük faizli ve uzun vadeli bireysel kredi kampanyası başlatılarak özellikle konut sektöründe satışların artırılması hedeflenmiştir (AA, 2021).

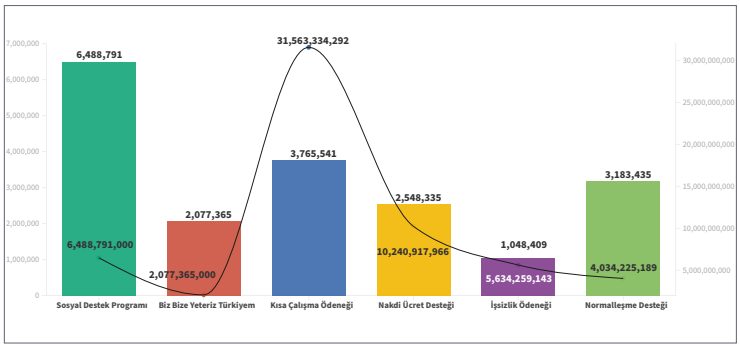

Şekil 64. Sosyal Koruma Kalkanı

Kaynak: Aile ve Çalışma Bakanlığı (2021), https://COVID-19.ailevecalisma.gov.tr/

COVID-19 salgını ile mücadele kapsamında birçok ülke ekonomi politikalarında genişletici para ve maliye politikaları kullanma yoluna gitmiştir. Arz ve talep yönlü *eş-anlı* şok özellikle 2020'nin 2. çeyreğinde tüm piyasalarda bir daralmaya yol açmıştır. Daralan ekonomilerin toparlanması açısından bu genişletici politikalar kaçınılmaz olmuştur. Türkiye de bu bağlamda yukarıda kısaca özetlenmeye çalışılan araçları kullanarak destekleme politikaları uygulamıştır. Ancak bu politikaların çeşit ve yöntemleri de ülkelere göre farklılık göstermektedir. Örneğin, ABD'de yakın zamanda hayata geçirilen 2

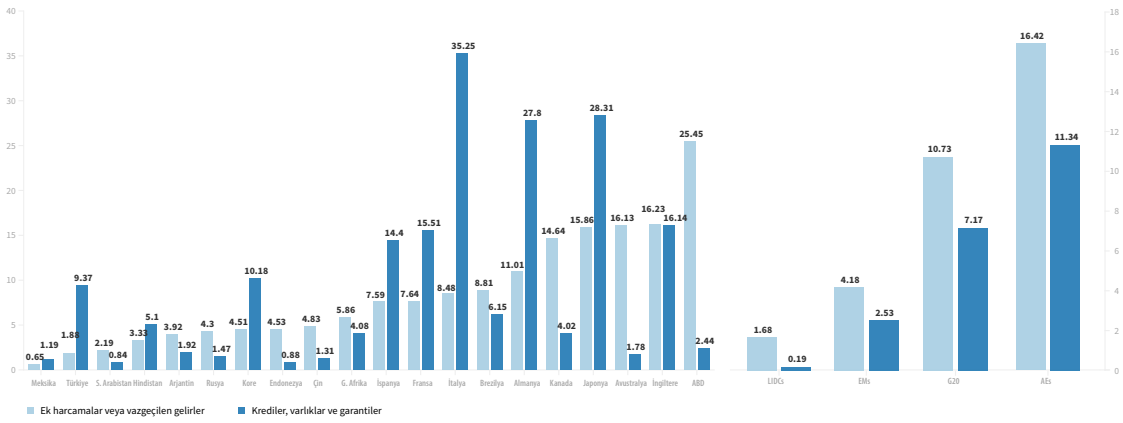

Şekil 65. Hükûmetlerin Mali Destek Miktarları (% GSYH)

Kaynak: International Monetary Fund (IMF) (2021). Fiscal Monitor: A Fair Shot. Washington, April. s. 10 EMs: Gelişmekte olan ülkeler. AEs: Gelişmiş Ülkeler. LIDCs: Düşük gelirli gelişmekte olan ülkeler. G20: Gelişmiş 20 ekonomi.ailevecalisma.gov.tr/

trilyon dolar gibi devasa bir destek paketiyle kişilere yönelik nakit desteği tercih edilmiştir. Ülkemizde ise uygulanan politikaların doğrudan nakit desteğinden öte kurumsal ve sosyal destekler olduğu görülmektedir. IMF tarafından yayınlanan ve basında geniş yer bulan mali izleme raporuna göre Türkiye millî gelire oranla bakıldığında destek miktarı açısından öne çıkmaktadır (IMF, 2021).

Üstte yer alan grafiği incelediğimizde Türkiye'nin özellikle kredi ve garanti desteklerinde %9,37 ile öne çıkan ülkeler arasında yer aldığı görülmektedir. Diğer taraftan, likit desteklerinde ise %1,88 oranla Meksika hariç diğer ülkelerin altında kaldığı görülmektedir. Ülke gruplarının ortalamalarına bakıldığında Türkiye'nin kredi ve garantiler kapsamında verdiği desteğin hem gelişmekte olan ülkelere ait %2,53 hem de G20'ye ait %7,17 ortalamasının üzerinde yer aldığı görülmektedir. Bu bağlamda IMF tarafından hazırlanan ve verilen mali desteklerin özetlendiği ve gerçekleşmelerin raporlandığı tablolar Ek bölümde incelenebilir. İlgili tablolardan da görüleceği üzere desteklerin bütçe dışı kalemler üzerinden gerçekleştirildiği görülecektir. Burada özellikle alınan mali tedbirlerin bütçe içerisinde, doğrudan yük getirecek ve borçlanmayı artıracak yardımlar, nakit transferleri yerine IMF'nin çizgi altı olarak tanımladığı yükümlülükler ve yeni varlıklar yaratarak sağlanmıştır. Bu tür destekler ilk planda mali yükü artırmasa da ileri ki dönemlerde bütçe üzerine yük getirecektir.

Para Politikası Kararları ve Kredi Kullanım Durumu

Salgınla mücadelede piyasaların korunması için bir diğer politika aracı da para piyasası düzenlemeleri olmuştur. Özellikle 2020 yılının yaz aylarında hayata geçirilen tüketici ve konut kredisi kampanyalarıyla piyasalar canlandırılmış olsa da bu emisyon hacmimin genişlemesi ve toplam kredilerin artmasıyla sonuçlanmıştır.

TCMB tarafından salgınla mücadele kapsamında ilk adım 17 Mart 2020 tarihinde gerçekleşen Para Politikası Kurulu toplantısında atılmış ve politika faiz oranını ilk etapta 100 baz puan düşürülerek %9,75 seviyesine çekilmiştir. Daha sonra 31 Mart ve 17 Nisan 2020 tarihlerinde COVID-19 salgınının ekonomik ve finansal yansımalarını kısıtlayıcı önlem paketleri oluşturulduğu ilan edilmiştir. Bu önlemler dört başlıkta toplanmıştır (TCBM, 2020):

- Bankalara Türk lirası ve yabancı para likidite yönetiminde esneklik sağlamak,
- Reel sektöre kredi akışının kesintisiz devamını sağlamak ve ihracatçı firmaları desteklemek,
- Reeskont kredi düzenlemeleriyle ihracatçı firmaların nakit akışını desteklemek,
- DİBS piyasası likiditesini destekleyerek parasal aktarım mekânizmasını güçlendirmek.

Hayata geçirilen bu politikalarla finansal piyasalar üzerindeki etkilerin en aza indirilmesi hedeflenmiş ve özellikle nakit akışının sağlanması amaçlanmıştır. Yabancı para mevduatlara ilişkin zorunlu karşılıklar, kredi büyüme hedeflerine ulaşan bankalar için 500 baz puan indirilmiş; ipotekler üzerindeki

LTV limiti %80'den 90'a yükseltilmiş; TCMB, 20 Mayıs'ta Türkiye ile Katar arasındaki ikili takas anlaşmasının genel sınırının 5 milyar ABD dolarından 15 milyar ABD dolarına yükseltildiğini açıklamıştır. Bu önlemlerle birlikte Türkiye'de 2019 Aralık ayının sonunda 2,5 trilyon TL olan para arzı (M3) 2020 sonunda 3,5 trilyon TL'ye yükselmiştir. Faiz oranları destek kapsamında daha sonra 8,25 seviyesine kadar çekilmiştir. Bu oranlar Eylül 2020 toplantısına kadar geçerli kalmış ancak döviz kuru oynaklıkları ve enflasyondaki yükselişle birlikte Eylül toplantısıyla birlikte faizler yukarı çekilmeye başlanmış ve Mart 2021 toplantısında %19 seviyesine çıkarılmıştır. Bu bağlamda, piyasadaki dalgalanmalar faiz oranlarının bir yıl önceki seviyesinden yaklaşık 925 baz puan daha fazla olmasına neden olmuştur.

Para arzındaki artışla ve faizlerdeki düşüşle birlikte bireysel kredi kullanımlarında da ciddi bir artış meydana gelmiştir. Bir tarafıyla ucuz finansman imkânları diğer taraftan da salgının maliyetlerinin karşılanması için tüketicilerin kredi kanalına başvurduğu görülmektedir. Ocak 2020 tarihinde toplam bireysel kredi kullanımı 632 milyar TL iken bu rakam Aralık 2020'de 866 milyar TL seviyesine çıkmıştır. Bir yıl içerisinde artış %37 olarak gibi yüksek bir oranda gerçekleşmiştir. Benzer şekilde kredi kartı kullanımı da 120 milyar TL miktarından 144 milyar TL seviyesine çıkmış, burada da %20 oranında bir artış gerçekleşmiştir (Risk Merkezi, 2021). Diğer taraftan bireysel kredi kullanımlarında salgının etkisi, "ilk defa ihtiyaç kredisi kullanan kişi sayısı" istatistiğinde doğrudan görülebilmektedir. Aşağıdaki tablonun en sağ sütununda yer alan verilere bakıldığında Ocak-Mart aylarında 100 bin kişi seviyesinde olan kullanım, Nisan ayında 920 bin, Mayıs ayında da 712 bin olarak gerçekleşmiştir. Salgın önlemlerinin alındığı ve kısıtlamaların geçerli olduğu Nisan-Temmuz aylarında 2,5 milyon kişi ilk defa ihtiyaç kredisi kullanmıştır. Bu istatistik, hem düşük maliyetli kredi imkânı hem de salgının getirdiği gelir kaybından kaynaklanmaktadır.

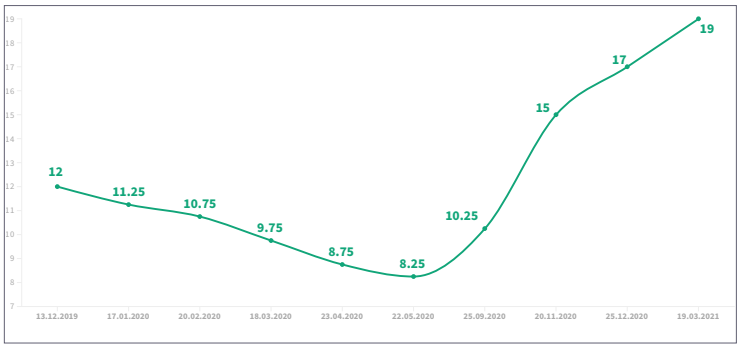

Şekil 66. TCMB Faiz Oranları

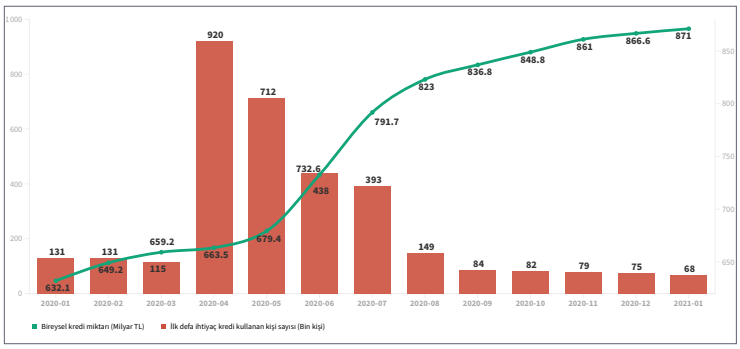

Şekil 67. Bireysel Krediler

Kaynak: Risk Merkezi (2021)

Ek 1. Türkiye Mali Destek Özet Tablosu

		A. Normalin üstündeki önlemler							B. Normalin altındaki önlemler			C. Koşullu yükümlülükler				
Birim	Bütçe dahilinde Toplam (A-D)	Toplam boyut	Sağlık sektöründe ek harcamalar ve vazgeçilen gelir	Toplam boyut	Sağlık dışındaki alanlarda ek harcamalar ve vazgeçilen gelir	Toplam boyut	D. Sağlık dışındaki alanlarda hızlandırılmış harcamalar and ertelenmiş gelirler	Birim	Bütçe dışı Toplam (B+C)	Toplam boyut	Bütçe dışı fonlar dahil olmak üzere öz sermaye takviyesi, varlık alımı, krediler, borç üstlenimi	Birim	Toplam boyut	Garantiler (kredilere, mevduatlara, vb. yönelik)	Toplam boyut	Yarı-mali nitelikteki işlemler (kamu kuruluşlarının hükümet adına ticari olmayan faaliyetleri)
Yerel Para Birimi (milyar)	95	16,8	Ek harcamalar: İlaç, aşı ve medikal ekipman harcamaları (4.3 milyar TL), koruyucu ekipmanlar ve Üniversite Hastaneleri ile kurumlarının diğer ihtiyaçları (bütçeden 1.3 milyar TL), Arz ve Kullanım Tablosu (SUT) harcamaları (bütçeden 1.6 milyar TL), sağlık çalışanları için performansa dayalı ödeme (9.6 milyar TL) dahilinde.	78,0	Ek harcamalar: • Nakdi yardım ve zamlı asgari emekli maaşı (7.5 milyar TL); • İşsizlik ödenekleri (5.1 milyar TL); • Kısa çalışma ödeneği (27.7 milyar TL); • Cash aid to employees (TL 8.3 bn). Vazgeçilen gelir: • Yiyecek-içecek, sinema, tiyatro, müze ve konaklama hizmetlerinde KDV oranı31 Aralık 2020 tarihine kadar %8'den %1'e indirildi. 2021 için 5 ay daha uzatıldı. • İşyeri kiralama hizmetleri, yolcu taşımacılığı, küçük ev aletlerinin bakım ve onarımı, düğün ve evlilik organizasyonları, konut bakım, onarım, boyama ve temizlik hizmetlerinde KDV oranı 31 Aralık 2020 tarihine kadar %18'den %8'e düşürüldü. 2021 için 5 ay daha uzatıldı. • İşyeri kirası üzerindeki stopaj vergisi 31 Aralık 2020'ye kadar %20'den %10'a düşürüldü. 2021 için 5 ay daha uzatıldı. • Havayolu yolcu taşımacılığında KDV oranı 1 Nisan 2020'den 30 Haziran 2020'ye kadar %1'e düşürüldü. • 1 Eylül 2020-30 Haziran 2021 tarihleri arasında eğitim ve öğretim hizmetlerinde KDV oranı geçici olarak %8'den %1'e düşürüldü. · Esnafa yönelik destek (2.1 milyar TL).	70,4	Hızlandırılmış harcama: Emeklilere erken yıllık ikramiye ödemesi. Ertelenmiş gelir: • Serbest meslek sahipleri, çiftçiler, terziler, bakkallar, avukatlar, mali müşavirler, mimarlar, mühendisler, doktorlar ve diş hekimleri için vergi ertelemeleri. • 65 yaşın üzerindekiler veya kronik hastalıkları olanlar için vergi ertelemesi. • Muhtasar vergi beyannamesi ve KDV beyannamelerı ile Sosyal Sigorta Primi ikramiyelerine ilişkin ertelenen ödemeler (örneğin, perakende/alışveriş merkezleri, demir-çelik, otomobil, lojistik-nakliye sektörleri). • Otel kiralamalarında arsa işgal ve gelir paylaşımı ödemeleri 6 ay ertelendi. • Konaklama vergisi ertelendi. • Perakende, alış-veriş merkezleri, demir-çelik, otomobil, lojistik-nakliye, vb. sektörlere KDV ve Sosyal Sigorta Primi ertelemeleri teklif edildi.	Yerel Para Birimi (milyar)	473	21	• Türkiye Varlık Fonu'na (TVF) COVID-19'dan etkilenen firmalardan varlık alımı konusunda yeni haklar verildi ve TVF, Hazine bonosu ihraçlarıyla finanse edilen üç devlet bankası için GYSH'nin %0,4'ü oranında bir çekirdek sermaye arttırmıyla görevlendirildi.	Yerel Para Birimi (milyar)	322	• Hazine destekli kredi garanti sistemi. • Mali paket kapsamında kredi garanti fonu 25 TL'den 50 milyar TL'ye çıkartılarak iki katına ulaştı.	130	• Tüm kamu bankaları: Nakit akışları COVID-19'dan olumsuz etkilenen firmaların anapara ve faiz ödemeleri en az 3 ay ertelenecek ve yeniden finansmanı sağlanacaktır. • Aşağıdakileri içeren çeşitli kamu bankası kredi planları: belirli kredi kartı kredileri için geri ödeme sürelerinin uzatılması; düşük gelirli haneler için düşük faizli kredi paketleri; esnafların Nisan, Mayıs ve Haziran geri ödemeleri cezasız uzatıldı; esnaf için yeni düşük faizli krediler; ve tüccarlar için geri ödeme süresi daha uzun olan yeni kredi kartları; çalışanlarını "koruyan" firmalara yönelik yeni kredi kampanyaları. • 1 Haziran'da kamu mevduat bankaları (Ziraat Bankası, Halkbank ve Vakıfbank) konut alımları ve tüketici harcamaları için yeni bireysel kredi kampanyaları başlattı. • Çiftçilerin, vadesi Mayıs ve Haziran aylarında dolacak kredileri altı ay ertelendi.
Dolar (milyar)	13,5	2,4		11,1		10,0		Dolar (milyar)	67	3,0		Dolar (milyar)	46		18	
% GSYH	1,9	0,3		1,5		1,4		% GSYH	9,4	0,4		% GSYH	6,4		2,6	

Ek 2. Ocak 2020 itibariyle Ülkelere ait Mali Önlemler (ABD milyar dolar ve % GSYH

ABD milyar dolar																
					Nakdi destek								Nakdi destek			
	Ek harcamalar ve vazgeçilen gelir			Hızlandırılmış harcamalar ve ertelenmiş gelirler		Bütçe dışı fonlar dahil olmak üzere öz sermaye takviyesi, varlık alımı, krediler, borç üstlenimi	Koşullu yükümlülükler		Ek harcamalar ve vazgeçilen gelir			Hızlandırılmış harcamalar ve ertelenmiş gelirler		Bütçe dışı fonlar dahil olmak üzere öz sermaye takviyesi, varlık alımı, krediler, borç üstlenimi	Koşullu yükümlülükler	
	Alt toplam	Sağlık Sektörü	Sağlık dışı		Alt toplam		Garantiler	Yarı-mali nitelikteki işlemler	Alt toplam	Sağlık Sektörü	Sağlık dışı		Alt toplam		Garantiler	Yarı-mali nitelikteki işlemler
G20: Gelişmiş ekonomiler																
Avustralya	219	11	208		24	10	14		16,1	0,8	15,3		1,8	0,8	1,0	
Kanada	241	39	201	63	66	4	62		14,6	2,4	12,3	3,9	4,0	0,2	3,8	
Avrupa Birliği	488	0	488		873	799	74		3,8	0,0	3,8		6,8	6,2	0,6	
Fransa	199	21	177	79	406	24	382		7,6	0,8	6,8	3,1	15,6	0,9	14,7	
Almanya	419	46	373		1057	114	943		11,0	1,2	9,8		27,8	3,0	24,8	
İtalya	160	11	148	8	665	4	661		8,5	0,6	7,9	0,4	35,3	0,2	35,1	
Japonya	801	90	711	244	1429		147	1282	15,9	1,8	14,1	4,8	28,3		2,9	25,4
Kore	73	8	65	40	166		60	106	4,5	0,5	4,0	2,4	10,2		3,7	6,5
ispanya	97	16	81	0	184	1	172	11	7,6	1,3	6,3	0,0	14,4	0,1	13,4	0,9
Birleşik Krallık	440	204	236	14	437	1	436		16,2	7,5	8,7	0,5	16,1	0,0	16,1	
Amerika Birleşik Devletleri	5328	690	4638	18	510	56	454		25,5	3,3	22,2	0,1	2,4	0,3	2,2	
G20: Gelişmekte olan pazarlar																
Arjantin	15	1	14	0	8		8		3,9	0,4	3,5	0,0	2,0		2,0	
Brezilya	126	17	109	39	88	15		73	8,8	1,2	7,6	2,7	6,2	1,1		5,1
Çin	711	21	689	232	193		58	135	4,8	0,1	4,7	1,6	1,3		0,4	0,9
Hindistan	90	10	80	19	138	9	117	12	3,3	0,4	3,0	0,7	5,1	0,3	4,3	0,5
Endonezya	48	19	29		9	2	7		4,5	1,8	2,7		0,9	0,2	0,6	
Meksika	7	5	2	4	13	1	0	12	0,7	0,4	0,2	0,4	1,2	0,1	0,0	1,1
Rusya	63	11	53	6	22	8	7	7	4,3	0,7	3,6	0,4	1,5	0,5	0,5	0,5
Suudi Arabistan	15	13	3	15	6	6			2,2	1,8	0,4	2,1	0,8	0,8		
Güney Afrika	18	2	15	3	12		12	0	5,9	0,8	5,1	0,9	4,1		4,0	0,1
Türkiye	14	2	11	10	67	3	46	18	1,9	0,3	1,5	1,4	9,4	0,4	6,4	2,6

Genel Değerlendirme

COVID-19 salgını, yakın tarihimizin en büyük sağlık krizi olarak tarihe geçmiş ve etkileriyle küresel ölçekte bir sarsıntıya yol açmıştır. Bu çapta bir salgının yaşandığı 1918 İspanyol gribinden farklı olarak ulaşım imkânları ve üretim ağlarının küreselleşmesi COVID-19 salgınını farklı bir boyuta taşımıştır. Daha önce yerelde yaşanan salgın sorunu, artık global boyutta ve sağlık sorunlarının ötesinde bir sosyoekonomik boyutta yaşanmaktadır. Bir taraftan insan hayatı için mücadele edilirken diğer tarafta devasa ekonomi makinasının çarklarının döndürülmesi için çaba sarf edilmektedir. Ancak yaşanan bu küresel düzeyde yaşanan krizin maliyetleri ise hâlen yerelde yüklenilmektedir. Bir tarafta aşı tedarikiyle ilgili zengin ülkeler arasında yaşanan bir tür savaş diğer tarafta ise başta Afrika ülkeleri olmak üzere yoksul ülkelerin bu aşıya 2022'den önce tam anlamıyla erişemeyeceği gerçeği durmaktadır. Durgunluğa giren ekonomilerin kurtarılması için hayata geçirilen genişletici politikaların ise orta ve uzun vadede ortaya çıkaracağı yeni sorunlarda muallaktır.

Salgınla mücadele kapsamında diğer ülkelere benzer bir şekilde Türkiye'de de hem kapanma önlemleri hem de piyasanın krizden korunması için genişletici politikalar yoluna gidilmiştir. Bu tedbirler kapsamında ilk adımlar hızlı bir şekilde Mart 2020 tarihinde atılmıştır. Sosyal yardımlar, çalışma hayatı, finansal piyasalar, üretim sektörü ve tüketimi teşvik edecek şekilde birçok alanda adımlar atılmıştır. Bu adımların sonucunda, 2. çeyrekte daralan ekonomi hızlı bir şekilde toparlanmış ve 2020 %1,8 gibi görece iyi bir oranda büyüme kaydetmiştir. Ancak, salgının ortaya çıkardığı sektörel etkiler döviz arzında ve enflasyonda sorunlara neden olmuş ve 2021'e bu problemlerle girilmiştir. Genişlemeci politikaların yol açtığı enflasyon ve TL'nin değerindeki kayıplar önümüzdeki aylarda yüzleşilecek krizler olarak görünmektedir.

Son olarak, uygulanan politikaların koordinasyon ve raporlanmasıyla ilgili bir dağınıklık olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Salgın süresince uygulanan destek politikaları farklı bakanlıklarının çalışma alanlarına dağıtıldığı için toplam olarak takip edilmesi zorlaşmaktadır. Salgının ilk aylarında İGİAD raporunda belirtildiği üzere, koordinasyonun tek elden yapılarak kaynakların daha verimli kullanılması mümkündür (2020). Ayrıca, yapılan desteklerin raporlanmasının tek elden yapılması uluslararası kuruluşlar ve yatırımcıların takibi için faydalı olacak ve anlaşılır olacaktır.

2020 Yılında Türkiye Ekonomisi ve İstanbul Ticaret Odasının Salgındaki Rolü

Prof. Dr. Nihat Alayoğlu

İstanbul Ticaret Üniversitesi

Temelleri II. Abdülhamid tarafından 1882 yılında atılan İstanbul Ticaret Odası, kurulduğu günden bugüne birçok ilke imza atmıştır. Bugün de 420 bini aşkın üyesiyle dünyanın önde gelen odası olma özelliğini taşıyan İstanbul Ticaret Odası, 1882 yılından bu yana, üyeleri ile bütünleşerek, eksilmez bir heyecan ve şevkle yürüttüğü faaliyetleriyle Türk iş dünyasının küresel ölçekte daha fazla söz sahibi olması için çalışmaya ve üyelerine hizmet etmeye devam etmektedir.

Odamız, Türkiye'nin ekonomik panoramasında daima merkezde bulunmuştur. Bunun için de üç ayaklı ama her şartta üye odaklı bir hizmet anlayışı benimsenmiştir. Bunlardan ilki; kanunla kendisine verilen, tescilden ihracata kadar birçok resmî belgenin düzenlenmesini içeren görevleridir. İkincisi; üyelerine, yerelden evrensele uzanan bir strateji ve perspektif kazandırmak için eğitim, bilgilendirme faaliyetleri ile üyelerinin ihracatını artırmak, yeni pazarlar bulmak, yabacı ortaklılar tesis etmek için hedef pazarlara düzenlenen yurt dışı heyetleri, fuar, Ur-Ge ve B2B, iş gezileridir. Bununla birlikte, Odamızca iş dünyamıza, ticari ve ekonomik olarak ivme kazandıracak, üyelerimizin kurumsal gelişimine rehber olacak araştırma ve sektörel yayınlar ile başta İstanbul olmak üzere ülkemizin ticari, tarihi ve kültürel zenginliğinin öne çıkarılarak kültür-sanat hayatına, ekonomimize ve turizme katma değer sağlayacak prestijli eserler ülkemize kazandırılmaktadır. Üçüncü olarak ise üyelerinin ticari hak ve menfaatlerini korumak olarak özetlenebilir. Odamız, bugüne kadar bu görevlerinin tümünü hakkıyla yerine getirme gayreti içinde olmuştur. Neticede, Türk ekonomisinin öncü kurumu olarak Odamız, sadece Türkiye'nin değil bulunduğu bölgeden tüm dünyaya yayılan bir ticari ekol haline gelmiştir. Biraz daha detaylandıracak olursak; İstanbul Ticaret Odası, ticari hayatın kalbi diye nitelendirebileceğimiz İstanbul'da, bu akışın kesilmemesi ve gelişerek büyümesi için farklı alanlarda çalışmalar yapmaktadır. Odamız, sosyoekonomik açıdan önem arz eden finans, KOBİ destekleri, AB uygulamaları, yatırım, vergi, çeşitli mevzuat ve dış ticaret konularında düzenli olarak seminer, sempozyum, panel, konferans, istişare toplantısı gibi birçok organizasyon gerçekleştirmektedir.

Bununla birlikte İstanbul Ticaret Odası, Türkiye'nin ve markalarının dünya ticaretinde daha büyük bir paya sahip olabilmeleri için yurt dışı faaliyetlerini yoğun olarak sürdürmektedir. Odamız, Türkiye'de fuarcılığın gelişimi için sektör mensuplarına geniş yelpazede birçok hizmet sunmaktadır. Türk iş dünyasının yurt dışı fuarlara iştirakini, yurt içinde düzenlenen fuarlarda ise yurt dışından doğru ve profesyonel ziyaretçilerin katılımlarını sağlamaktadır. Bu çerçevede Odamız, dünya genelinde fuarlar organize etmekte, T.C. Ticaret Bakanlığının görevlendirmesi ve yetkilendirmesi ile Millî Katılım organizasyonları gerçekleştirmekte ve küresel ölçekte düzenlenen fuarlara da katılarak Türk iş dünyasının uluslararası pazarlarda daha aktif

olmalarını sağlamaktadır. Aynı zamanda sektörel raporlar hazırlayarak, üyelerinin hizmetine sunmakta olup, vermiş olduğu tüm hizmetler ile ülke ekonomisinin büyümesine katkı sağlamaktadır.

Bilindiği üzere, geçmişte uygulanan yapısal reformlar sayesinde küresel finansal krizden itibaren pozitif büyüme performansını sürdüren Türkiye ekonomisi, bu başarısını 2020 yılında da devam ettirmiştir. 2020 yılına girilirken, yeniden dengelenme sürecinin devam ettiği 2019 yılında büyümenin tüketim harcamalarından ve net ihracatın katkısından kaynaklandığı gözlenmekte olup, büyümenin pozitif alanda seyrettiği görülmektedir. 2020 yılına pozitif büyüme performansı ile giriş yapan Türkiye ekonomisi, iç talep ağırlıklı olmak üzere, ihracatta katma değeri yüksek ürünlerle, rekabetçi kur avantajını kullanarak büyüme performansını sürdürmeyi hedeflerken, kısa zaman içerisinde COVID-19 salgınının tüm dünyayı etkisi altına alması, küresel ölçekte Türkiye dahil tüm ekonomilerin olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. 2020 yılının birinci çeyreğinde ülkemizde salgının etkisinin az görülmesiyle Türkiye ekonomisi %4,5 oranında iç talep ağırlıklı olmak üzere net ihracatın katkısıyla büyümesini sürdürdüğü gözlenmiştir. Yılın ikinci çeyreğinde ise salgın nedeniyle kısıtlayıcı yönde alınan tedbirlerin etkisiyle ekonomik faaliyetin sert bir şekilde yavaşladığı ve ülke ekonomisinin %10,3 oranında daraldığı görülmüştür.

Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizi de etkisi altına alan COVID-19 salgını, başta sağlık olmak üzere ekonomi alanında da etkilerini 2020 yılı Mart ayından itibaren hissettirmeye başlamıştır. Ancak, hükûmetimiz, hem sağlık hem de ekonomi alanında sağlam bir irade ortaya koyarak, salgına karşı olumlu sonuçlar alırken, aynı zamanda ekonomi açısından da olumsuz etkilerin azaltılmasına yönelik teşvik ve tedbir paketleri açıklamıştır. Söz konusu salgın nedeniyle ülkemiz ekonomisinde yaşanabilecek olası durgunluğa karşın 18 Mart 2020 tarihinde açıklanan "Ekonomik İstikrar Kalkanı" adlı ekonomik paket ile ilk önlemler hızlıca alınmış olup, daha sonraki süreç içerisinde de önlemler alınmaya devam edilmiş ve aynı zamanda destek ve teşvik paketleri açıklanmıştır. Bu süreç içerisinde pek çok sektörün vergisel yükümlülükleri ertelenmiş, istihdamın korunması için kısa çalışma ödeneği devreye alınmış, nakdi ücret desteği ve işten çıkarma yasağı yürürlüğe konulmuş, sektörler özelinde teşvik ve destekler açıklanmış, kira ve hibe destekleri sunulmuş, finansman konusunda çözümler sağlanmış, iş dünyasının sorunlarına ve sosyoekonomik sıkıntılara yönelik imkânlar sunulmuştur.

Odamız, salgına karşı mücadele eden ve hayatı devam ettiren anlayışı benimseyerek, her zaman olduğu gibi bu zorlu dönemde de iş dünyasının yanında yer almıştır. İş dünyamız için çalışanlarının sağlığını korumak ve üretim çarklarını devam ettirecek bir yol sağlamak için çalışmalarını sürdürmüş, ayrıca İstanbul Ticaret Odası olarak da rol model olmuştur. Odamız, salgının yüksek seyrettiği dönemlerde esnek çalışma sistemine geçmiş, bununla birlikte teknolojinin imkânlarından yararlanarak toplantılarını, seminerlerini ve çalışmalarını dijitale taşıyarak faaliyetlerini aksatmadan devam ettirmiştir. Özellikle salgın sürecinde, dijitalleşmenin önemi ve gerekliliği üyelerimize anlatılmış olup, Oda olarak da bu farkındalık benimsenmiştir. Bu konuda, iş dünyasına örnek olacak hizmetler verilmiş ve "Dijital Oda" dönemine yenilik getirerek, iş dünyasının en büyük veri tabanı olan İTO internet portalı yenilenmiştir. Burada, hükûmetimizin, salgına karşı ekonomik ve sağlık başta olmak üzere birçok alanda aldığı kararlara yer verilmiş ve daha hızlı duyurulması sağlanmıştır.

Odamız, salgının ülkemizde ilk görülme zamanından itibaren iş dünyası temsilcileri ile sık bir şekilde görüşmeler yaparak, iş dünyasında yaşanan finansman, işsizlik, istihdam, ciro kaybı ve vergi ödemeleri gibi daha pek çok sorunları ele alan, hem genel hem de sektörel bazda rapor hazırlayarak, gerek Türkiye Odalar ve Borsalar Birliğine gerek ilgili bakanlıklar ve kurumlar nezdinde girişimlerde bulunmuş olup, sorunların çözümüne yönelik çalışmalar gerçekleştirmiştir. Bugüne kadar hükûmetimizin ve valiliğimizin salgına ilişkin almış olduğu tedbirlerin ve desteklerin birçoğunda İstanbul Ticaret Odasının katkısı bulunmaktadır.

Bununla birlikte, salgın süresince iş dünyası temsilcileriyle birlikte sık sık video konferans yöntemiyle bir araya gelerek, iş dünyasının sorunları ilk ağızdan öğrenilmiş ve bu sorunların çözümüne yönelik çalışmalarda bulunulmuştur. Özellikle üyelerimizden gelen ve salgının ilk zamanlarında yaşanılan finansman erişim sıkıntısı göz önünde bulundurularak; finansman erişimde zorlanan üyelerimiz için Odamız ve TOBB aracılığı ile KOBİ'lere destek amacı ile oluşturulan düşük faizli kredi mekânizması kapsamında nefes kredisi imkânı sunulmuştur. Bununla birlikte, Haziran ayında Oda ve Borsalara ödenmesi gereken yıllık üyelik ve munzam aidatları, gecikme zammı ve faiz, tahakkuk ettirilmeksizin Ekim 2020 dönemine ertelenmiş ve üyelerimize olan destek her geçen gün devam etmiştir.

Diğer taraftan, salgın sürecinde ekonominin "kurallarla birlikte normalleşmesi" için hükûmetimizin çalışmalarına katkı ve destekte bulunulmuştur. Nitekim, Haziran 2020 döneminden itibaren salgın tedbirlerinin planlı bir şekilde hafifletilmesi ile ekonomide yeniden çarkların hızlandığı, uzun zamandır çeşitli kısıtlamalar ile kapalı kalan pek çok sektörün faaliyete geçtiği ve bu gelişmelerin ülke ekonomisinin büyümesinde önemli rol oynadığı görülürken, yılın son çeyreğinde de büyümenin devam ettiği gözlenmiş; böylece yıl genelinde ülke ekonomisinin %1,8 oranında büyüdüğü görülmüştür.

Bununla birlikte, son dönemde salgının artmasına karşı aşılama sürecinin hızlanmasıyla önümüzdeki dönemde salgının yayılımı azalacak olup, ekonomik faaliyetin yeniden hızlanacağı, bu süreç içerisinde üyelerimizin sorunlarının Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği başta olmak üzere ilgili bakanlıklara, kurum ve kuruluşlara iletileceği, böylece ekonomide daha hızlı iyileşmenin sağlanacağı öngörülmektedir.

Sonuç olarak, önümüzdeki dönemde salgının yayılımının kırılması ile normalleşme döneminin hızlanacağı ve bir önceki seneye göre ekonomik faaliyetin daha iyi bir görünüm sergileyeceği öngörülmektedir. Bununla birlikte, hükûmetimizin salgın sonrası dönemin ekonomik yapılanmasına uygun, sürdürülebilir, güçlü ve kaliteli büyümeye erişimi ortaya koyan "Ekonomi Reformları" paketiyle, ülke ekonomisindeki kalkınma daha hızlı gerçekleşecek ve refah seviyesinin yükseleceği bir ortam oluşacak; Odamız da çalışmaları ile ülke ekonomisine olan desteğini sürdürmeye devam edecektir.

2020 yılında Yaşanan Küresel Salgının Türkiye'deki Sendikal Faaliyetlere Etkileri

Prof. Dr. Sayım Yorğun

İstanbul Üniversitesi

COVID-19 salgını, toplumsal hayatı olduğu gibi çalışma hayatını ve sendikal faaliyetleri de derinden etkiledi. Her gelir grubunu etkileyen salgın özellikle dar gelirlileri, işsizleri ve kayıt dışı çalışanları daha çok mağdur etti. Bir yandan kapanan işyerleri nedeniyle kısa çalışma ödeneği ve nakti ücret desteğiyle geçinmek zorunda kalan milyonlar, diğer yandan başta sağlık çalışanları, dezenfekte ve maske üreticileri başta olmak üzere fazla sürelerle, zor şartlarda ve salgın riski altında çalışmak zorunda kalan milyonlarca emekçi sorun yaşadı.

Sokağa çıkma yasakları, üretim ve hizmetlerin durdurulması sendikalı işyerlerini etkilerken, sendikaların faaliyetleri sınırlandırıldı, küresel salgın sendika kongrelerinin ve toplu iş sözleşmesi görüşmelerinin ertelenmesine yol açtı. Salgın riskinin yüksek olmasına rağmen üretimin devam ettirilmesi sendika üyelerinin salgına yakalanma risklerini de artırdı.

Memurlar, esnek çalışma ve evde çalışma gibi uygulamalarla ücret garantisinden yararlanarak, özellikle gelir ve iş kaybı yaşamadan çalışmalarını sürdürdüler. Ancak memur sendikaları faaliyetlerini ertelemek ve çalışmalarını kısıtlamak zorunda kaldı.

Kamuya Geçen Taşeron İşçilerinin İşkolları ve Sendikaları Değişti

Kamuda alt işveren şirketlerinde çalışan işçiler, 2017 yılında alınan bir karar ile sürekli işçi kadrosuna, belediyelerde ise işçi statüsüne geçirilmişlerdi. Bu işçilere Yüksek Hakem Kurulunca imzalanan toplu iş sözleşmesi hükümleri uygulanmış, yerel yönetimlerde 30 Haziran 2020, idarelerde ise 31 Ekim 2020 tarihinde bu sözleşmelerin yürürlüğü sona ermişti. Taşerondan kamuya geçen bu işçiler, hem işkollarını değiştirme hem de çalışma şartlarını imzalanacak yeni toplu iş sözleşmeleriyle belirleme hakkına kavuştu ve çalıştıkları iş kolundaki sendikalara üye oldular. Sendikalar açısından 2020 yılında yaşanan en dikkat çeken bu değişiklikten dolayı sendikaların üye sayıları ve sendikalaşma oranı küresel salgın döneminde arttı. 2021 Ocak istatistik sonuçlarına göre ülkemizdeki sendika sayısı 200, sendikalaşma oranı ise %14.40 olarak gerçekleşti.

Tablo 16. Sendikalı Çalışan Sayıları

Sendikalı çalışan sayıları		2019	2020	2021
İşçi	Ocak	2.069.476	1.917.893	2.069.476
	Temmuz	1.894.170	1.946.165	
Memur		1.702.644	1.723.623	

Kaynak: AÇSHB, İşkolu ve Hizmet kolu istatistikleri

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi sendikalı işçi sayısı 2019 yılında 58.855 kişi, 2020 yılında ise 151.583 kişi arttı. Sendika üyesi memur sayısı ise 20.979 kişi arttı. 2020 yılında yaşanan tüm olumsuzluklara karşı sevindirici sonuç sendika üye sayılarında görüldü.

Sendikal Faaliyetler Kısıtlandı

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, COVID-19 tedbirleri kapsamında 24 Mart 2020 tarihinde yayımladığı genelgeyle sendikal faaliyetleri kısıtladı. Bakanlıkça açıklanan genelgeyle "Toplu görüşme, grev oylaması gibi faaliyetlerin salgın nedeniyle yürütülemeyeceği" ne karar verilmiş, toplu pazarlığa ilişkin kısıtlamalar uygulanmıştır.

Söz konusu genelgeyle sendikaların genel kurul toplantıları ve yasal süreçleri durdurulmuş, kongre süreçleri olumsuz etkilenmiş, ancak sendikalara yeni yetki başvurusunda bulunabilme hakkı tanınmıştır. Bakanlık çoğunluk tespitlerini bekleterek, yetki tespiti gönderilmemesini ve bir işyeriyle ilgili yetki tespiti gelmişse sendikalara yetki belgesi verilmemesini uygun bulmuştur. Ayrıca toplu iş sözleşmesi süreçleri ile ilgili her türlü tebligatların bekletilmesi, uyuşmazlık raporu ulaşmışsa 60 günlük takvimin sürmesi, sendikanın aldığı grev kararına ilişkin grev oylaması talep edilmesi hâlinde bu grev oylamalarının yapılmamasına, ancak grev sürecinin devam etmesine karar verilmiştir. Grevin 60 günlük süre içerisinde uygulanabilmesi, Yüksek Hakem Kuruluna başvuruların yapılması uygun görülerek, dosyaların görüşülmesi bekletilmiştir. Yetki belgesi alınmış, görüşme çağrısı yapılmış, toplu görüşme takvimi devam eden işyerlerinde görüşmelerin yapılması ve anlaşma sağlanması hâlinde ise toplu iş sözleşmesinin imzalanması mümkün olmuştur.

2020'de Grevler Ertelendi

Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları Anonim Şirketine ait Mersin'in Akdeniz İlçesi Kazanlı mevkiinde yer alan soda ve krom üretim tesisleri ile Adana'nın Seyhan ilçesi, Arabali mevkiinde yer alan tuz işletmesinde Petrol-İş Sendikası tarafından alınan grev kararı 9 Ekim 2020 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanan Cumhurbaşkanlığının 3077 sayılı kararı ile genel sağlığı ve millî güvenliği bozucu nitelikte olduğu gerekçesiyle 60 gün süreyle ertelenmiştir. Bu karar "erteleme" olarak yasada yer alsa da greve geri dönme imkânı olmadığı için grev yasağı sonucunu doğurmaktadır. Bu yasak ve diğer kısıtlamalar dikkate alındığında salgın şartları grev kararı ve uygulamalarını olumsuz etkilemiştir.

İşten Çıkarma Yasağı ve Kısa Çalışma Ödeneği Sendikalı İşçilerin de Can Simidi Oldu

İşten çıkarma yasağı ve kısa çalışma ödeneği gibi destekler sendikalı işçilerin işlerini kaybetmelerini ve ücret kayıplarını azalttı. Ancak işten çıkarma yasağının kalkması ve desteklerin azaltılmasıyla önümüzdeki dönemde diğer işçiler gibi sendikalı işçilerin de sorunlarında artış yaşanacaktır. Bu olumsuz etkinin özellikle yeni dönem toplu iş sözleşmelerinde ve memurların toplu sözleşmelerinde yaşanacağı tahmininde bulunmak yanıltıcı olmayacaktır.

Yeni Dönem Toplu Pazarlık Görüşmeleri Salgının Yarattığı Etkiler Altında Yapılacak

2020 yılında yaşanan salgının etkileri özellikle bu yıl yapılacak toplu pazarlık görüşmelerini olumsuz etkileme ihtimali yüksektir. Kamu işyerlerinde çalışan sendikalı işçilerin toplu iş sözleşmesi görüşmelerine başlandı, memurların ise bu yılın sonuna doğru toplu sözleşme görüşmeleri başlayacaktır. Yaklaşık 500 bin kamu işçisinin toplu iş sözleşmesi görüşmeleri ve emeklilerle birlikte 5.3 milyon kişiyi ilgilendiren kamu görevlilerinin toplu pazarlık görüşmeleri salgının gölgesinde yapılacağından, bu durum hem kamu işçilerini ve sendikalarını hem de memur ve sendikalarını tedirgin etmektedir. Netice itibariyle küresel salgın sendikaları ve üyelerini olumsuz etkilemiştir, fakat esas sorun yasal düzenlemeden uygulamalara, sendikal bilinçten örgütlenme kültürüne ve demokrasinin içselleştirilmesine kadar çok farklı alanlarda yaşanmaktadır.

Toplam Faktör Verimliliği ve Türkiye Ekonomisi

Prof. Dr. Yüksel Bayraktar

İstanbul Üniversitesi

Bir ekonominin uzun dönemli büyüme trendi açısından kritik öneme sahip kavramlardan biri, verimliliktir. Toplam faktör verimliliği (TFV), verimlilik artışı ele alınırken en çok kullanılan kavramlardan biridir. TFV, en basit ifadeyle üretim sürecinde kullanılan girdilerin hangi ölçüde verimli olduğunu göstermektedir. Bu hâliyle teknoloji kullanımı ile TFV arasında yakın ilişki bulunmaktadır. Üretim faktörü kullanımının dışında büyümenin açıklanamayan ya da "artık" faktörü, verimlilik kavramı ile izah edilmektedir. TFV'nin yüksek olması, üretimde kullanılan sermaye, emek, arazi vb. temel faktörlerin arzı sabit tutulsa dahi daha fazla çıktı anlamına gelmektedir. Bu açıdan TFV, 1950'lerde büyüme ile ilgili yapılmış çalışmaların odak noktasında olmuştur. Bu konuda Solow'un katkıları yadsınamaz niteliktedir (Solow, 1957). 1909-1949 yılları arasında ABD büyümesini ele alan çalışmasında büyümenin %87,5'inin verimlilik artışından, kalan % 12,5'inin ise daha fazla sermaye kullanılmasından kaynaklandığı sonucuna ulaşmıştır. Solow'un çalışmasının ortaya koyduğu bulgular, ekonomik büyüme çalışan iktisatçıları ülkeler arasındaki millî gelir farklılıklarını açıklarken TFV'yi kullanmaya yöneltmiştir.

TFV, en kısa biçimde çıktının girdiye oranı şeklinde ölçülebilir. Bu duruma şu şekilde bir örnek verilebilir:

Emek ve sermaye olarak 2 üretim faktörü olan bir ekonomide, çıktı miktarı Y ile, girdi miktarını da sermaye (K) ve emek (L) ile temsil ediliyorsa TFV, toplam çıktı miktarının emek ve sermaye miktarına oranıyla hesaplanabilir. Emeğin fiyatı olan ücret "w" ve sermayenin fiyatı olan faiz de "r" şeklinde ifade edilirse, TFV şu şekilde formüle edilebilir:

$$TFV=Y/(w.L+r.K)$$

2 firma arasında TFV hesaplamak istediğimizi varsayalım. Bir kişinin çalıştığı Firma A'da ortalama ücret 1.000 ₺ /ay ve fabrikada kullanılan 2 üretim makinasına ödenen kira ise 5.000 ₺/ay'dır. 4 kişinin çalıştığı Firma B'de ise ortalama ücret 1.500 ₺/ ay, 1 adet üretim makinasına ise 6.000 ₺ /ay kira ödemektedir. Her 2 firma da 10.000 birim mamul üretmektedir. Bu iki firmanın toplam faktör verimliliğini şu şekilde kıyaslanabilir:

$$TFV_A=10.000/((1.000 \times 1 + 5.000 \times 2))=0,91$$

$$TFVB=10.000/((1.500 \times 4+6.000 \times 1))=0,83$$

Bu sonuçların ifade ettiğim anlam şudur: A firması, B firmasına göre daha verimli bir üretim yapısına sahiptir. Bu durumda TFV ile şu açılardan önemlidir:

- TFV'nin firmaların, sektörlerin ya da makro ölçekte ülkelerin, kaynaklarını ne kadar etkin dağıttıklarının bir göstergesidir.
- TFV kaynakların ne kadar ettiğin dağıldığının bir göstergesi olduğu için ülkeler arasındaki gelir farklılıklarının açıklanmasında da kullanılmaktadır.

- TFV ülkeler, sektörler ve şirketler arası rekabet gücü açısından önemlidir. Örneğin, TFV'si yüksek bir sektörde, birim emekle üretilen nihai ürün miktarı daha fazla olacaktır ya da aynı miktar sermaye ile daha fazla üretim yapma imkânı doğacaktır. Bu nedenle, o şirketin ya da sektörün rekabetçiliğine doğrudan olumlu bir etki sağlanmış olacaktır.
- Bir ekonomide kaynaklar, TFV yüksek olan sektörlere doğru yönelme eğilimi gösterirler. TFV ne kadar yüksekse ülkelerin, sektörlerin ya da firmaların rekabetçiliği de o kadar yüksek olur. Dolayısıyla TFV yükseldikçe ekonominin kaynak kullanım etkinliği de yükselmektedir.

TFV'nin yükseltmesi, yeniliklere (inovasyona) bağlıdır. Yeniliği getirin ise Ar-Ge çalışmalarıdır. Sonuç olarak Ar-Ge çalışmaları yeniliklere; yenilikler ise TFV'nin artmasına yol açmaktadır. TFV'nin artması ise üretimin daha etkin ve verimli biçimde gerçekleştirilmesi anlamına gelmektedir. Bütün bunlardan dolayı TFV ile teknolojik ilerleme birlikte yol almaktadır.

Türkiye'de TFV'nin durumu, birkaç ana sorun noktası üzerinden ele alınabilir. Temmuz 2020'de BETAM tarafından yayınlanan bir araştırmaya göre 1980-2018 yılları arası Türkiye'de TFV dalgalanmalar göstermekle birlikte, en yüksek artışı % 3,1 ile 2003-2007 yılları arasında elde etmiştir (Bakış, O. & Acar, U., 2020). Ancak 2014 yılı sonrasında bu artış durmuştur. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilgili kurumları ve Avrupa Birliği tarafından desteklenen TFV raporuna göre (Çağlar, E. & Koyuncu, E., 2018) 2012-2017 arası dönemde, TFV'nin büyüme oranına katkısı yalnızca % 0,8 puandır. Dolayısıyla her iki araştırmanın bulguları da son 7-8 yılda TFV'de bir yavaşlamaya işaret etmektedir. TFV'deki bu yavaşlamanın temel dinamikleri maddede ortaya konulabilir:

Beşerî sermaye kalitesi, son derece önemlidir. Beşerî sermayenin niteliği öne çıkarılacak şekilde rekabetçilik stratejisinin değiştirilmesi gerekir. Şöyle ki "düşük ücret, niteliksiz iş gücü" şeklindeki strateji, "nitelikli iş gücü" öne çıkarılarak güncellenmeli ve TFV arttırılarak değer zincirlerinin dönüşümü sağlanmalıdır.

UNDP, AB ve Türkiye Cumhuriyeti tarafından hazırlanan Beyaz Kitap'ta öne çıkarılan ana politika önerilerinden bir diğeri de değer zincirlerinin montajdan ve geleneksel anlamda imalattan çok, fark yaratan Ar-Ge faaliyetlerine, yenilik yaratma potansiyeli olan tasarım gibi bölümlere kaydırılmasıdır. Bu dönüşümün sağlanması, iş gücünün niteliğinin artırılmasını zorunlu kılmaktadır. Böylelikle TFV artırılarak rekabetçi avantaj sağlanmış olur.

Beşerî sermaye kalitesinin artırılmasında önemli etmenlerden biri de eğitim altyapısının yeterliliğidir. Türkiye'de çalışan insanların yeni teknolojiler geliştirmesine yönelik eğitimsel altyapı yeterli değildir. Eğitim sisteminin kalitesini ölçmek ve uluslararası öğrencileri değerlendirmek için yaygın olarak kullanılan PISA skorlarına göre Türkiye, 2018 yılında verisi olan 75 ülke içinde Matematikte 40., okuma yeterliliğinde 38. ve fen bilimlerinde 37. sıradadır Dolayısıyla eğitim sisteminin çağın ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde dönüştürülmesi ve bu şekilde de beşeri sermayenin kalitesinin artırılması hedeflenmelidir. Orta gelir tuzağına düşmüş ülkeler için önemli bir tehdit olan orta insan tuzağı, beşerî sermayenin niteliği geliştirilerek aşılabilir.

TFV açısından bir diğer önemli dinamik ise dijitalleşme sürecinin şirketlerde yeterince benimsenmemiş olmasıdır. Özellikle son dönemde yaşanan Endüstri 4.0 süreciyle birlikte akıllı fabrikalar, otonom cihazlar, robotlaşma gibi konulara uyumun sağlanması TFV'nin artırılması açısından önemlidir. TÜSİAD tarafından 2016 yılında yayınlanan bir raporun sonuçları, Türkiye için dijitalleşme süreçlerine uyum sağlamanın, üretim maliyetlerini düşürerek %5 ile %15 arasında bir verimlilik artışına, ekstra %1'lik millî gelir büyümesine yol açacağı yönündedir. Bu nedenle, Türkiye'de faaliyet gösteren şirketlerin dijitalleşme yönünde teşvik edilmesi önemlidir. İlaveten dijitalleşme sürecinin kazandıracağı faydalara ilişkin başta KOBİ'ler olmak üzere, şirketlerin bilinçlendirilmesi önemlidir. Şirketlerin her sürecinde dijital okuryazarlığın geliştirilmesi, gelecekteki rekabetçilikleri ve sürdürülebilir büyümeleri açısından dikkat çekilmesi gereken konulardır. Aynı şekilde, yönetim yapılarının da bu bilinçle dönüştürülmesi gerekmektedir.

Küresel Borç Krizi!

Taha Eğri

Kırklareli Üniversitesi

Amerika Birleşik Devletleri'nde 2008 yılında ortaya çıkan finansal kriz hızlı bir şekilde küresel bir hâl almış ve tüm ülkeleri etkilemiştir. ABD Merkez Bankası FED'in hayata geçirdiği parasal genişleme politikası finansal sektörü kurtarmış olsa da küresel olarak yeni bir trendi başlatmış ve ülkelerin borç stokları hızlı bir şekilde artışa geçmiştir. 2015 Avrupa Birliği'nde yaşanan krizle parasal genişleme Euro Bölgesi'nde devam etmiştir. Aşağıdaki grafiklerde yükselen ekonomiler ve düşük gelirli ülkeler için kamu borcunun 2007 sonrası hareketi görülebilmektedir. Her iki ülke grubu için de özellikle 2015 sonrası borç stokundaki artış dikkat çekmektedir.

Diğer taraftan FED ve Avrupa Merkez Bankası (ECB) tarafından uygulanan ve diğer merkez bankaları tarafından takip edilen düşük faiz politikalarının etkisiyle ödenen faiz giderlerindeki artış yükselen ekonomiler için sınırlı kalmıştır. Ancak borç bulabilme kapasitesi düşük, risk pirimleri yüksek düşük gelir grubu ülkelerde ise burada da bir artış söz konusudur. COVID-19 salgını ise kamu borçları üzerinde bir nevi şok etkisi yapmış ve 2020 yılında sıçrama yaşanmıştır. Salgın nedeniyle hükûmetlerin almış oldukları önlemler ve kamu harcamalarını artırmalarıyla devlet borçları hızlı bir şekilde artmıştır.

Küresel ölçekte kamu kesiminin yanında özel sektör ve hanehalkı düzeyinde de borçlar artmaktadır. Düşük faiz politikalarının borçlanmayı teşvik etmesi ve salgının yol açtığı ekonomik açığın kapatılması ihtiyacı küresel borç dağının yeni zirveler yapmasına yol açmıştır. Uluslararası Finans Enstitüsünün (IIF) hazırladığı rapora göre salgın küresel borçlar 24 trilyon dolar artarak, borç/millî gelir oranının %355'e yükselmiştir. Bu artışın yarısı kamu sektöründen gelirken, şirketler 5.4, bankalar 3.9 ve hane halkları 2.6 trilyon dolar eklemişlerdir. 2015 sonrası trendin devam etmesi önümüzdeki yıllarda borç krizlerine yol açacaktır. Salgının da gelirleri azaltması ve harcamaları artırması nedeniyle bu manada kriz daha da derinleşmiştir.

Altta yer alan tabloda sektörlere göre borç stoklarının 2020 ilk çeyreği ve 2021 ilk çeyreğindeki durumları verilmiştir. Veriler incelendiğinde hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde son bir yıldaki artış trendi görülmektedir. Özellikle kamu kesiminde yaşanan artışlar dikkat çekicidir.

Türkiye ekonomisinde özellikle 2015 AB Borç Krizi ve sonrasında yaşanan iç gelişmelerle kırılganlıklar artmıştır. Darbe teşebbüsü, Doğu Akdeniz'deki, Suriye'deki ve Libya'daki gelişmeler üzerine salgın nedeniyle yaşanan şoklar piyasaları sarsmıştır. Bu bağlamda, diğer ülkelerde yaşanan gelişmelere benzer bir şekilde borçluluk oranları artmaktadır. Son bir yıl içerisinde tüm sektörlerde borç oranları yükselmiştir. En yüksek artış ise kamu sektöründe gerçekleşmiş ve millî gelire oranla %8 artış kaydedilmiştir. IMF tarafından COVID-19 ile mücadelede devletler tarafından hayata geçirilen mali destekler istatistiğine göre Türkiye gelir desteği ve kurumsal destekler toplamında millî gelirine oranla %11,3 destek sağlamıştır. Bu istatistikleri birlikte ele aldığımızda, kamu kesiminin harcamaları büyük oranda borçlanma yoluyla yaptığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

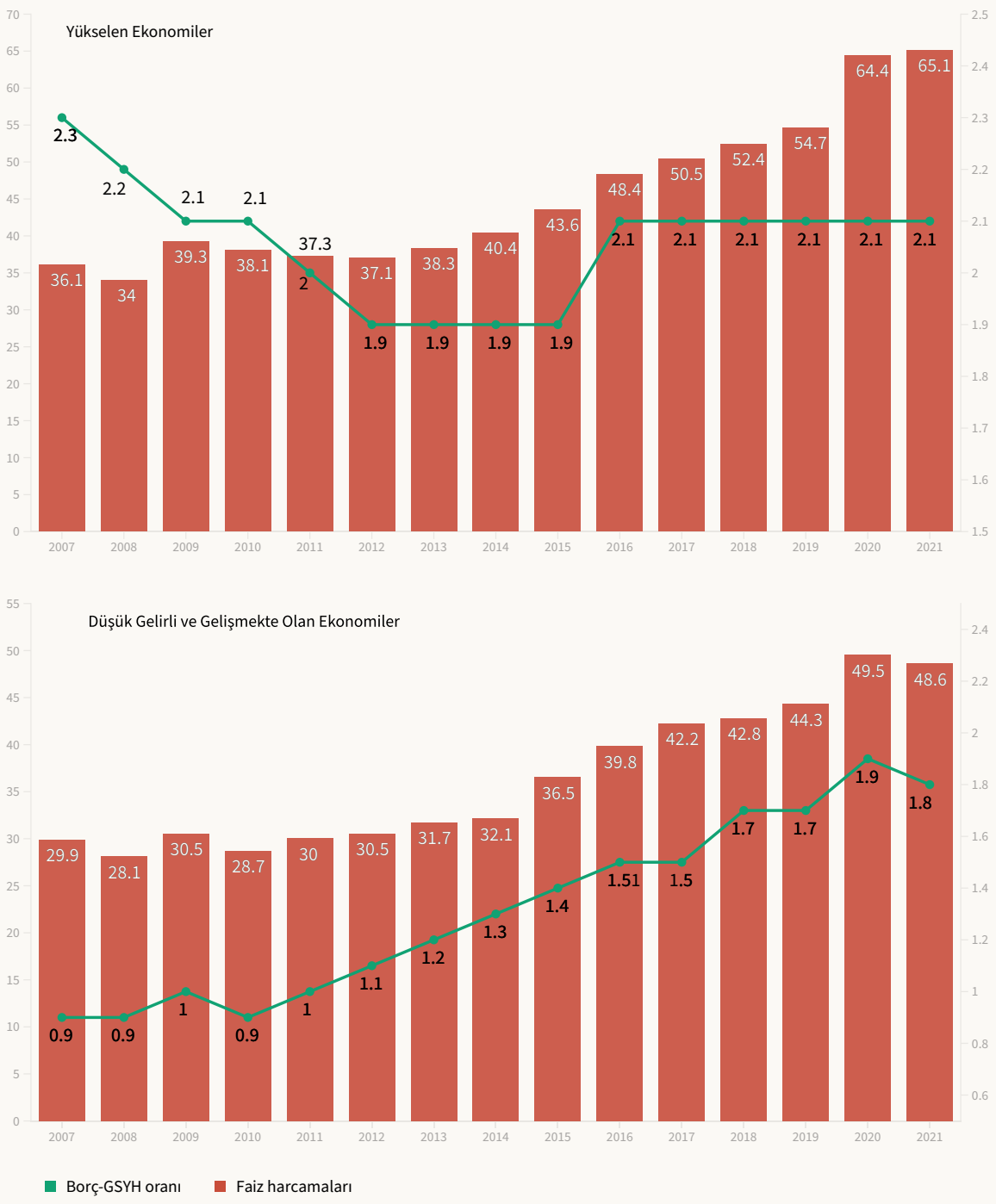

Şekil 68. Yükselen Ekonomiler ve Düşük Gelir Ülkelerin Kamu Borçları, 2021-2007

Kaynak: IMF (2021). Fiscal Monitor: A Fair Shot. Washington, April.. Sol Eksen Borç-GSYH Oranı; Sağ eksen faiz ödemeleri; % GSYH

Tablo 17. Sektörlere göre Küresel Toplam Borç %GSYH

	Hanehalkı		Finans Dışı		Kamu		Finans Sektörü	
	Q1 2021	Q1 2020	Q1 2021	Q1 2020	Q1 2021	Q1 2020	Q1 2021	Q1 2020
KÜRESEL	66	61,9	101,4	96,2	106,5	90,4	86,5	83,9
ABD	78,8	74,9	83,5	79	129	105,4	83,6	82
AB	63	58,1	115,8	107,1	122,6	101	121,6	122,7
Japonya	63,2	58,1	114,4	102,8	251,4	225,3	189,9	165,3
İngiltere	91,9	84,7	81,2	73,4	133,3	108,7	200,6	196,1
Yükselen Ekonomiler	46,3	43,6	103,4	100,9	59,9	54,5	36,7	35,9
Çin	59,6	57,3	159,2	159,4	60	56,5	44,1	44,8
Endonezya	17,7	17	22,5	23,7	41	32,4	8,3	8,5
Malezya	77,1	68	73,9	68,7	62,9	54,3	29,6	30,3
G. Kore	104,7	95,9	113,5	105,1	43,3	42,7	88,7	80,5
Rusya	21,9	19,9	89,4	83,8	21,8	15,5	10,7	11,6
Türkiye	17,8	15,6	71,5	68,2	43,6	35,6	30,5	24,9
Brezilya	36,8	32,7	53,9	48	92,7	85,8	48,8	45,5
Meksika	16,5	16,3	26,1	29,2	39,3	38,6	15,6	17,7
Mısır	8,5	7,4	20,9	19,6	87,9	81	4,3	4,5
İsrail	44	41,9	72,3	67,7	73,4	60,2	11,2	11,2
G. Afrika	36,4	34,3	39,7	40,8	81,1	65	25,4	27,5

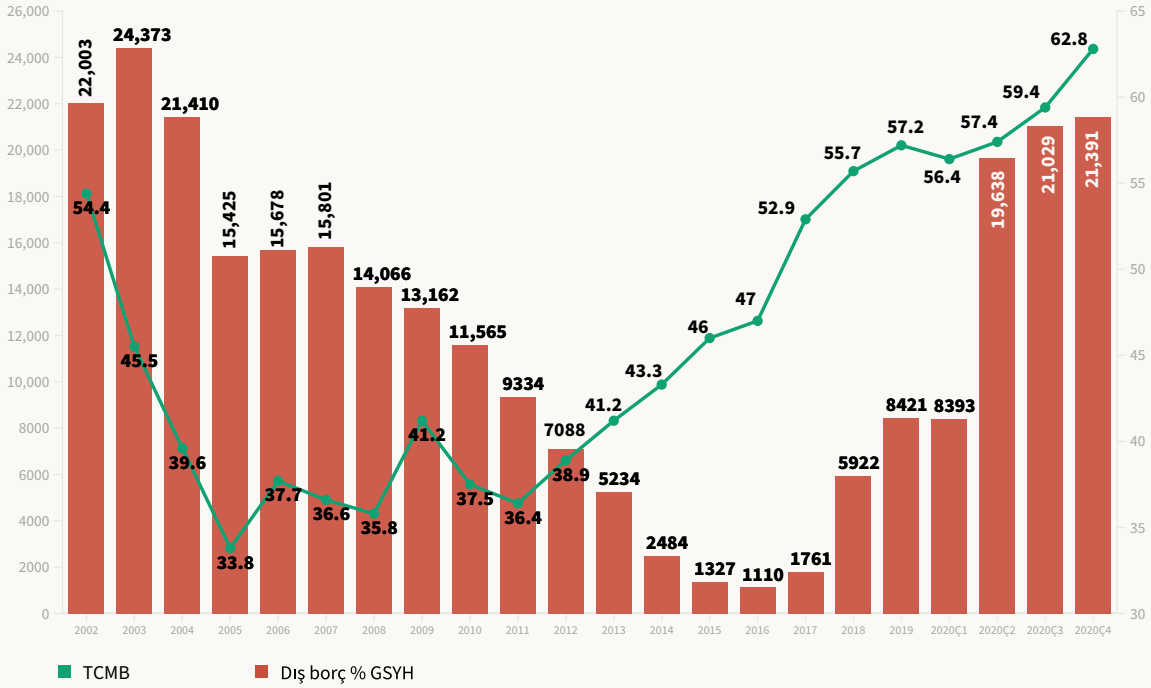

Şekil 69. Dış Borcun Milli Gelire Oranı ve TCMB Borçlanma Miktarı, 2020-2002

Kaynak: SSB (2021)

Türkiye'de borç stokunun zaman içindeki seyri de son yıllarda bozularak artışa geçmiştir. Toplam dış borcun millî gelire oranla miktarı 2006'ya kadar düşüş göstermiş daha sonrasında daha dengeli bir şekilde devam etmiştir. 2008 Finans Krizi ve 2010 Arap ayaklanmalarının etkileri hissedilmeye başlandığı 2011 yılı sonrasında ise ciddi bir artış göstermiştir. Son yıllarda özel sektör borç stoku azalsa da kamu sektöründeki artışlar nedeniyle toplam borçlanma artmıştır. Borçlanma açısından dikkat çekici bir gelişme ise TCMB borçlanma miktarında gözlenmektedir. 2016 yılında 1 milyar dolar seviyesine kadar inen borç miktarı sonraki yıllarda artış göstermiş, 2020 yılında ise yaşanan döviz krizinin etkisiyle 21 milyar dolar düzeyine çıkmıştır. Sermaye çıkışları ve ihracatta yaşanan düşüşün yol açtığı döviz açığı, Merkez Bankasının borçlanmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda, 2001 Krizi sonrasındaki rakamlara çıkılsa da millî gelirdeki artış düşünüldüğünde bu seviyelerin henüz bir kriz göstergesi olmadığını söylemek gerekmektedir.

Küresel düzeyde yaşanan bu borçlanma yarışının bir noktada geri dönüşü olmak zorundadır. 2008 kriziyle başlayan düşük faiz politikaları, faiz ödemelerinin yüksek seviyelere çıkmasını engelleyen bir avantaj gibi gözükse de önümüzdeki ay veya yıllarda FED ve ECB tarafından yapılacak faiz artışları, bütçe dengelerini sarsacaktır. Şu an gelişmiş ülkeler çok düşük faiz faturalarıyla karşılaşsa da özellikle düşük gelirli ülkeler bu avantajdan yararlanamamaktadır. Faizlerin artması durumunda ise bu dezavantaj krize dönüşecektir.

IMF ve Dünya Bankası tarafından COVID-19 salgını ile mücadele için kamu harcamalarının artırılması teşvik edilirken, diğer taraftan da mali dengenin gözetilmesi tavsiye edilmektedir. Ancak, harcamaların üretken olmayan alanlarda yapılması ileriki dönemde yeni sorunların ortaya çıkmasına yol açacaktır. Az gelişmiş ülkeler için borç yapılandırması ve borç afları IMF tarafından gündeme getirilse de burada ifade edilen rakamların toplam borç stoku içerisinde etkin olabileceği soru işareti taşımaktadır. Türkiye gibi ülkeler politika tercihleri açısından açmaza doğru gitmektedir. Durgunluk riskine karşı artan kamu harcamalarıyla borç yükü ülke riskini artırmakta ve sonuçta dış borçlanmada faiz oranlarını yükseltmektedir. Artan faiz yükü ise bütçe üzerinden daha fazla baskı demektir.

Borca dayalı bu sistemin nedenlerinin tartışılması ciltler düzeyinde çalışmalarla tartışılmalıdır. Ancak, dolara dayalı küresel ticaret sistemi içerisinde ihracatı ithalatı karşılamayan ülkeler için borç yükü artmaya devam edecektir. COVID-19 salgınının küresel iktisadi bağların gücünü ve sistemin birbirine ne kadar geçtiğini bir daha gösterdiği bu günlerde borç krizinin de bu çerçevede düşünülmesi gerekmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkacak bir finansal kriz tüm ülkeleri derinden etkileyecektir. IMF ve Dünya Bankası başta ulus üstü kurumlar ve çok uluslu finansal kuruluş ve organizasyonların bir araya gelerek küresel finansal mimariyi gözden geçirmeleri gerekmektedir.

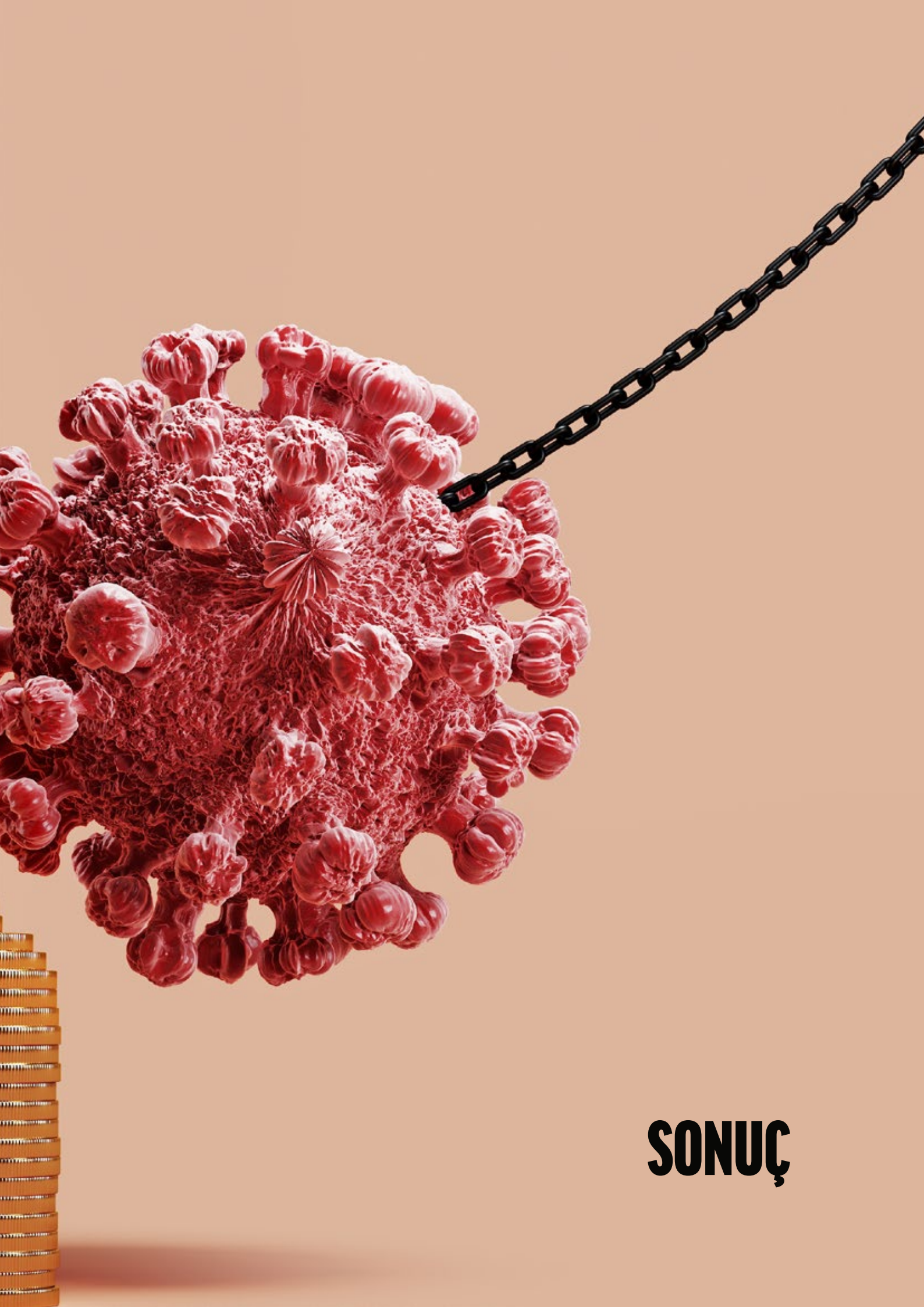

SONUÇ

2020 yılı maalesef insan sağlığı açısından istenmeyen bir şekilde geçti. Milyonlarca insanın COVID-19 salgını nedeniyle hastalanması ve şimdiye kadar 3.25 milyon insanın hayatını kaybetmesi tüm ülkeleri derinden sarstı. Türkiye'de bu krizden kendi payına düşeni aldı. Mayıs 2021 itibariyle 5 milyon vakanın görüldüğü, 43 bin kişinin de vefat ettiği ülkemizde salgınla mücadele devam etmektedir. Tüm bu sağlık savaşı içerisinde sosyal ve ekonomik hayat da sekteye uğradı. Kısıtlamalar ve üretim ağlarındaki aksaklıklar eşi görülmemiş bir iktisadi krizin ortaya çıkmasına sebep oldu.

Türkiye ekonomisi de 2019 yılında yaşadığı durgunluk sonrası 2020 yılına olumlu beklentilerle girmesine rağmen salgının neden olduğu iktisadi şoklar işlerin gidişatını değiştirmiş oldu. Salgın döneminde, Türkiye'nin bir takım iç dinamiklerinden kaynaklanan ciddi riskleri de birleşince mikro ve makro göstergelerde dalgalanmalar yaşandı. İlk olarak büyüme rakamlarında yaşanan dikey düşüş alınan önlemlerle dikey bir çıkışa çevrildi ve 2020 yılı pozitif büyümeyle tamamlandı. Ancak diğer taraftan kur riski, yüksek enflasyon riski, ekonomi yönetimindeki istikrarsızlıklar, küresel piyasalarda oluşan olumsuz Türkiye algısı ve piyasalara olan güvenin azalması 2020 yılında öne çıkan sorunlardandı. Bu sebeple ekonomi yönetiminin dışsal ve geçici olan unsurlardan çok iç dinamiklerinden kaynaklanan olumsuzlukları öncelemesi ekonominin istikrarı için oldukça önemli ve gerekli bir politika tercihi olacaktır.

Salgının yarattığı etkinin bertaraf edilmesi için alınan genişletici maliye ve para politikası önlemleri yukarıda bahsedilen risk ve problemlerin bir kısmının etkilerini azaltırken diğerlerinin daha da büyümesine sebep oldu. Hükûmetler tarafından çeşitli büyüklüklerde açıklanan mali yardımlar, kurtarma paketleri gibi olağanüstü politikalar hazine üzerinde büyük bir yük oluşturdu. Bütçe açıkları göz önünde bulundurulduğunda diğer ülkelere göre hareket alanı geniş olsa da artan borçlanma oranları risk oluşturmaya başladı. Ayrıca Türkiye ve benzeri cari açık problemine sahip gelişmekte olan ülkelerde bu duruma, salgın sebebiyle azalan döviz akışları nedeniyle kur riskleri de eklendiği için iç piyasalarda krizlerin boyutları arttı.

Sektörel düzeyde turizm en büyük darbeyi olan sektör olmuştur. İnsan mobilitesinin azalması restoran ve kafelerden büyük konaklama tesislerine kadar sektörü büyük bir durgulunluğa sürükledi. Döviz girişi açısından kritik bir sektör olan turizm sektöründeki bu daralma diğer alanlarda da türkiye ekonomisini sarstı. 2020 yılı ekonomik sorunları bu bağlamda bir döviz krizine dönüşmüş oldu.

Makro düzeyde yaşanan bu problemlere mikro düzeyde de çeşitli sorunlar eklenmesi iktisadi sorunlara tüm toplumda ilginin arttığını söylemek mümkündür. Çalışma hayatındaki yapısal dönüşümlerle karşın istihdamın bu dönüşümleri karşılamaması bireysel gelir düzeyinde ve gelir dağılımında sorunlara neden oldu. Üretim sektöründe beklenilen teknolojik ve katma değeri yüksek imalatın artmaması yüksek gelirli nitelikli işler yerine, düşük gelire sahip daha az nitelikli işlerin yaygınlaşmasına sebep oldu. Bu durum, özellikle ücretli çalışan kesiminin toplam istihdam içerisindeki payını artırdı. Sonuçta, ücret payındaki düşüş trendi ve yüksek derecede seyreden gelir uçurumu dikkate alındığında, iktisadi eşitsizliklerin yakın gelecekte devam edeceği söylenebilir.

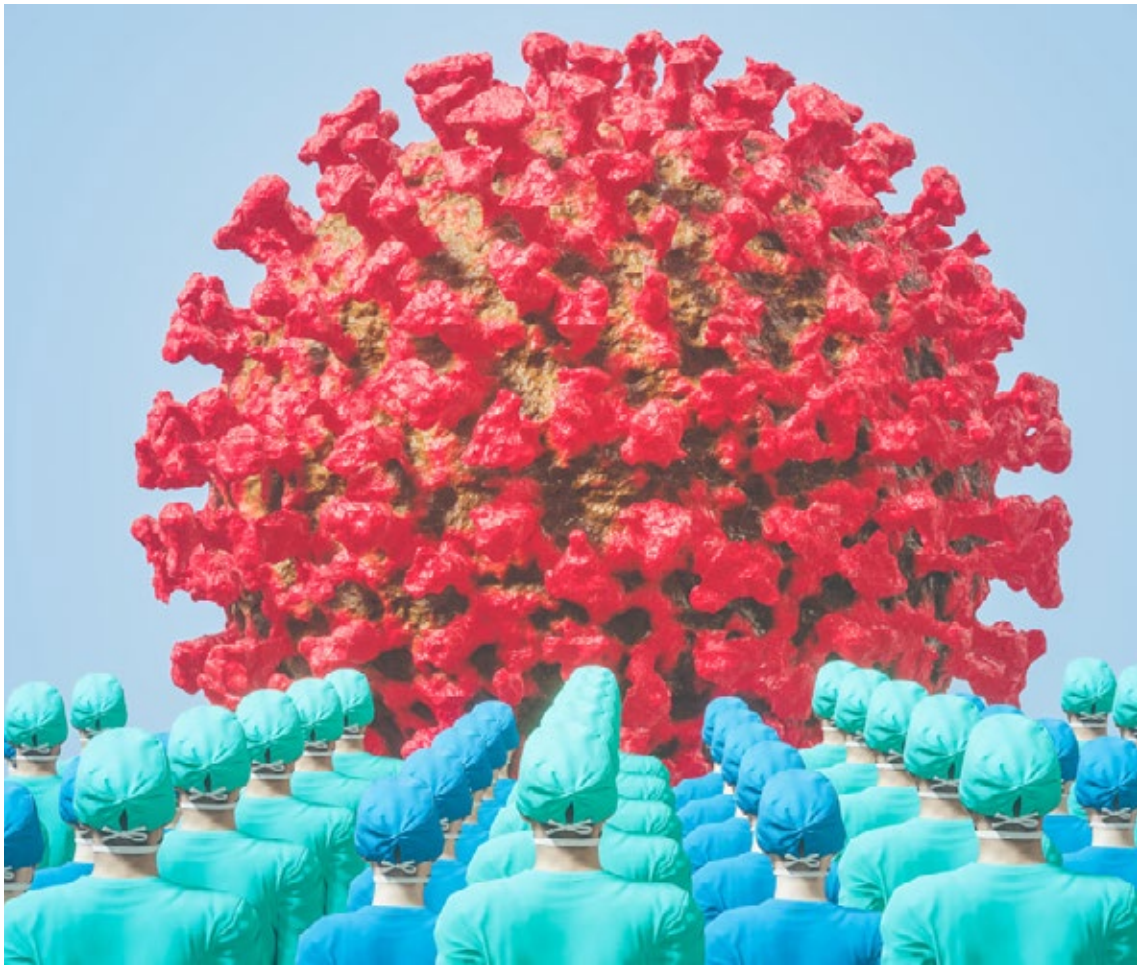

2020 yılında gerçekleşen COVID-19 salgının gelir dağılımı üzerinde yol açtığı etkiler sahadan verilerin bir yıl gecikmeli olarak toplanması dolayısıyla 2021 sonunda görülecektir. Ancak, geçmiş krizlerde olduğu gibi bu krizde de toplumun en yoksul %50 gelir grubunun etkileneceği öngörülebilir. Alınan önlemlerin bireysel gelir transferi yerine kurumsal destekler şeklinde olması yakın dönemde gelir dağılımı eşitsizliği ve yoksulluğun 2020 yılı için artacağı tahmin edilmektedir.

Bu durumdan en çok etkilenen kesimin KOBİ'ler ile perakende, konaklama ve gıda, ulaştırma ve inşaat gibi sektörlerde çalışan düşük gelirli hanehalklarının olacağı söylenebilir. Aile, çalışma ve sosyal hizmetler Bakanlığı tarafından sağlanan sosyal ve ekonomik destek ve sosyal yardım hizmeti ile ücret desteği resmî çalışanları hedeflerken sosyal güvenlik sisteminden faydalanmayan ve kayıt dışı çalışanların bu yardımlardan muaf olması, 2020 yılında yoksulluğun büyük oranda artış göstereceği beklentisini yaratmaktadır.

Raporda ele alınan konu başlıkları ışığında 2020 yılına genel olarak baktığımızda aşağıdaki unsurlar öne çıkmaktadır.

- Türkiye ekonomisi 2020 yılının ikinci çeyreğinde salgının etkisiyle %10 gibi yüksek bir oranda daralma gösterirken, üçüncü ve dördüncü çeyrekte alınan önlemlerle çıkış kaydetmiş ve yıllık %1,8 oranında büyümeyle tamamlamıştır. Alt gruplara bakıldığında %21,4 ile finans sektörü en çok büyüyen sektör olmuştur. Dönem içerisinde inşaat, hizmetler ve idari ve destek hizmetleri sektörleri küçülürken diğer tüm sektörlerde farklı oranlarda büyüme gerçekleşmiştir. Buna göre tarım %4,8, sanayi %2, bilgi-iletişim %13,7 gayrimenkul %2,6, kamu-eğitim-sağlık %2,8 oranında büyümüştür.
- TL bazında büyüme kaydedilse de kurda yaşanan hızlı artış nedeniyle dolar bazında kişi başına düşen gelirde düşüş trendi devam etmiş ve 8.599 dolar olarak gerçekleşmiştir. 2013 yılında 12.582 dolarla en yüksek değerine ulaşan kişi başına gelir erimeye devam etmektedir.
- Alınan önlemlerle birlikte büyüme alanında olumlu gelişmeler yaşansa da enflasyon rakamlarında yükseliş devam etmektedir.
- Salgının makro düzeyde etkisinin hissedildiği bir alanda dış ticaret olmuştur. 2020 yılı ihracat azalırken, ithalat artmış ve dış ticaret açığı 2019 yılında 29.5 milyar dolar iken 2020 yılında 49.9 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Buna paralel olarak cari işlemler dengesi de millî gelire oranla %5.1 oranında açık vermiştir.
- Turizm gelirleri başta olmak üzere düşen döviz girdileri kur üzerinde baskı oluşturmuştur. Bununla birlikte, salgınla mücadele kapsamında kredilerdeki genişleme ve faiz indirimleriyle birlikte TL'nin değeri daha da düşmüş ve döviz kurları artışmıştır.
- Bölgesel krizlerin de salgın kadar Türkiye ekonomisi üzerinde etkili olduğunu söylemek mümkündür. 2020 yılında daha fazla öne çıkan Doğu Akdeniz konusu, Libya, Suriye ve Karabağ olayları ülke riskini artırmıştır. Ekonomi yönetiminde yaşanan değişimler de eklenince Türkiye'ye yönelik dış güven azalmıştır. Risk pirimi göstergesi olan CDS değeri Nisan 2020 tarihinde 666 puana kadar çıkmış, 1 Ocak 2021 itibariyle 304 puana düşmüştür. Salgın, risk algısını yükseltmiş ve Türkiye'nin döviz cinsinden kaynak kullanımını zorlaştırmıştır.
- Salgının ortaya çıkardığı bireysel gelir kayıpları düşük faizli kredi kampanyalarıyla birleşerek, tüketici kredilerinde ciddi bir artışa yol açmıştır. İlk defa ihtiyaç kredisi kullanan kişi sayısı Nisan-Temmuz arasında genel trendden ciddi bir kırılma göstermiştir. Mart ayında 115 bin kişi olan rakam Nisan ayında 920 bin olarak gerçekleşmiştir.
- COVID-19 salgınının iş gücü ve istihdam üzerindeki olumsuz etkisi henüz tam anlamıyla görülememiştir. Bunda alınan yaygın kamusal tedbirler ve verilen desteklerin de etkisi bulunmaktadır. Özellikle yıl boyunca işten çıkarma yasağı 2020'deki istihdam ve işsizlik verilerini anlaşılması ve yorumlanması güç bir hâle getirmiştir.

- 2020 yılında işsizlik çok az da olsa düşüş göstermiştir. Ancak bu sayı yanıltıcıdır. Zira istihdama katılım da yaklaşık 2 milyon 786 bin kişilik bir artış göstermiştir. Uzun bir zaman sonra 2020'de ilk defa istihdama dâhil olan çalışma çağındaki nüfusun oranı dâhil olmayan nüfustan daha az olmuştur.
- Ülkemizde nüfus artışı ve eğitimin genişlemesine paralel yeterli düzeyde bir istihdam oluşumu söz konusu değildir. Ekonominin yeni iş üretme kapasitesinde sorunlar devam etmektedir.
- Bununla birlikte ülkemizdeki yeni işler ileri bir ekonomiyi destekleyecek şekilde nitelikli emeği gerektirecek türden bir genişleme göstermemektedir. Aksine gittikçe orta düzey veya düşük düzeyli nitelik gerektiren işlerin sayısı daha fazla artmaktadır. Bunda ekonominin teknolojik düzeyi ve katma değer üretimi de etkilidir.
- COVID-19 salgını kapsamında hükûmet tarafından alınan tedbirler işverene ve işçilere yönelik verdiği destekler sürecin istihdamın üzerindeki kısa vadeli etkilerini kısmen azaltmıştır. Ancak muhtemelen 2021 yılında salgının istihdam üzerindeki kalıcı ve uzun vadeli etkileri belirginleşmeye başlayacaktır.
- Çalışma hayatında dijitalleşme ile birlikte gündeme gelen ve gittikçe artan uzaktan çalışma COVID-19 salgını ile birlikte çok önemli bir alternatif olmaya başlamıştır. Gelişmiş ekonomilerde işlerin yarıya yakını uzaktan çalışmaya uygunken Türkiye'de işlerin yalnızca beşte biri uzaktan çalışmaya uygundur. Ayrıca işlerin ve işletmelerin dijital altyapısı da henüz bu husustaki talepleri karşılayabilecek ölçüde gelişmemiştir. Eğitimden finansa, büro işlerinden resmî işlemlere kadar fiilî bir durum olarak uzaktan çalışma durumu ortaya çıksa da işlerin akışı ve verimlilik açısından istenilen neticeler elde edilebilmiş değildir. 2020 yılı aynı zamanda uzaktan çalışmaya hazırlıksız yakalanılan bir yıl olarak kayda geçmiştir.
- Eşitsizlikler ve sosyal adalet alanında son 20 yılda Türkiye'de yaşanan gelişmeler açısından bakıldığında; Türkiye'de gelir dağılımı adaleti ve yoksulluk oranında 2000'li yıllardan bu yana bir miktar iyileşmenin olduğu, ücretin toplam gelirden aldığı payın sürekli olarak azaldığı ve servet bölüşümünde kutuplaşmanın 2019 yılına kadar giderek arttığı, gelirin emek piyasası politikaları, vergi ve transferler yoluyla yeniden bölüşümünün eşitsizlik ve yoksulluğun toplumda yarattığı gerilimi azaltmakta yetersiz kaldığı görülmektedir.
- Uluslararası düzeyde önemli bir gelir dağılımı açıklayıcısı olan Gini katsayısının değeri 2002 yılında 0,44 iken yıllar içerisinde düşüş eğilimi göstererek 2019 yılında 0,368 düzeyinde gerçekleşmiş, %5'lik, 10'luk ve 20'lik gelir gruplarına göre hanehalkı toplam gelirinin dağılımı olumlu yönde ancak sınırlı düzeyde gelişim göstermiştir.

- Reel ücretlerdeki düşüşle birlikte gerçekleşen ücret payındaki azalış ve dolayısıyla kâr payındaki artış trendi 2020 yılında da devam etmiş, kendi hesabına çalışanlara göre düzeltilmiş ücret payı bir önceki yıla göre %2,9 azalarak %54,5'ten %51,6'ya düşmüştür.
- Salgının ve sebep olduğu krizin gelir dağılımı üzerindeki etkisi gecikmeli olarak ortaya çıkacaktır. Geçmiş tecrübelerin gösterdiği üzere krizlerden en çok orta ve düşük gelir grubu etkilenmektedir. Bu sebeple gelire göre sınıflandırıldığında nüfusun en düşük gelir alan %50'lik kesimine yönelik sosyal politikaların daha fazla geliştirilmesi gerekmektedir. Özellikle kayıt dışı çalışan kesim salgın dolayısıyla daha fazla darbe görmüş ve desteklerden faydalanamamıştır.
- Salgın dolayısıyla hükûmet tarafından çeşitli destek ve koruma programları ilan edilmiştir. Eski adıyla Aile ve Çalışma Bakanlığı tarafından "Sosyal Koruma Kalkanı" isimli programla Mayıs 2021 tarihine kadar 60 milyar TL destek sağlanmıştır. Bunun yanında Mart 2020 tarihinde ilk vaka sonrası "Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi" adıyla Cumhurbaşkanı tarafından açıklanan paket ile toplam 100 milyar TL tutarında destek verileceği ilan edilmiştir.
- Salgın döneminde verilen desteklerin farklı bakanlık ve kurumlar tarafından organize edilmesi takip edilebilirliğini zorlaştırmaktadır. Çeşitli başlıklar altında toplanan bu mali ve diğer desteklerin miktarıyla ekonomi üzerindeki etkileri net olarak takip edilememektedir.
- Salgınla mücadele bağlamında Koronavirüs Bilim Kurulu ve Toplum Bilimleri Kurulu faaliyete geçirilmiş ancak ekonomik krizle mücadele bağlamında bir üst kurul oluşturulmamıştır.
- Salgınla mücadele bağlamında millî gelire oranla %1,88 düzeyinde doğrudan gelir transferi sağlarken, vergi indirimleri, kredi destekleri, kısa çalışma ödeneği gibi kurumsal destekler toplamında ise %9,37 oranında bir harcama gerçekleştirmiştir. OECD ülkeleri içesinde gelir destekleri açısından alt sıralarda iken kurumsal destekler açısından üst sıralarda yer almıştır.
- Durgunluğa giren ekonomilerin kurtarılması için hayata geçirilen genişletici politikaların Türkiye ve diğer ülkeler için orta ve uzun vadede yeni krizlere sebep olma potansiyeli yüksektir.

Kaynakça

AA. (2021). *Türkiye likit destekle devleri geride bıraktı*. https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-likit-destekle-devleri-geride-birakti/2226445 adresinden ulaşılmıştır.

AAOIFI. (2018). *Faizsiz finans standartları*. İstanbul: TKBB Yayınları.

Aile Bakanlığı. (2020). *Sosyal koruma kalkanı*. https://covid19.ailevecalisma.gov.tr/ adresinden ulaşılmıştır.

Aile Bakanlığı. (2021). *Bakan Yanık; "2 Milyonun Üzerinde İhtiyaç Sahibi Haneye 'Tam Kapanma Sosyal Yardım Programı' ile 1.100 TL tutarında nakdi destek sağlayacağız".* https://www.aile.gov.tr/haberler/bakan-yanik-2-milyonun-uzerinde-ihtiyac-sahibi-haneye-tam-kapanma-sosyal-yardim-programi-ile-1100-tl-tutarinda-nakdi-destek-saglayacagiz/ adresinden ulaşılmıştır.

Aktepe, İ. E. (2017). *Katılım finans*. İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği Yayınları.

Arslan, B. H. (2021). *Turizmde 2020 Nasıl Geçti.* https://www.dunya.com/kose-yazisi/turizmde-2020-nasil-gecti/609320 adresinden ulaşılmıştır.

Avrupa Komisyonu Ekonomik ve Mali İşler Genel Müdürlüğü Yıllık Makroekonomik Veritabanı [AMECO]. (2021). *Düzeltilmiş ücret payı*. [Veri dosyası]. https://dashboard.tech.ec.europa.eu/qs_digit_dashboard_mt/public/sense/app/667e9fba-eea7-4d17-abf0-ef20f6994336/sheet/f38b3b42-402c-44a8-9264-9d422233add2/state/analysis adresinden erişilmiştir.

Aytun, U. ve Özgüzel, C. (12 Nisan 2020). *Türkiye'nin evden çalışması mümkün mü?*, https://sarkac.org/2020/04/turkiyenin-evden-calismasi-mumkun-mu/ adresinden erişilmiştir.

Ayub, M. (2007). *Understanding Islamic finance*. West Sussex: John Wiley & Sons.

Bakış, O. & Acar, U. (2020). *Türkiye ekonomisinde toplam faktör verimliliğinin seyri: sektörel bakış, 1980-2018*, https://betam.bahcesehir.edu.tr/wpcontent/uploads/2020/07/WorkingPaper19.pdf adrsinden erişilmiştir.

Billah, M. M. (2019). *Islamic insurance products*. *Islamic insurance products*. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan.

Birinci, M. (2020a). *Kamu Bankalarından 4 Yeni Kredi Destek Paketi.* https://www.aa.com.tr/tr/sirkethaberleri/finans/kamu-bankalarindan-4-yeni-kredi-destek-paketi/657521 adresinden ulaşılmıştır.

Birinci, M. (2020b). *Türkiye Bankalar Birliği'nden Turizm Sektörüne Destek Paketi.* https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-bankalar-birliginden-turizm-sektorune-destek-paketi/2008494 adresinden ulaşılmıştır.

Candaş, A., Buğra A., Yılmaz, V., Günseli, S. ve Çakar, B. Y. (2010). *Türkiye'de eşitsizlikler: kalıcı eşitsizliklere genel bir bakış.*

https://spf.boun.edu.tr/sites/spf.boun.edu.tr/files/1439796553_turkiyede_esitsizlikler_spf_0.pdf adresinden ulaşılmıştır.

Cebeci, İ. (2016b). Sukûk. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (527-523). TDV İslam Araştırmaları Merkezi.

Centre for Cities. (2020). *How will Coronavirus affect jobs in different parts of the country?,* https://www.centreforcities.org/blog/how-will-coronavirus-affect-jobs-in-different-parts-of-the-country/ adresinden erişilmiştir.

Credit Suisse. (2018). *Küresel zenginlik veri kitabı*. [Veri dosyası]. https://www.credit-suisse.com/about-us/en/reports-research/global-wealth-report.html adresinden erişilmiştir.

Credit Suisse. (2019). *Küresel zenginlik veri kitabı.* [Veri dosyası]. https://www.credit-suisse.com/about-us/en/reports-research/global-wealth-report.html adresinden erişilmiştir.

Cuevas, P. Facundo, Lucchetti, L. ve Nebiler, M. (2020). *What Are the Poverty and Inequality Impacts of Fiscal Policy in Turkey?*

https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/33995 adresinden erişilmiştir.

Çağlar, E. & Koyuncu, E. (2018). *Support to development of a policy framework on total factor productivity Project.* file:///C:/Users/ThinkPad/Downloads/White%2520Paper%2520Final%2520Rev1%2520(1)%2520(2).pdf adresinden erişilmiştir.

Dinç, Y. (Ed.). (2019). *Islamic Finance Report: Focus on Turkey.* İstanbul: Beta Yayıncılık.

Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Göstergeleri. (2018). *Gini endeksi (Dünya Bankası tahminleri)* [Veri dosyası]. https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators adresinden erişilmiştir.

Dünya Bankası, Yoksulluk ve Eşitlik Veri portalı. (2018). [Veri dosyası] https://povertydata.worldbank.org/poverty/home/ adresinden erişilmiştir.

Dünya Gazetesi. (2021a). *Turizm geliri 2020'de yüzde 65 azaldı: 12 Milyar Dolar.* https://www.dunya.com/ekonomi/turizm-geliri-2020de-yuzde-65-azaldi-12-milyar-dolar-haberi-608951 adresinden ulaşılmıştır.

Dünya Gazetesi. (2021b). *Zora düşen oteller için umut yatırım fonlarında.* https://www.dunya.com/sektorler/turizm/zora-dusen-oteller-icin-umut-yatirim-fonlarinda-haberi-609834 adresinden ulaşılmıştır.

Eğri, T. (2020a). *Türkiye'de İslam iktisadı-2019* https://ilke.org.tr/bir-politik-ekonomi-olarak-islam-iktisadinin-imkni adresinden erişilmiştir.

Eğri, T. (2020b). *Salgın sonrası KOBİ'lerin ve istihdamın koruması için alınması gereken ekonomik tedbirler*. https://igiad.org.tr/igiad-covid19-ekonomik-rapor adresinden erişilmiştir.

Eğri, T., & Doğaner, A. (2020). COVID-19 ve ekonomik kriz: kobiler özelinde bir değerlendirme ve politika önerileri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19*(37), 128–145.

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı, Gelir Dağılımı Veritabanı. (2019). [Veri dosyası]. https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=IDD adresinden erişilmiştir.

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı, Sosyal Harcamalar Veritabanı (SOCX). (2019). [Veri dosyası]. https://www.oecd.org/social/expenditure.htm adresinden erişilmiştir.

Hale, T. v.d. (2021). *COVID-19 government response tracker.* https://www.bsg.ox.ac.uk/research/research-projects/covid-19-government-response-tracker adresinden erişilmiştir.

Held, D. (1999). *Global transformations: politics, economics and culture*. Stanford University Press.

IIF (2021). "Global Debt Monitor Chipping away at the mountain?

IMF. (2020). *IMF data map.* https://www.imf.org/external/datamapper/NGDP_RPCH@WEO/OEMDC/ADVEC/WEOWORLD adresinden erişilmiştir.

IMF. (2021). *Fiscal Monitor: A Fair Shot.* Washington, April.

Investing.com. (2020). *İmalat satın alma yöneticileri endeksi*. https://tr.investing.com/economic-calendar/turkish-manufacturing-pmi-1305 adresinden erişilmiştir.

İKAM. (2020). *COVID-19 ve sosyoekonomik kriz: İslam iktisadına ihtiyaç var*. https://ikam.org.tr/covid-19-ve-sosyo-ekonomik-kriz-islam-iktisadina-ihtiyac-var adresinden erişilmiştir.

Kalyoncuoğlu, Y. (2020). *Konaklama Tesislerinin Rezervasyon ve Etkinlik İptaline İlişkin Yeni Genelge.* https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/konaklama-tesislerinin-rezervasyon-ve-etkinlik-iptaline-iliskin-yeni-genelge/1846756 adresinden erişilmiştir.

Katılım Endeksi, (t.y.) http://www.katilimendeksi.org/subpage/21/endeks_kurallari adresinden erişilmiştir.

KOSGEB. (2021). https://www.kosgeb.gov.tr/site/tr/genel/detay/7579/proje-ozeti adresinden erişilmiştir.

McKinsey & Company. (2021). *McKinsey, 2021 ve sonrasına yön verecek trendleri paylaştı*. https://www.mckinsey.com/tr/our-insights/the-next-normal-arrives-trends-that-will-define-2021-and-beyond adresinden erişilmiştir.

Mckinsey. (2020). *What's next for remote work: An analysis of 2,000 tasks, 800 jobs, and nine countries.* https://www.mckinsey.com/featured-insights/future-of-work/whats-next-for-remote-work-an-analysis-of-2000-tasks-800-jobs-and-nine-countries# adresinden erişilmiştir.

NTV. (2020, March 27). *Gizli servislerin maske savaşı*. https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/gizli-servislerin-maske-savasi-corona-virus,IJNOr_W3VEWGHBx7mnxwcw adresinden erişilmiştir.

OECD Employment Outlook. (2020). *Worker security and the COVID-19 crisis* | OECD iLibrary. (2020). OECD.

OECD. (2020*). OECD policy responses to coronavirus* (COVID-19), *Capacity for remote working can affect lockdown costs differently across places.* https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=134_134296-u9iq2m67ag&title=Capacity-for-remote-working-can-affect-lockdown-costs-differently-across-places adresinden erişilmiştir.

OECD. (2020,). *Tackling the Coronavirus (COVID-19) crisis together: OECD policy contributions for co-ordinated action*. 7 Temmuz 2020 tarihinde https://www.oecd.org/coronavirus/en/ adresinden erişilmiştir.

Özdemir Tosun, H. (2020). *Yerli ve yabancı sektör temsilcileri 'turizmi' tartışacak*. https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/yerli-ve-yabanci-sektor-temsilcileri-turizmi-tartisacak/2055157 adresinden erişilmiştir.

Resmi Gazete. (2019). *Dijital hizmet vergisi ile bazı kanunlarda ve 375 sayılı kanun hükmünde kararnamede değişiklik yapılması hakkında kanun.* https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/12/20191207-1.htm adresinden erişilmiştir.

Resmi Gazete. (2020a). *Bazı alacakların yeniden yapılandırılması ile bazı kanunlarda değişiklik yapılması hakkında kanun.* https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/11/20201117-1.htm adresinden erişilmiştir.

Resmi Gazete. (2020b). *Paket tur sözleşmeleri yönetmeliğinde değişiklik yapılmasına dair yönetmelik*. https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/05/20200515-8.htm adresinden erişilmiştir.

Resmi Gazete. (2020c). *Mal ve hizmetlere uygulanacak katma değer vergisi oranlarının tespitine ilişkin kararda değişiklik yapılmasına dair karar.* https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/07/20200731-4.pdf adresinden erişilmiştir.

Risk Merkezi. (2021). *Risk merkezi aylık bülten*, https://www.riskmerkezi.org/Content/Upload/istatistikiraporlar/ekler/2713/Risk_Merkezi_Aylik_Bulteni_Ocak_2021.pdf adresinden erişilmiştir.

SBB. (2021). *Türkiye ekonomisinde haftalık gelişmeler ve genel görünüm*. 7 mayıs 2021 *tarihinde* https://www.sbb.gov.tr/turkiye-ekonomisinde-haftalik-gelismeler-ve-genel-gorunum-07052021/ adresinden erişilmiştir.

Shanmugam, B. ve Zahari, Z. R. (2009). *A primer on Islamic Finance*. CFA Institute Continuing Education Program.

Solow, R. M. (1957). Technical change and the aggregate production function. The review of Economics and Statistics, 39 (3), 312-320.

Şen, F. K. (2019)**.** *Bireysel emeklilik fonlarının katılım bankacılığı ve mevduat bankacılığı arasında karşılaştırmalı analizi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi.

TCBB. (2020). https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/117037/-ulkemizin-maruz-kaldigi-virus-tehdidinin-en-kisa-surede-bertaraf-edilmesi-icin-devlet-olarak-tum-imk-nlarimizi-seferber-ettik- adresinden erişilmiştir.

TCMB (2020). *Koronavirüsün ekonomik ve finansal etkilerine karşı alınan tedbirler.* https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Duyurular/Koronavirus adresinden erişilmiştir.

TCMB. (2021). *Gösterge niteliğindeki merkez bankası kurları*. https://www.tcmb.gov.tr/kurlar/kurlar_tr.html adresinden erişilmiştir.

TCMB. (2021). *Kurlar.* https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket adresinden erişilmiştir.

The World Tourism Organization. (2021). *2020: Worst year in tourism history with 1 Billion fewer international arrivals.* https://www.unwto.org/news/2020-worst-year-in-tourism-history-with-1-billion-fewer-international-arrivals adresinden erişilmiştir.

The World Travel&Tourism Council. (2020). *Recovery scenarios 2020 & economic impact from Covid-19.* https://wttc.org/Research/Economic-Impact/Recovery-Scenarios adresinden erişilmiştir.

Turizm Gazetesi. (2021). *Avrupa'lıların yurtdışı tatili tercihinde Türkiye 9. Sırada.* https://www.turizmgazetesi.com/haber/avrupa-lilarin-yurtdisi-tatili-tercihinde-turkiye-9-sirada/79923 adresinden erişilmiştir.

TÜİK. (2019). *Gelir dağılımı ve yaşam koşulları istatistikleri* [Veri dosyası]. https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Gelir,-Yasam,-Tuketim-ve-Yoksulluk-107 adresinden erişilmiştir.

TÜİK. (2019). *Hanehalkı tüketim harcaması istatistikleri* [Veri dosyası]. https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Gelir,-Yasam,-Tuketim-ve-Yoksulluk-107 adresinden erişilmiştir.

TÜİK. (2019). *Yoksulluk istatistikleri* [Veri dosyası]. https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Gelir,-Yasam,-Tuketim-ve-Yoksulluk-107 adresinden erişilmiştir.

TÜİK. (2020). *Gelir ve yaşam koşulları araştırması, 2019.* https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33820 adresinden erişilmiştir.

TÜİK. (2021). *Dış Ticaret*. https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=1 adresinden erişilmiştir.

TÜİK. (2021). *Enflasyon ve fiyat*. https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=enflasyon-ve-fiyat-106&dil=1 adresinden erişilmiştir.

TÜİK. (2021). *İstihdam işsizlik*. https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=istihdam-issizlik-ve-ucret-108&dil=1 adresinden erişilmiştir.

TÜİK. (2021). *Ulusal hesaplar*. https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=ulusal-hesaplar-113&dil=1 adresinden erişilmiştir.

Türk Toraks Derneği. (2020). *1918 İspanyol Gribi salgını ve biz*. 1 Nisan 2020 tarihinde https://www.toraks.org.tr/halk/News.aspx?detail=5787 adresinden erişilmiştir.

Türkiye Bankalar Birliği Risk Merkezi. (2021). *Aylık Bülten Ocak 2021*. https://www.riskmerkezi.org/Content/Upload/istatistikiraporlar/ekler/2714/Risk_Merkezi_Aylik_Bulten_Ozeti_Ocak_2021.pdf adresinden erişilmiştir.

Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Araştırma Merkezi. (DİSKAR). (2021). *Asgari ücret gerçeği araştırması*. http://arastirma.disk.org.tr/wp-content/uploads/2020/12/2021-asgari-ücret-son.pdf adresinden erişilmiştir.

Türkiye İ şçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İŞ). (2020). *Açlık ve yoksulluk sınırı*. http://www.turkis.org.tr/KASIM-2020-ACLIK-VE-YOKSULLUK-SINIRI-d464750 adresinden erişilmiştir.

Türkiye Seyahat Acentaları Birliği. (2020). *Türkiye ve dünya turizmi değerlendirmesi*. https://www.tursab.org.tr/assets/assets/uploads/arastirmalar/covid-19-surecinde-turkiye-ve-dunya-turizmi.pdf adresinden erişilmiştir.

Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı. (2020). *Covid-19 turist koruma destek sigortası ve Covid-19 konaklama destek sigortası*. https://www.tga.gov.tr/sigorta/ adresinden erişilmiştir.

Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı. (2021a). *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı kontrollü normalleşme süreci genelgeleri*. https://www.tga.gov.tr/t-c-kultur-ve-turizm-bakanligi-kontrollu-normallesme-sureci-genelgeleri/ adresinden erişilmiştir.

Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı. (2021b). *Türkiye'nin güvenli turizm sertifikasyon programı hakkında*. https://www.tga.gov.tr/turkiyenin-guvenli-turizm-programi-hakkinda/ adresinden erişilmiştir.

World Bank. (2021). *World development indicators*. https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG adresinden erişilmiştir.

World Government Bonds. (2021). *Turkey 5 Year CDS*. http://www.worldgovernmentbonds.com/cds-historical-data/turkey/5-years/ adresinden erişilmiştir.

Worldometer. (2020). *Coronavirus update (Live): 13,607,486 cases and 584,122 deaths from COVID-19 virus pandemic - worldometer*. 15 Temmuz 2020 tarihinde https://www.worldometers.info/coronavirus/#countries adresinden erişilmiştir.

Yolun, M., & Kopar, M. (2015). The Impact of the Spanish Influenza on the Ottoman Empire. *BELLETEN*, *79*(286), 1099-1120.

Yolun, M., & Kopar, M. (2015). The Impact of the Spanish Influenza on the Ottoman Empire. BELLETEN, 79(286), 1099–1120.

Katkıda Bulunanlar

Lütfi Sunar

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Sosyolojik teori, sosyoloji tarihi, şarkiyatçılık, İslamcılık, tabakalaşma alanında çalışmaları bulunmaktadır.

Taha Eğri

Kırklareli Üniversitesi İktisat Fakultesinde doktor oğretim uyesi olarak calışmakta olan Eğri'nin temel calışma alanları kurumsal iktisat, ortadoğu ekonomileri, asker-ekonomi ilişkisi ve islam iktisadıdır.

Nihat Alayoğlu

Halen İTİCU Ticari Bilimler Fakultesi İşletme Bolumu'nde oğretim uyesi olarak calışan Alayoğlu, insan kaynakları yonetimi, yonetim ve organizasyon, orgutsel davranış, girişimcilik, aile şirketlerinde yonetim ve kurumsallaşma, cağdaş yonetim teknikleri, performans ve kariyer yonetimi, insan kaynaklarında guncel konular ve örgüt geliştirme alanında dersler vermektedir.

Yüksel Bayraktar

Doktorasını Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Borçlanmasının Sürdürülebilirliği (Türkiye Örneği : 1989-2009) başlıklı teziyle 2010 yılında tamamlayan Bayraktar, hâlihazırda İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde görevine devam etmektedir. İktisat, teknoloji ve sanayi iktisadı alanlarında çalışmalarına devam etmektedir.

Sayım Yorğun

İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı'nda "Küreselleşme Sürecinde Sendikalar ve Türkiye" başlıklı teziyle doktorasını tamamladı. Halihazırda İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümünde öğretim üyesidir. Çalışma ekonomisi, endüstri ilişkileri, sosyal politika, sosyal güvenlik ve iş hukuku gibi alanlar çalışmalarına devam etmektedir.

Mehtap Demir

İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümünde "Çok Düzeyli Toplu Pazarlık ve Türkiye'de Uygulanabilirliği" başlıklı teziyle doktorasını tamamlamıştır. Halihazırda Kırklareli Üniversitesi İİBF Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümünde öğretim üyesidir. çalışma ekonomisi, endüstri ilişkileri, sosyal politika, insan kaynakları alanlarında çalışmalarına devam etmektedir.

Tahsin Öztiryaki

İş yaşamına öğrencilik yıllarında başladı. Aile firması olan Öztiryakiler'de üretim, Ar-Ge, Satınalma ve İhracat başta olmak üzere firmanın tüm bölümlerinde görev alarak ülkemiz sanayisine çok önemli hizmetler vermektedir ve 120'den fazla ülkeye ihracat yapan Öztiryakiler A.Ş.'de Yönetim Kurulu Başkan Vekilidir. İş dünyası ağırlıkta olmak üzere çok sayıda sivil toplum kuruluşunda kurucu üye, kurucu başkan ve yönetici olarak görev yapmaktadır.

Özer Selçuk

Van Tilburg Üniversitesi Ekonomi alanında doktorasını tamamlayan Selçuk, İstanbul Medeniyet Üniversitesinde Öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. "Türkiye'de Ücret Eğrisi: Hanehalkı İşgücü" gibi bir çok devlet destekli projede yer almıştır. Tarım, enerji, savunma sanayi, bilişim alanlarındaki stratejik kurumların iktisadi çalışmaları ile ilgilenmektedir.

Ayça Doğaner

Dr. Ayca Doğaner, 2009 yılından bu yana İstanbul Ticaret Odası'nda gorev almakta olup, 2014 yılından itibaren Birim Yoneticisi olarak calışmaktadır. Ulusal ve uluslararası alanda yayımlanmış makaleleri ve bildirileri mevcut olup, makroekonomi, uluslararası ekonomi, para ve banka, iktisat politikası alanlarında calışmalarını surdurmektedir.

Betül Mutlugün

2012 yılından bu yana araştırma görevlisi olarak İstanbul Üniversitesinde görev yapmaktadır. Mutlugün, doktora eğitimini 2019 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Doktora programında tamamlamıştır. Makroiktisat, İktisadi Büyüme ve Gelir Dağılımı alanlarında ulusal ve uluslararası bilimsel dergilerde çalışmaları bulunmaktadır. İktisat Politikası Araştırmaları Dergisinde 2014 yılından bu yana Yardımcı Editörlük görevini sürdüren yazar, gelir eşitsizliği, Post-Keynesyen iktisat ve Heterodox iktisat alanında çalışmaktadır.

Dr. Furkan Yıldız

Furkan Yıldız, doktorasını 2017 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Anabilim Dalında "Orta Gelir Tuzağı, Nedenleri ve Sonuçları: Kırılgan Beşli Ülkeleri Deneyimi" başlıklı teziyle tamamlamıştır. Hâlen Kırklareli Üniversitesinde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Enerji, büyüme, suç, bağımlılık gibi alanlarla ilgilenmektedir

Hadin Öner

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesinde İslam Ekonomisi ve Uluslararası Finans Bölümünde 2021 yılında doktorasını tamamlayan Öner, faizsiz finans, katılım bankacılığı, katılım sigortacılığı ve risk yönetimi alanında çalışmalar yapmaktadır. 10 yılı aşkın katılım bankacılığı sektöründe şubecilik dâhil genel müdürlüğün birçok departmanında farklı pozisyonlarda çalışan Öner, 2018 yılından beri Aksaray Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak görev yapmaktadır.

Muhammed Hüseyin Ergören

Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde yüksek lisans eğitimine devam etmektedir. İLKE İlim Kültür Eğitim Vakfı Araştırma ve Yayın Biriminde araştırmacı olarak çalışmaktadır.

Merve Soylu

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi İslam Ekonomisi ve Finans bölümünden 2020 yılında mezun olan Merve Soylu, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi İslam Ekonomisi ve Finans alanında yüksek lisans eğitine devam etmektedir. İKAM bünyesinde islamiktisadi.net platformunda editör olarak çalışmaktadır.

Osman Paldır

1992'de İstanbul'da doğdu. İlköğretim ve liseyi İstanbul'da okudu. Lisans eğitimini Sakarya Üniversitesi İktisat bölümünde tamamladı. Lisans eğitimi sırasında önlisans programı olan Anadolu Üniversitesi Adalet bölümünü bitirdi. Bir banka ve bir inşaat şirketinde çeşitli pozisyonlarda çalışan Paldır, İKAM İdari işler uzmanı görevini yürütmektedir.

M. Gazali Kılınç

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji bölümünde lisans eğitimini ve İLEM Eğitim Programını tamamladı. Lisans sürecinde bildiri sunumları ve laboratuvar çalışmalarında bulunmuş Muhammed Gazali Kılınç İLKE Vakfı Araştırma ve Yayın Biriminde araştırmacı asistanı olarak çalışmalarına devam etmektedir.

İKTİSAT İZLEME RAPORU 2020

2020 yılı, tarih sayfalarında insanlığın tamamını etkileyen ve son yüzyılın en büyük salgını olan COVID-19 salgınıyla anılacak. Ekonomik faaliyetleri durdurması veya kısıtlamasıyla salgının en çok etkilediği alanlardan biri de iktisat alanı oldu. Elinizdeki rapor da tabii olarak COVID-19 salgınının etkilerini merkeze aldı. Alan İzleme Raporlarının bir özelliği olarak bu rapor da ilk olarak 2020 yılında ekonomik gelişmeler, sektörel gelişmeler, İslami finans gibi alanlara kronolojik bir bakış ortaya koyuyor. İlk bölümde 2020'nin makroekonomik görünümü, ikinci bölümde stratejik sektörlerin değerlendirmesi yer alıyor. Üçüncü bölümde ise 2020 yılında küresel hareketliliğin durmasıyla en negatif etkilenen sektörlerden biri olan turizm alanı özel olarak ele alınıyor. Dördüncü bölümde Türkiye'de son yıllarda gelişen İslam iktisadının 2020'deki durumu, beşinci bölümde gelir dağılımı ve sosyal adalet, altıncı bölümde çalışma hayatı inceleniyor. Son bölümde ise COVID-19 salgınının Türkiye ekonomisine etkisi etraflıca analiz ediliyor. Raporun perspektifi, uzman görüşleri ve farklı bakıştan yazılarıyla da genişliyor.

İLKE
ilim kültür eğitim vakfı

ikam
İSLAM İKTİSADI ARAŞTIRMA MERKEZİ

Aziz Mahmut Hüdayi Mh. Türbe Kapısı Sk. No:13 Üsküdar / İst.
ilke.org.tr +90 216 532 63 70 bilgi@ilke.org.tr ilkevakfi